

ρίς καν να αναφέρει το όνομά του, ως τον πιο συφοριασμένο από όλους τους συμπολεμιστές του στην Τροία, αφού άραξε ναυαγός στο νησί της χωρίς συντρόφους (117-24/<105-11>· είναι, επομένως, αξιολύπτος και άξιος βοήθειας·

– και πριν φύγει, όταν η Καλυψώ έχει ήδη συναινέσει, επαναλαμβάνει την εντολή σαν δική του συμβουλή, για να προφυλάξει, προφανώς, τη θεά από την πιθανή οργή του Δία (163-4/<146-7>).

→ Ο Ερμής, λοιπόν, δεν μετέφερε την εντολή του Δία ως απλός αγγελιοφόρος, αλλά, χωρίς να αλλοιώσει το περιεχόμενό της, μίλησε με σύνεση και ευγένεια. Αποδείχτηκε έτσι πρόσωπο που ξέρει να χειρίζεται με επιτυχία τις υποθέσεις που του ανατίθενται. (Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₃.)

β. Από την απάντηση της Καλυψώς (130-61/<116-44>) προκύπτει ότι οι αντιδράσεις της είναι σύμφωνες με όσα έχουμε ακούσει ως τώρα για τη νεράιδα (α 16-9/<13-5>, 64-6/<55-7> και ε 16-8/<13-5>)¹³ και διαπιστώνεται ότι το ρίγος που τη διαπερνά (130/<116>) και τα οργισμένα λόγια της (132-52/<118-36>) επιβεβαιώνουν τον μεγάλο έρωτά της για τον Οδυσσέα αλλά και τον θεικό ανθρωπομορφισμό (έρωτες και ζήλιες,¹⁴ παράπονα και διεκδικήσεις, αλλά και υποταγή στον αφέντη¹⁵). (Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₄.)

Υπογραμμίζεται, ακόμη, η επιμονή της στο όψιμο ενδιαφέρον του Δία για τον Οδυσσέα, σε αντίθεση με τη δική της φροντίδα για τον ναυαγό, και η πρόθεσή της να του χαρίσει αθανασία και αγηρασία, για να προβάλει έτσι –απεγνωσμένα έστω– τα δικαιώματά της· παρ’ όλα αυτά, είναι πρόθυμη να τον συμβουλευτεί για ένα ταξίδι «χωρίς μεγάλη βλάβη» (153-61/<137-44>· τον αγαπάει, άρα, αληθινά.

6. Προσδιορίζεται το επίπεδο δράσης και ο λόγος της θεικής δραστηριότητας που αναπτύσσεται: οι θεοί υπηρετούν τον άνθρωπο¹⁶ που υπήρξε βασιλιάς δίκαιος και γλυκός σαν πατέρας και μένει προσπλωμένος στον σκοπό του, τον νόστο με όλα όσα αυτός συνεπάγεται: προσήλωση στην πατρίδα, στον λαό και στην οικογένειά του, αξίες που οι άνθρωποι και οι θεοί της ομηρικής εποχής (και όχι μόνο) στηρίζουν.

Γ΄. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ»

1. Με το 1ο «παράλληλο κείμενο» αντιπαρατίθεται το λάθος της Αυγής προς την απόφαση της Καλυψώς να χαρίσει και αγηρασία στον Οδυσσέα (στ. 152/<136>).
2. Πρόσθετα «θέματα – εργασίες»:
  - Υπάρχει συνέπεια στη στάση της Αθηνάς και της Καλυψώς σε σχέση με τον Οδυσσέα;
  - Ποιους στίχους της Ενόπτας αυτής συναντήσαμε και στη ραψωδία α; Πώς εξηγούνται οι επαναλήψεις αυτές; (συμβουλευτείτε το Β₁ της 4ης Ενόπτας).
3. Συμπληρωματική ανακεφαλαιωτική ερώτηση: Ποιο μέρος της *Οδύσσειας* αρχίζει με τη ραψωδία ε και τι προοπτική έχει;

Σημείωση: Αν απέδωσε η προετοιμασία αυτής της Ενόπτας, την επαναλαμβάνουμε και για την επόμενη.

Δ΄. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Η ανάγκη σύγκλησης του δεύτερου συμβουλίου των θεών

«Μια πιθανή λύση είναι ότι η δεύτερη συνέλευση παρουσιάζοταν ως εναλλακτική της πρώτης για τις περιπτώσεις που ο ποιητής έπρεπε να αρχίσει την αφήγησή του όχι από την κατάσταση στην Ιθάκη μα από τις περιπλανήσεις του Οδυσσέα. Ότι οι ακροατές θα το ζητούσαν αυτό είναι πλήρως ευνόητο· και χωρίς μian τέτοια αρχή η ιστορία θα ξεκινούσε πολύ παράτυπα και πολύ απότομα. Γνωρίζουμε πολύ λίγα σχετικά με την πρώτη καταγραφή των

13 Αξίζει να προσεχτεί η συνέπεια στην παρουσίαση του ήθους της Καλυψώς από την αρχή της *Οδύσσειας* (το ίδιο ισχύει και για την παρουσίαση της Αθηνάς: πρβλ. το α 56-72/<48-62> προς το ε 5/<4> κ.ε.).

14 Οι ομηρικοί θεοί διαθέτουν απέραντη σωματική δύναμη και γνώση, καμία όμως ηθική τελειότητα (Κακριδής, Ι, 1, σσ. 31-2, Β΄ βλ. και το Β₂ της 2ης διδ. Ενόπτας). Έχουν ανθρώπινες ανάγκες, συνήθειες, συμπεριφορές, πάθη· εξαίρεση αποτελεί το φαγητό και το ποτό τους, χωρίς όμως σαφή προσδιορισμό· αδυνατούμε έτσι να συλλάβουμε την εικόνα τους (βλ. και το σχόλιο 18 στο ΒΜ).

15 Και με τα ίδια σχεδόν λόγια που χρησιμοποιήσε και ο Ερμής για τη δική του υποταγή (116-7/<103-4> ≈ 153-4/<137-8>). Είναι φανερή η ιεραρχία που υπάρχει στην κοινωνία των θεών: η Αθηνά, η αποκλειστική κόρη του Δία (ως γεννημένη από το κεφάλι του) και προστάτιδα του Οδυσσέα, θέτει το πρόβλημα, ο Δίας δίνει εντολή για τη λύση του, ο Ερμής την εκπληρώνει αμέσως, η Καλυψώ την υφίσταται και όλοι τους υπηρετούν το έργο της Μοίρας.

16 Προκύπτει έτσι αβίαστα ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας της *Οδύσσειας*.

ποιημάτων για να είμαστε σε θέση να υποθέσουμε πώς ή γιατί αμότερες οι συνελεύσεις έχουν εισαχθεί στο κείμενο. Ίσως όμως να αισθάνονταν ότι, αφού με την αναχώρηση από την Ωγυγία αρχίζει ένα εντελώς νέο τμήμα, χρειαζόταν εισαγωγή και η δεύτερη συνέλευση κάλυψε αυτή την ανάγκη.» (*Companion*, σσ. 75-6, Β´· βλ. και Ρεγκάκος, σσ. 153-7, Β´).

2. Ο ρόλος της Κίρκης και της Καλυψώς αποτελούν παραλλαγές του ίδιου θέματος

«Στην *Οδύσσεια*, που πραγματεύεται το πάγκοινο και πανάρχαιο θέμα της επιστροφής του περιπλανωμένου, ο περιπλανώμενος δύο φορές καθυστερείται από [...] θεϊκές γυναίκες σε απόμακρα νησιά, πρώτα από την Κίρκη και ύστερα από την Καλυψώ. Πίσω απ' αυτό βρίσκεται το κοινό θέμα της μάγισσας που ερωτεύεται τον πλάνητα και τον κρατά κοντά της ωστόσο της ξεφύγει με κάποιον τρόπο. Ότι και οι δυο τους ήταν κάποιου είδους μάγισσες μπορεί να το συμπεράνει κανείς από τα ονόματά τους, που σημαίνουν “το Γεράκι” και “η Συγκαλύπτουσα”. [...] Στην πλοκή [...] όμως επιτελούν διαφορετική αποστολή. Η Κίρκη έχει, ανάμεσα στ' άλλα της καθήκοντα, να διδάξει τον Οδυσσέα πώς να πλεύσει στην άκρη του κόσμου και να καλέσει το φάντασμα του Τειρεσία· η Καλυψώ είναι χρήσιμη, επειδή κρύβει τον Οδυσσέα για αρκετά μακρύ διάστημα ώστε να καταστεί η τύχη του μυστήριο και να θεωρηθεί ο θάνατός του πιθανός. Μπορεί να είχαν διαφοροποιηθεί πριν ο ποιητής της *Οδύσσειας* ακούσει γι' αυτές, ή ίσως, όπως έχουν σκεφτεί, η Καλυψώ αποτελεί δική του επινόηση για να εξηγήσει τη μακρόχρονη απουσία του ήρωα. Και στις δύο περιπτώσεις δείχνουν πώς ένα απλό θέμα ήταν δυνατό να μεταπλαστεί σε δύο διαφορετικά ή ακόμα και συμπληρωματικά ή αντιθετικά θέματα.» (M. Bowra, *Companion*, σ. 67, Β´).

3. Η διακριτικότητα του Ερμή και η απόφαση της Καλυψώς

«Ευγένεια και πολιτισμός [...] στις σχέσεις Ερμή και Καλυψώς. Ο αγγελιαφόρος του Διός παρουσιάζεται απρόθυμος εντολοδότης στην ερωτευμένη νεράιδα, για να μην την προσβάλει. Δεν αναφέρει καν το όνομα του Οδυσσέα, καθώς διεκπεραιώνει τον εκτελεστικό του ρόλο, ξέροντας ότι το όνομα πληγώνει τον αφορμισμένο έρωτα. Στο ίδιο βάλασμο της ανωνυμίας καταφεύγει και η Καλυψώ, όσο ακόμη ταλαντεύεται αν θα υπακούσει ή όχι στην εντολή του Δία. Και μόνο όταν ο Ερμής αποχωρεί, η Καλυψώ, σάμπως να ήταν δική της η πρωτοβουλία, ανακοινώνει στον αγαπημένο της πως αποφάσισε να τον ξεπροβοδίσει. Τότε επιτέλους και τον ονομάζει, και μάλιστα με όλους τους επίσημους τίτλους του.» (Μαρωνίτης 5, σσ. 61-2, Γ´).

4. Η διεκδικητική διαμαρτυρία της Καλυψώς

«Έντονη και θαρραλέα είναι η κατηγορηματική απαίτηση της νύμφης –και στο όνομα των άλλων θηλικών θεών– για την αυτοδιάθεση στον έρωτα. Αλλά κι εκείνη υποτάσσεται στο τέλος στη βουλή του Δία. Αυτό αποτελεί δίχως αμφιβολία το πρώτο παράδειγμα για γυναικεία χειραφέτηση στη λογοτεχνία, και σχετικά με τον “πατέρα θεών”, τον Δία, είναι και το πρώτο παράδειγμα για τη διαμαρτυρία μιας κόρης κατά της απαγόρευσης του πατέρα.» (Lohmann, βλ. *Πρακτικά Κ.Ο.Σ.* 5, σ. 97, Β´).

8η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: ε 165-310/<149-281>¹

- Διάλογος Καλυψώς-Οδυσσέα
- Κατασκευή της σχεδίας και απόπλους του Οδυσσέα

Α´. ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές, άμεσα τώρα, πώς ζούσε ο Οδυσσέας στην Ωγυγία και να αξιολογήσουν τις αντιδράσεις του στην απόφαση της Καλυψώς «να τον κατευδώσει», στην πρότασή της να του χαρίσει αθανασία, στην κατασκευή της σχεδίας και στην αναχώρηση από το νησί.
2. Να διακρίνουν τις φάσεις κατασκευής της σχεδίας με βάση τη διαδοχική συμβολή της Καλυψώς και να αξιολογήσουν τις ναυπηγικές και ναυτικές γνώσεις του Οδυσσέα.

¹ Προσφέρεται ομαδοσυνεργατική μελέτη των δύο βασικών θεμάτων και αυτής της Ενότητας με τη γνωστή διαδικασία.

3. Να αξιολογήσουν την όλη συμπεριφορά της Καλυψώς και του Οδυσσέα στην Ενότητα αυτή.
4. Να υπολογίσουν τον χρόνο της Ενότητας και να κατανοήσουν την έννοια της συστολής του χρόνου.

Θεμελιώδεις έννοιες: **Επικοινωνία** (Καλυψώ – Οδυσσέας), **Ομοιότητα – Διαφορά** (θεά – άνθρωπος), **Μεταβολή** (της στάσης της Καλυψώς), **Πολιτισμός** (ενδυμασία, ναυπηγική τέχνη, προσανατολισμός των ναυτικών κιλ.), **Χώρος – Χρόνος** (από το νησί της θεάς στη θάλασσα – συστολή του χρόνου) κ.ά.

Β΄. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Τα αφηγηματικά-περιγραφικά μέρη της Ενότητας εναλλάσσονται με τα διαλογικά: διακρίνονται, πιλοφορούνται και σχολιάζονται (προτιμότερο) εξελικτικά:

α΄. Περιγραφικό (κυρίως) μέρος (165-76/<149-59>): Η εικόνα/κατάσταση του Οδυσσέα

Η Καλυψώ έσπευσε να συναντήσει τον Οδυσσέα και τον βρήκε στην κατάσταση² που μας είναι ήδη γνωστή από το α 16-9/<13-5>, εκτενέστερη όμως και περισσότερο εξηγητική αυτή τη φορά, καθώς μοιράζεται στη ζωή της μέρας και της νύχτας, αλλά και σε μια αποδεκτή ζωή με την Καλυψώ στην αρχή³ (170/<153>), απροσδιόριστη πάντως χρονικά, και σε μια δύσφορη πολύχρονη έπειτα, χωρίς ακριβή χρονικό προσδιορισμό και αυτή. Αυτές οι δύο πληροφορίες αποτελούν τα μόνα πρόσθετα στοιχεία στην κατά τα άλλα γνωστή μας κατάσταση του Οδυσσέα στην Ωγυγία. (Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₁.)

β΄. Διαλογικό μέρος (177-211/<160-91>):

Η Καλυψώ δεν αποκαλύπτει στον Οδυσσέα την εντολή του Δία⁴ ούτε την επίσκεψη του Ερμή, αλλά με γενναϊόδωρη και τρυφερή διάθεση του ανακοινώνει αμέσως⁵ ως δική της την απόφαση «να τον κατευοδώσει», τον προτρέπει μάλιστα να αρχίσει αμέσως την κατασκευή σχεδίας και δηλώνει ότι θα του εξασφαλίσει εφόδια για το ταξίδι αλλά όχι και τον βέβαιο νόστο –«αν [...] το θελήσουν και οι [...] θεοί»– (177-87/<160-70>), για τον οποίο πάντως ο Ερμής δεν είχε αφήσει αμφιβολίες στο ε 127-9/<113-5>). Ο νόστος δεν χαρίζεται στον Οδυσσέα: θα τον κερδίσει με τον αγώνα του.

Ο Οδυσσέας ρίγησε μόλις η Καλυψώ τού ανακοίνωσε την αναπάντεχη απόφασή της. Δικαιολογείται έτσι η δυσπιστία του –για τη δυνατότητα κυρίως πραγματοποίησης του νόστου με μια σχεδία– αλλά και η απαίτηση να του δώσει «τον μέγα όρκο» η θεά ότι δεν έχει κατά νου «άλλο πια κακό» γι' αυτόν (188-98/<171-9>). Η δυσπιστία και η ενεργοποίηση του νου για αναζήτηση λύσης θα χαρακτηρίζουν τον Οδυσσέα στον αγώνα του: είναι ιδιότητες σύμφυτες με τον βασικό χαρακτήρισμό που του αποδίδει ο ποιητής σε τρεις παραλλαγές: *πολύτροπος/πολυμήχανος/πολύμητις*.

Η Καλυψώ δεν ενοχλήθηκε από την απαίτηση του Οδυσσέα, αντίθετα, του χαμογελάσε, τον χάιδεψε, απέδωσε σε εξυπνάδα και πονηριά τη δυσπιστία του και έδωσε αμέσως τον μεγάλο όρκο των θεών: επικαλούμενη τη μαρτυρία της Γης, του Ουρανού και της Στύγας (= του Άδη), τον διαβεβαίωσε: «αληθινά δεν σκέφτομαι κακό για σένα...» (199-211/<180-91>).

Ο Οδυσσέας δεν χρειάζεται να απαντήσει.

γ΄. Αφηγηματικό (κυρίως) μέρος (212-22/<192-202>). Επισημαίνονται: η βουβή επιστροφή στη σπηλιά εφ' ενός ζυγού, η θέση του Οδυσσέα εκεί όπου πριν λίγο καθόταν ο Ερμής και το δείπνο: ανθρώπινο για τον θνητό, με φροντίδα όμως της ίδιας της θεάς, θεϊκό για την αθάνατη με τις φροντίδες των υπηρετριών της: υπογραμμίζεται έτσι το χάσμα που χωρίζει το ζευγάρι. Η σκηνοθεσία αυτή προετοιμάζει τον ανεπανόληπτο διάλογο που ακολουθεί.

δ΄. Διαλογική σκηνή (223-48/<203-24>):

Η Καλυψώ κάνει μια ύστατη προσπάθεια να κρατήσει τον Οδυσσέα κοντά της: τον προσφωνεί με τους επίσημους τίτλους του και με το όνομά του (τώρα μόνο) και απορεί (!) με τη βιασύνη του να φύγει, του εύχεται ωστόσο

2 Ας σημειωθεί ότι ο πόνος του νόστου δίνεται κυρίως με μη πικρές λέξεις: «δάκρυα», «στεναγμοί», «μπια βουρκωμένα».

3 Αυτό ήταν πολύ φυσικό για έναν άντρα που έφτασε ναυαγός σ' ένα νησί και βρήκε προστασία και αγάπη από μια θεά: το αντίθετο θα φαινόταν ψεύτικο. Ας σημειωθεί ότι η σχέση του Οδυσσέα με την Καλυψώ παρουσιάζεται εντελώς ανθρώπινη, απαλλαγμένη από στοιχεία μαγικά, που συναντούμε, π.χ., στο (εγκιβωτισμένο) επεισόδιο της Κίρκης.

4 «Έτσι καθίσταται δυνατό να βρεθεί σε δίλημμα ο Οδυσσέας και να έχει αξία η απόφασή του» (Σχεδιάσματα Κ.Α., στην οικεία ενότ., Δ΄), αλλά και «να διατηρήσει την αυτοκυριαρχία και την αξιοπρέπεία της» η Καλυψώ (Μαρωνίτης 1, σ. 117, Γ΄).

5 Σε αντίθεση με τον Ερμή, που άργησε να ανακοινώσει στην Καλυψώ τη δυσάρεστη γι' αυτήν εντολή του Δία.

«στο καλό»· αμέσως όμως αραδιάζει τα επιχειρήματα που θα μπορούσαν να τον κλονίσουν:

- έχει πολλά «να κακοπάθει» πριν φτάσει στην πατρίδα⁶
- αν μείνει κοντά της, θα κερδίσει την αθανασία·
- κι ούτε μπορεί η Πηνελόπη να της παραβγεί «στην όψη και στο ανάστημα» (223-35/<203-13>).

Ο Οδυσσεάς –που εδώ χαρακτηρίζεται «πολύγνημος»/ *πολύμητις*⁷– αντιπαρέχεται με ετοιμότητα και ευγένεια το μεγάλο δίλημμα που του όρθωσε η Καλυψώ:

- ούτε τη θεά μειώνει,⁸ ούτε η λαχτάρα του για τον νόστο μειώνεται·
- κι αν κάποιος θεός «με χτυπήσει καταμεσής στο [...] πέλαγος,⁹ θα το υπομείνω»¹⁰
- την αθανασία¹¹ δεν τη συζητά, απορρίπτεται αυτομάτως (236-48/<214-24>).

→ Ο Οδυσσεάς λοιπόν, «σαν έτοιμος από καιρό» –αφού δυσασασχετούσε με μια μακρόχρονη ζωή χωρίς σκοπό στην Ωγυγία–, είπε «το μεγάλο Όχι», «το σωστό», στη δελεαστική πρόταση της Καλυψώς επιλέγοντας χωρίς δισταγμό τα ανθρώπινα, αυτά που του ανήκουν, γνωρίζοντας τις συνέπειες· ύψωσε έτσι τον «γιδοπόπο»/ την *αίγιβοτον* Ιθάκη (δ<606>) «πιο πάνω από τον Όλυμπο»¹² και επαλήθευσε σ' όλο του το μέγεθος το ήδη γνωστό μας ήθος του. Αποφάσισε, βέβαια, αυτό που όρισε η μοίρα και καθόρισε ο Δίας, αλλά υπακούοντας σε εσωτερική ανάγκη, ανεπηρέαστος από τις μεγάλες θεϊκές δυνάμεις (πρβλ. την απόφαση του Αχιλλέα να εκδικηθεί τον θάνατο του φίλου του με τίμημα την ίδια του τη ζωή)· αυτό σημαίνει ότι στις κορυφαίες στιγμές τους οι ομηρικοί ήρωες αποφασίζουν ελεύθερα, που σημαίνει υπεύθυνα, γι' αυτό και τους ανήκει ο έπαινος (ή ο ψόγος, όταν σφάλλουν)· στην εκτέλεσή τους, πάντως, οι ορθές αποφάσεις των ηρώων βρίσκουν θεϊκή συμπαράσταση.¹³

Αυτή η κατάφαση της ανθρώπινης ζωής, με τις στέλειες και τα βάσανα αλλά και τους αγώνες για το ξεπέρασμά τους, είναι η ανυπέβλητη αξία της *Οδύσειας*· υπογραμμίζει, πάνω απ' όλα, τον ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα της και μας κάνει να νιώθουμε υπερήφανοι που είμαστε άνθρωποι. (Σχετικά είναι τα αποσπάσματα Δ₂, α, β, και το Β' του ΒΜ.)

ε' . Αφηγηματικό μέρος (249-51/<225-7>): Με το τρίστιχο αυτό δίνεται λακωνικά το τέλος της μέρας και η τελευταία συνέντευξη, μετά το τελευταίο γεύμα και την τελευταία συνομιλία.

ς' . Αφηγηματικό/περιγραφικό μέρος (252-310/<228-281>): Οι επόμενες 4-5 μέρες της παραμονής του Οδυσσέα κοντά στην Καλυψώ περνούν χωρίς ούτε μία κουβέντα, με ενέργειες όμως πολύ εύγλωττες: πρωί πρωί νύνουνται¹⁴ και ετοιμάζονται για την κατασκευή της σχεδίας.¹⁵ Ο Οδυσσεάς εργάζεται ασταμάτητα και η Καλυψώ

6 Η γνώση της Καλυψώς για τα πάθη του Οδυσσέα, που προγραμματίσε ο Δίας στο ε 38/<33>, πρέπει να στηρίζεται στη γνώση του ακροσπῆ –ο Ερμής δεν έκανε λόγο γι' αυτά–, εκτός αν θεωρηθεί ότι η νεράιδα διέθετε προφητικές ικανότητες.

7 *πολύμητις*: *μήτις* είναι η πρακτική και πολυμήχανη νόηση/η πολύτροπη ευφυΐα, η ικανότητα δηλαδή να αποφασίζει κανείς γρήγορα και εύστοχα και να δρα αστραπιαία στην κατάλληλη στιγμή χρησιμοποιώντας παντοία τεχνάσματα (και τον δόλο) για την έξοδο από το εκάστοτε αδιέξοδο –σε αντίθεση με τη σοφία, τη δυνατότητα θεωρητικής σκέψης και φιλοσοφικής ανάλυσης. Κύριος εκφραστής της *μήτιος* μεταξύ των ομηρικών ηρώων είναι ο *πολύμητις* Οδυσσεάς και η ιδιότητά του αυτή βρίσκει την καλύτερη εφαρμογή της στο επεισόδιο της «Κυκλώπειας». (Βλ. σχετικά: Vernant - Detienne, Α' .)

8 Ο Griffin 2, Β' , σ. 103, σχολιάζει σχετικά: «Ο Οδυσσεάς [...] πρόσεξε καλά να διαβεβαιώσει την Καλυψώ ότι δεν ήταν για χάρη της γυναίκας του που τόσο αγωνιούσε να φύγει, αλλά απλώς για να “γυρίσει σπίτι του”».

9 Προϊδεασμός για την επίθεση που θα δεχθεί σε λίγο ο Οδυσσεάς από τον Ποσειδώνα.

10 Η καρτερικότητα πρέπει να προστέθηκε στις ιδιότητες του πολύτροπου Οδυσσέα μετά τα Τρωικά, όταν ο ήρωας συνδέθηκε με τις ταξιδιωτικές περιπέτειες των ναυτικών· ως *πολύτλας* πάντως αναφέρεται και στην *Ιλιάδα*.

11 Ο Οδυσσεάς όμως κέρδισε τελικά μια μονιότερη αθανασία μέσα από την ποιητική τέχνη (Ζαμάρου, σ. 119, Γ').

12 Κοριννού, σ. 88, Γ' . «Αυτή η επιλογή της θνητότητας δίνει όλο το νόημα του ποιήματος» (Vidal - Naquet, σ. 430, Β').

13 Βλ. σχετικά: Κακριδής, Φ. 1, σσ. 30-1, Β' .

14 Επισμαίνεται η απλή (ανδρική) ενδυμασία του Οδυσσέα σε αντίθεση με τη θεσπέσια της νεράιδας (βλ. τα σχετικά σχόλια 7 και 8 στο ΒΜ σε συνάρτηση με τις αντίστοιχες εικόνες).

15 Η κατασκευή της σχεδίας ενδιαφέρει τους μικρούς μαθητές, όπως ενδιέφερε και τους ακροατές του ποιητή, που τους αφορούσαν άμεσα ιδέες για μια καλή κατασκευή, γιατί τα περισσότερα αναγκαία για τη ζωή τους πράγματα τα έφτιαχναν μόνοι τους. (Πρβλ. την κατασκευή της συζυγικής κάμαρης και κλίνης από τον ίδιο τον Οδυσσέα, ψ 215/<190> κ.ε.) Η περιγραφή της σχεδίας, εξάλλου, συμφωνεί απόλυτα με το γενικότερο πνεύμα της ομηρικής ποίησης. Ό,τι έχει σχέση με τον ήρωα πρέπει να μεταφέρεται ολοζώντανο στον νου του ακροατή. Και στη σχεδία αυτή ο Οδυσσεάς θα παλέψει σε λίγο με την οργή του Ποσειδώνα διακινδυνώνοντας τη ζωή του (βλ. σχετικά: *Σχεδιάγραμμα* Κ.Α., στην οικεία ενότητα, Δ'). Καλό θα ήταν, επομένως –αν είναι και δυνατό– να παρασταθεί στον πίνακα από κάποιον μαθητή ένα σκίτσο της σχεδίας με βάση το κείμενο ή/και να προσεχθεί η

πηγαινοέρχεται εκδηλώνοντας έμπρακτα το ενδιαφέρον της. Ακολουθεί ο αποχαιρετισμός και το 17ήμερο ακύμαντο ταξίδι του ήρωα.

2. Η κατασκευή της σχεδιάς προσφέρεται να μελετηθεί με βάση τη διαδοχική συμβολή της Καλυψώς,¹⁶ που ορίζει και τις φάσεις της κατασκευής:

α' φάση (258-71/<234-45>): **Η Καλυψώ** δίνει εργαλεία¹⁷ στον Οδυσσέα (πελέκι και σκεπάρνι), τον οδηγεί στα «δέντρα τα ψηλά» και επιστρέφει στη σπηλιά. Και **ο Οδυσσέας** κάνει τις ανάλογες εργασίες (κόβει, πελεκάει, ξύνει, αλλά και σταθμίζει).

β' φάση (272-83/<246-57>): **Η Καλυψώ** φέρνει τα τρύπανα» και **ο Οδυσσέας** προχωρεί στις αντίστοιχες εργασίες: τρυπάει και συνταιριάζει τα ξύλα με ξύλινα καρφιά, φτιάχνει μια σχεδία φαρδιά και τελειώνει «την κουβέρτα απλώνοντας μακριές σανίδες». Μπήγει «και το κατάρτι [...] στη μέση μ' αντένα ταιριασμένη», ετοιμάζει «και το τιμόνι», περιφράζει τη σχεδία «με κλωνάρια πιάς» και ρίχνει επάνω «φύλλα»/ *ύλην* (κλαδιά και φύλλα).

γ' φάση (284-8/<258-61>): «Και ξαναφτάνει **η Καλυψώ** [...] με το λινό για τα πανιά» και **ο Οδυσσέας** «κι αυτά τα μαστορεύει», δένει «τα ξάρτια [...] και με φαλάγγια» σέρνει τη σχεδία στη θάλασσα.

Την επόμενη μέρα (12η της *Οδύσσειας*) **η Καλυψώ** ετοίμασε τον Οδυσσέα για το ταξίδι του νόστου: τον έλουσε και τον έντυσε η ίδια, τον εφοδίασε με τα αναγκαία, τον συμβούλεψε και τον ξεπροβόδισε με «ούριο άνεμο» (290-6/<263-8> και 304-6/<276-7>), και **ο Οδυσσέας** «όλος χαρά [...] σήκωσε τα πανιά, κάθισε στο τιμόνι / και το κυβέρνησε με τέχνη». «Και ποntonόρησε μέρες δεκαεπτά» άγρυπνος, φροντίζοντας να έχει πάντοτε την (Μεγάλη) Άρκτο «στο ζερβό του χέρι» (και όχι τον Πολικό αστέρα, που αποτελεί ακριβέστερο σημάδι αλλά λιγότερο εμφανές). «Στη δέκατη όδο» μέρα (την 29η της *Οδύσσειας*) είδε από μακριά τα βουνά της Σχερίας (297-310/<269-81>).¹⁸

3. Σκιαγράφηση και αξιολόγηση του ήθους της Καλυψώς και του Οδυσσέα:

Η Καλυψώ *την ανάγκην φιλοτιμίαν ποιουμένη* συμπεριφέρθηκε με τρυφερότητα και γενναιοδωρία στον αγαπημένο ξένο της: έκανε βέβαια και μια ύστατη προσπάθεια να τον κρατήσει κοντά της ορθώνοντας μπροστά του το κρίσιμο δίλημμα: αθανασία ή Ιθάκη. Από τη στιγμή όμως που άκουσε τη σταθερή απόφαση του Οδυσσέα, του πρόσφερε πρόθυμα ό,τι περνούσε από το χέρι της για την κατασκευή της σχεδιάς και το ταξίδι. Εκπλήρωσε έτσι την υπόσχεση που είχε δώσει στον Ερμή (ε 159-61/<143-4>) και στον ίδιο τον Οδυσσέα (182-5/<165-8>) και απέδειξε γνήσια την αγάπη της γι' αυτόν.

Ο Οδυσσέας, προσηλωμένος με μάτια βουρκωμένα στο πέλγαος χωρίς την ελπίδα του νόστου, αιφνιδιάστηκε από την ξαφνική απόφαση της θεάς και προς στιγμήν αμφέβαλε για την ειλικρίνειά της, βρήκε όμως αμέσως τη λύση του όρκου και εξασφαλίστηκε: η Καλυψώ τον χαρακτήρισε γι' αυτό έξυπνο και «πονηρό». Ο ποιητής τον αποκάλεσε *πολύμητιν*, γιατί χωρίς δισταγμό, αλλά με εξαιρετική διακριτικότητα, απέρριψε τη δειλαστική πρόταση της θεάς και αποφάσισε τον νόστο με τα βάσανα και τους κινδύνους (ένας Οδυσσέας δεν μπορεί να ζήσει χωρίς δράση, αγώνα, κατορθώματα). Ο ίδιος αυτοχαρακτηρίστηκε πολύπαθος και καρτερικός. Και από τη στιγμή που αποφασίστηκε ο νόστος του, δούλεψε ασταμάτητα: κατασκεύασε μόνος του μπροστά στα μάτια μας μέσα σε τέσσερις μέρες¹⁹ (289/<262>) μια ολόκληρη σχεδία –ένα πλοiάριο μάλλον με επίεδη²⁰ βάση– και χαρούμενος

αναπαράσταση των Quennell και να κριθεί (βλ. την εικ. 12 στο ΒΜ – και την εικ. 8).

16 Ο ποιητής θα μπορούσε να πει ότι ο Οδυσσέας παίρνει ένα πελέκι κτλ., πηγαίνει στην άκρη του νησιού, όπου υπήρχαν δέντρα ψηλά κτλ., προτίμησε όμως να εμπλέξει και την Καλυψώ στην κατασκευή της σχεδιάς, γιατί τον εξυπηρετεί διπλά: δείχνει έτσι έμπρακτα την αγάπη της θεάς για τον Οδυσσέα, αλλά και σημειώνει με έναν παραστατικό τρόπο τη μεθοδικότητα της περιγραφής. (Βλ. τα σχετικά σχόλια, 10-16, στο ΒΜ.)

17 Υπογραμμίζονται οι χαρακτηριστικές λεπτομέρειες των εργαλείων και των δέντρων για την παραστατικότητά τους.

18 «Η αφήγηση [του απόπλου του Οδυσσέα] είναι λακωνική, και μολονότι κατά το επικό ύφος ο ποιητής δεν παραλείπει καμιά σημαντική λεπτομέρεια, είναι σαφές ότι ενδιαφέρεται για το ναυάγιο (282 κ.ε.) και όχι για το ταξίδι καθεαυτό.» (*Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Α', σ. 488, Ε').

19 Αν αυτό είναι ακατόρθωτο, δεν έχει σημασία για την ποίηση. Σημασία έχει ότι υπογραμμίζεται έτσι η λαχτάρα του Οδυσσέα να ριχτεί στο ταξίδι του γυρισμού. Είναι χαρακτηριστικό ότι, μόλις αποφασίζεται ο νόστος του, βγαίνει αμέσως από την απραξία και περνάει στην ασταμάτητη δράση, γιατί βρήκε στόχο. Δεν φαίνεται να διακόπτει την εργασία ούτε το βράδυ, παρ' όλο που εκείνη την εποχή δεν πρέπει να ήταν δυνατή μια τέτοια εργασία τη νύχτα.

20 Η κατασκευή ενός κούλου πλοiαρίου είναι πολύ πιο δύσκολη και δεν θα έπαιθε τους ακροατές.

ανοίχτηκε στο πέλαγος για την πατρίδα· και την κυβέρνησε ξάγρυπνος μέρες δεκαεπτά με τη (Μεγάλη) Άρκτο²¹ «στο ζερβό του χέρι». Έδειξε έτσι, εκτός από τη λαχτάρα του νόστου, και τις ναυπηγικές και ναυτικές γνώσεις και ικανότητές του.

4. Στην Ενότητα αυτή συνεχίζεται η 7η μέρα της *Οδύσσειας* και αρχίζει η 8η με την κατασκευή της σχεδίας, αλλά στη συνέχεια χωρίς να δηλώνεται δύση, ύπνος ή άλλη ανατολή, όπως μας έχει συνηθίσει ως τώρα ο ποιητής, αναιώνονται αρκετές μέρες με αριθμητική μόνο αναφορά: «είχε πια συμπληρώσει μέρες τέσσερις» (289/<262>), «και ποτισόρησε μέρες δεκαεπτά» (307/<278>). Αν εξαιρέσουμε την πρώτη μέρα από τις 4 και την πρώτη από τις 17, οι υπόλοιπες 19 μέρες περνούν «άδειες» από αφηγηματική ύλη.²²

Δίνεται λοιπόν η ευκαιρία να συζητηθεί η σχέση αφήγησης-χρόνου: Ο αφηγηματικός χρόνος σε μια διαλογική σκηνή είναι σχεδόν ίσος με τον πραγματικό χρόνο. Στην περιγραφική αφήγηση όμως υπάρχουν περιπτώσεις που ο χρόνος διαρκεί ελάχιστα σε σχέση με τον πραγματικό, όπως π.χ. στις τρεις από τις τέσσερις μέρες της κατασκευής της σχεδίας (στ. 289/<262>) και στις 16 από τις 17 του ταξιδιού (στ. 307/<278>), που δεν έχουν κανένα αφηγηματικό περιεχόμενο, ή στον χρόνο του γέυματος που συνοψίζεται σε έναν μόνο στίχο (220/<200>). Στις περιπτώσεις αυτές η αφήγηση συστέλλει τον χρόνο (διατρέπει χρόνο πολύ με αριθμητική κυρίως αναφορά ή με αφαίρεση), όπως σε άλλες τον διαστέλλει (εντάσσει εκτενή αφηγηματική ύλη σε μικρό χρονικό διάστημα, στη δεύτερη νύχτα της Σχερίας, π.χ., με τους «Άπολόγους»).

Η Ενότητα κλείνει με την αρχή της 18ης μέρας του ταξιδιού (της 29ης από την αρχή της *Οδύσσειας*), «όταν πήραν να φαίνονται [...] της Φαιακίδας τα βουνά» (307-9/<279-80>), όταν δηλαδή έφτανε ο Οδυσσεύς στο τέλος σχεδόν²³ του προγραμματισμένου από τον Δία εικοσήμερου ταξιδιού του, δεν έχει όμως ακόμα περάσει τα επίσης προγραμματισμένα πάθη (ε 38-9/<33-4>): θα τα περάσει στις τρεις μέρες που απομένουν.

Γ΄. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ»

1. Με αφορμή τη 10η εικόνα, αναζητείται το κοινό σημείο της αρχαίας ελληνικής πυξίδας και της ναυτικής (το ξύλινο κουτί): ότι συνεκδοχικά το περιέχον υποκατέστησε το περιεχόμενο – αναφορά μπορεί να γίνει και στη μεταφορική σημασία της λέξης (δεν έχει πυξίδα, έχασε τον προσανατολισμό του).
2. Για το 1ο «θέμα»: βλ. τη σημ. 4 – και για το 3ο τις σημ. 15 και 19.
3. Στο 2ο «θέμα»: **πονηρός** χαρακτηρίζεται ο Οδυσσεύς, κυρίως, για την εξασφάλισή του με όρκο, ενώ **πολύγνωμος/πολύμητις** για τη διακριτικότητά του απέναντι στη θεά (ευγενική άρνηση).
4. Στο 6ο «θέμα»: η συστολή του αφηγηματικού χρόνου τίθεται όσο πιο απλά γίνεται στα παιδιά για να αφομοιωθεί και με άλλες ευκαιρίες στη συνέχεια.
5. Πρόσθετο θέμα-εργασία: Ποια εντύπωση σχηματίζετε για το τεχνολογικό επίπεδο της ομηρικής εποχής από τον τρόπο κατασκευής της σχεδίας και από τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν;
6. Η ανακεφαλαιωτική άσκηση αποβλέπει στην παραγωγή προφορικού λόγου και αντίλογου, οπότε η Ενότητα μπορεί να κλείσει με το «παράλληλο κείμενο», που τονίζει την αξία της ανθρώπινης ζωής.

Δ΄. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Η ιδιοτυπία του επεισοδίου της Καλυψώς

«Μέσα στις δεκάχρονες περιπλανήσεις του Οδυσσέα το επεισόδιο της Καλυψώς κατέχει μια πολύ ιδιότυπη θέση. Ενώ δηλαδή διαρκεί κάτι περισσότερο από επτά χρόνια, δεν έχει κανένα συγκεκριμένο αφηγηματικό περιεχόμενο. Οι στίχοι α 48-57, δ 556-560, ε 147-159, η 244-260, μ 447-450 και ψ 333-337 επαναλαμβάνουν στην ουσία τους στίχους α 13-15, επισημαίνουν δηλαδή τον ανασταλτικό χαρακτήρα του επεισοδίου, δεν

21 Το σχόλιο του ποιητή για την Άρκτο (301-3/<273-5>) γίνεται σαφές με την αξιοποίηση του ουρανογραφικού χάρτη (σ. 61 στο ΒΜ – βλ. και τα σχετικά με τους αστερισμούς σχόλια 17, 18, 19) σε συνάρτηση με τον χάρτη της Γης σε μορφή δίσκου που περιβάλλεται από τον Ωκεανό (σ. 101 στο ΒΜ).

22 Μαρωνίτης 5, σ. 63, Γ΄.

23 Είναι παλαιά, όσο και καινούρια, η συνήθεια στη λογοτεχνία, στον κινηματογράφο κτλ., το κακό (ή το καλό) να παρουσιάζεται την τελευταία στιγμή και σε έντονη αντίθεση με τα προηγούμενα. Προκαλείται έτσι ένταση και αγωνία για την τύχη του ήρωα. Ο αφηγηματικός λόγος, γενικά, δείχνει προτίμηση στις οριακές καταστάσεις.

το τροφοδοτούν όμως με αφηγηματικά στοιχεία ικανά να γεμίσουν τον μεγάλο χώρο του. Από την άποψη αυτή το επεισόδιο της Καλυψώς διαφέρει ριζικά από τις άλλες περιπέτειες του Οδυσσέα, που συμβαίνουν στα πρώτα δύο χρόνια της περιπλάνησής του. Γιατί τα επεισόδια εκείνα, που τα υπαινίσσεται ο ποιητής στο προοίμιο του έπους και τα αναπτύσσει ο ίδιος ο ήρωας μπροστά στους Φαίακες στις ραψωδίες 1-μ, περιέχουν συγκεκριμένα περιστατικά, που συσσωρεύονται δυναμικά το ένα επάνω στο άλλο. Αντίθετα, η καθήλωση του Οδυσσέα στο νησί της Καλυψώς δεν έχει καν τα εξωτερικά τυπικά στοιχεία μιας περιπέτειας· αντιστοιχεί σε μια κατάσταση, ή καλύτερα σε μια στάση, όπου αντί για δράση έχουμε αδράνεια και αντί για κίνηση ακινησία.» Όμως «την έλλειψη εξωτερικής δράσης την υποκαθιστά η εσωτερική ένταση του επεισοδίου.» (Μαρωνίτης 1, σσ. 105 και 147, σμ. 62, Γ´).

2. Ανθρώπινη βούληση και θεϊκό σχέδιο συνάπτονται

α. «Φαίνεται, λοιπόν, πως έχουμε εδώ να κάνουμε με μια κοσμοθεωρία σύμφωνα με την οποία η αφετηρία σημαντικών εξελίξεων πρέπει να ανάγεται τόσο στους θεούς όσο και στους ανθρώπους. Η απόφαση των θεών συνιστά το ευρύτερο αντικειμενικό πλαίσιο μέσα στο οποίο η ανθρώπινη βούληση εκδηλώνεται “ελεύθερα” και στοιχίζεται με τρόπο αυτόνομο με την επιταγή των θεών.» (Schadewaldt, βλ. *Επιστροφή*, σ. 229, Γ´).

β. «Ανθρώπινη βούληση και θεϊκό σχέδιο βρίσκονται μάλλον τελειώς το ένα μέσα στο άλλο· έχουν μια τέτοια εσωτερική σύνδεση, ώστε κάθε χωρισμός τους σύμφωνα με λογικές σκέψεις διασπά καίρια την ενότητα αυτού του κόσμου.» (Lesky, σ. 125, Α´).

9η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: ε 311-420/<282-381>

Σύγκρουση του Ποσειδώνα με τον Οδυσσέα

Α´. ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Να συνδέσουν οι μαθητές τη γνωστή ως τώρα έχθρα του Ποσειδώνα για τον Οδυσσέα με τις επιθέσεις του εναντίον του ήρωα στην Ενόπια αυτή.
2. Να διακρίνουν τις φάσεις της σύγκρουσης του θεού με τον ήρωα –σε συνάρτηση και με την παρέμβαση της Ινώ– και να προσδιορίσουν την κλιμακούμενη έντασή τους.
3. Να γνωρίσουν **α.** την έννοια της **κλιμάκωσης**, **β.** τον **μονόλογο** ως στοιχείο αφηγηματικής τεχνικής και **γ.** τη **διεξοδική παρομοίωση**, και να κατανοήσουν τη λειτουργία τους.

Θεμελιώδεις έννοιες: **Σύγκρουση** (Ποσειδώνας vs Οδυσσέας), **Επικοινωνία** (Ινώ – Οδυσσέας), **Μεταβολή** (παραίτηση Ποσειδώνα), **Αλληλεπίδραση** (θεϊκός ανθρωπομορφισμός), **Μορφή** (τεχνικές αφήγησης και περιγραφής) κ.ά.

Β´. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Η σύνδεση με τα προηγούμενα μπορεί να γίνει με ανάκληση των γνωστών ως τώρα για τη σχέση Ποσειδώνα-Οδυσσέα, όπως:

- η αιτία και οι συνέπειες της έχθρας του Ποσειδώνα για τον Οδυσσέα, καθώς και η απουσία του θεού στους Αιθίοπες, όταν στον Όλυμπο αποφασιζόταν ο νόστος του ήρωα (α 23-31/<20-7>, 79-92/<68-79>).
- τα περιθώρια που άφησε ο Δίας και για άλλα βόσανα του Οδυσσέα στη θάλασσα (ε 38/<33>).

Τα στοιχεία αυτά έχουν ήδη προετοιμάσει την επίθεση του Ποσειδώνα που, επιστρέφοντας από τους Αιθίοπες,¹ μόλις βλέπει τον Οδυσσέα «ν´ αρμενίζει», οργίζεται και μονολογώντας αποκαλύπτει:

- ότι οι θεοί άλλαξαν γνώμη όσο εκείνος έλειπε, που σημαίνει ότι προηγουμένως είχαν συμφωνήσει για την τιμωρία του Οδυσσέα, «παρέγραψαν» όμως, φαίνεται, το σφάλμα του ως εξοφλημένο με τον καιρό και τη

1 Η επιστροφή γίνεται λίγο πριν από το τέλος του ταξιδιού· προκαλείται έτσι «περιπέτεια», με την αριστοτελική έννοια του όρου (ή εις τὸ ἐναντίον τῶν πραττομένων μεταβολή–Ποιητική 1452, α 23). Βλ. και τη σμ. 23 της 8ης διδ. Ενότητας.

συμπεριφορά του, σε συνάρτηση με την κρίση που υπάρχει στην Ιθάκη· δεν τους αφορούσε άλλωστε·

- όπi γνωρίζει και ο ίδιος πως είναι της μοίρας του Οδυσσέα να σωθεί, όταν φτάσει στους Φαίακες, και όπi τη μοίρα του δεν μπορεί να την αλλάξει.

Αποφασίζει λοιπόν αυτό που μπορεί: να τον βασανίσει όσο ακόμη βρίσκεται στον χώρο του με τα όπλα που διαθέτει, την τρίαινα που συνταράσσει τον πόντο κτλ. (311-20/<282-90>). Έτσι, όταν –μετά το ναυάγιο– είδε το θύμα του σε δεινή θέση, σάρκασε χαιρέκακα για την εκδίκηση που πήρε και το εγκατέλειψε, για να καταφύγει στο παλάτι του στις Αιγές (413-20/<375-81>).

2. Οι φάσεις της επιθετικότητας του Ποσειδώνα και της αντίστοιχης αντίδρασης του Οδυσσέα σε συνάρτηση με την παρέμβαση της Ινώς.

α' επίθεση του Ποσειδώνα: Με την τρίαινά του ο Κοσμοσείστης πλήττει ουρανό, στεριά και θάλασσα συγχρόνως και ξεσηκώνει όλους τους ανέμους που «σήκωσαν τεράστιο κύμα» (321-6/<291-6>).

α' αντίδραση του Οδυσσέα: «λύγισε η ψυχή του» και μονολογώντας αποκαλύπτει τις σκέψεις και τα συναισθήματά του (327-45/<297-312>):

- συνειδητοποιεί τη δύσκολη θέση του και θυμάται με τρόπο την πρόβλεψη της Καλυψώς στο ε 227-8/ <206-7>·
- υποθέτει όπi ο Δίας προκάλεσε τη θαλασσοταραχή και δεν βλέπει σωτηρία·
- καλοτυχίζει τους συμπολεμιστές του που έπεσαν στην Τροία και εύχεται να είχε την τύχη τους, γιατί θα κέρδιζε έτσι τιμή και δόξα·² ο άδοξος θάνατος τον τρομάζει.

Αγωνία λοιπόν και απελπισία κυριεύουν τον Οδυσσέα, αντίδραση εντελώς φυσιολογική στην αιφνίδια μεταβολή της κατάστασης, λόγος βλάσφημος όμως δεν βγαίνει από το στόμα του.

β' επίθεση του Ποσειδώνα: Η τρικυμία επιτείνεται: κύμα σαρωτικό έπεσε πάνω στον Οδυσσέα, ταρακούνησε τη σχεδία κι εκείνος βρέθηκε μακριά της· η θύελλα συνέτριψε το κατάρτι και στροβίλιζε το σκάφος όπως ο βοριάς τα αγκάθια στον κάμπο· και ο Οδυσσέας «κεφάλι δεν μπορούσε να σηκώσει / μπρος στην ορμή των φοβερών κυμάτων» (346-54/<313-21> και 361-6/<327-32>).

β' αντίδραση του Οδυσσέα, που παρεμβάλλεται στη διακεκομμένη επίθεση του Ποσειδώνα: «κάποια στιγμή ωστόσο ανάβλεψε» και, αν και αποκαμωμένος, αρπάχτηκε από τη σχεδία και καθισμένος στη μέση της προσπαθούσε να σωθεί (355-60/<322-6>).

Τώρα που ο κίνδυνος είναι άμεσος δεν βρίσκει θέση η λιποψυχία· διατηρεί την ψυχραιμία του και, παρά την εξάντληση, προβαίνει σε ενέργειες αποτελεσματικές.

Παρεμβάλλεται το επεισόδιο της Ινώς (και σαν ανάπαυλα). Η Λευκοθέη, σαν από μηχανής θεά, ενθαρρύνει τον Οδυσσέα με τη μορφή πουλιού (367-89/<333-53>):

- του αποκαλύπτει τον αίτιο της συμφοράς του, αλλά και όπi «δεν θα μπορέσει να τον θανατώσει»·
- τον συμβουλεύει να ξεντυθεί, να αφήσει τη σχεδία και κολυμπώντας να προσπαθήσει να φτάσει στη χώρα των Φαίακων, «όπου η μοίρα του³ του γράφει να γλιτώσει»·
- του δίνει και το άφθαρτο μαντίλι της, που οι μαγικές⁴ του ιδιότητες αποτρέπουν τον θάνατο «και τ' άλλα πάθη», με αίτημα να της το επιστρέψει, όταν βγει στη στεριά – και βυθίζεται στη θάλασσα.

Ο Οδυσσέας, μονολογώντας πάλι, σκέφτεται και ζηγίζει όσα άκουσε, για να βρει την καλύτερη λύση:

- η συμβουλή της Ινώς να εγκαταλείψει τη σχεδία και να κολυμπήσει τον κάνει να υποψιάζεται δόλο,⁵ γιατί βλέπει μακριά τη στεριά, όπου του είπε πως είναι της μοίρας του να σωθεί·
- αποφασίζει, λοιπόν, να μείνει στη σχεδία, και μόνο όταν το κύμα την καταλύσει, τότε θα πέσει στο νερό, αφού δεν βρίσκει «άλλο συμφερότερο» (390-401/<354-64>). (Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₂.)

2 Πρβλ. α 262-9/<236-43>· το ηρωικό ιδανικό του ένδοξου θανάτου πάλι, σε συνδυασμό με το ιδανικό της υστεροφημίας.

3 Η γνώση αυτή, φαίνεται, δίνει το δικαίωμα σε μια μικρή θεά να αντιπαρατεθεί στον μεγάλο θεό της θάλασσας.

4 Μαγικό νοείται το αντικείμενο που «κλείνει δυνάμεις υπερφυσικές, χωρίς να είναι αναγκαία η παρουσία κάποιου θεού» (Romilly 1, σ. 75, Β'). Το μαντίλι της Ινώς όμως δεν φαίνεται να παίζει τέτοιο ρόλο – δεν γίνεται κανένα θαύμα· εκείνο που σώζει τον Οδυσσέα είναι οι δικές του δυνάμεις: κολυμπάει με δύναμη. Την ίδια αντίληψη συναντούμε και σε άλλες περιπτώσεις του έπους, όπου ο ποιητής εντάσσει μαγικά αντικείμενα, κληρονομημένα προφανώς από τις πηγές του. Φαίνεται έτσι όπi ο Όμηρος εξανθρωπίζει το έπος ρίχνοντας το βάρος στον ανθρώπινο παράγοντα. (Βλ. σχετικά: Romilly 1, Β'.)

5 Πρβλ. ε 190-5/<173-6>: παρόμοια αντίδραση, με τη διαφορά όπi εκεί ο Οδυσσέας διαλέγεται με την Καλυψώ, ενώ εδώ με τον εαυτό του.

Δύσπιστο και επιφυλακτικό δείχνει τον Οδυσσέα αυτός ο μονόλογος αλλά και αποφασιστικό.

γ' επίθεση του Ποσειδώνα: κορύφωση της τρικυμίας: «κύμα μεγάλο, άγριο, φοβερό και κατακόρυφο» ρίχνει καταπάνω του, που διαλύει τη σχεδιά, όπως ο σφοδρός άνεμος τα άχυρα της θημωνιάς, εικόνα που δείχνει άθυρμα στα χέρια του θεού/της φυσικής δύναμης το πρόχειρο έργο του ανθρώπου (402-6/<365-70>).

γ' αντίδραση του Οδυσσέα: «κρατήθηκε σ' έναν κορμό / τον καθάλικεψε», ξεντύθηκε, ζώστηκε το μαντίλι της Ινώς, «βούτηξε στη θάλασσα» και κολύμπησε (407-12/<370-5>).

Ενέργειες μελετημένες, χωρίς επιφυλάξεις τώρα.

→ Η ανάμειξη δυνάμεων υπερφυσικών μυθοποιεί την κατά τα άλλα ρεαλιστική περιγραφή της τρικυμίας: οι συγκλονιστικές εικόνες της (ακουστικές και οπτικές κυρίως, αλλά και γεύσης και αφής) προκαλούν δέος, καθώς αντανακλούν την κοινή μοίρα των θνητών που αντιμετωπίζουν θανάσιμους κινδύνους, αλλά και αίσθημα περηφάνιας για τον ηρωικό αγώνα του ανθρώπου. (Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₁.)

Στην πάλη του, λοιπόν, με το φυσικό φαινόμενο ο Οδυσσέας επαληθεύει τον εαυτό του: κλονίζεται αναλογιζόμενος τον κίνδυνο, μέσα στον κίνδυνο όμως δεν χάνει την ψυχραιμία του: βρίσκει γρήγορα τις δυνάμεις του, τις σωματικές και τις νοητικές, και ενεργεί με ταχύτητα και ευστοχία σωτήρια: είναι πράγματι *πολύτροπος, πολύμητις, πολύτλας*. Ο νικηφόρος αυτός αγώνας του υπογραμμίζει, από άλλη σκοπιά τώρα, τον ανθρωποκεντρισμό της *Οδύσσειας*.

3. Είναι αισθητή η **κλιμάκωση** των επιθέσεων του Ποσειδώνα –και σε τρεις⁶ αναβαθμούς– και των αντίστοιχων ανπιδράσεων του Οδυσσέα, με μια παραστατική δε απεικόνισή της στον πίνακα γίνεται εύκολα κατανοητή από τα παιδιά. Η σκάλα/κλίμακα από μόνη της υποβάλλει τη λειτουργία της κλιμάκωσης, της συνεχώς αυξανόμενης έντασης, εφόσον, βέβαια, η κλίμακα είναι ανιούσα, γιατί μπορεί να είναι και καπούσα, οπότε μιλούμε για συνεχώς ελαττούμενη ένταση ή **αποκλιμάκωση**, που θα δούμε στην επόμενη Ενότητα.

Σχηματική παράσταση της εν λόγω κλιμάκωσης:

		γ. κύμα μεγάλο, άγριο, φοβερό και <u>κατακόρυφο διαλύει τη σχεδιά</u> γ. κολυμπάει με δύναμη
	β. κύμα σαρωτικό ταρακούνησε τη σχεδιά – συνέτριψε το κατάρτι – ο Οδυσσέας βρέθηκε μακριά β. αρπάζεται από τη σχεδιά και προσπαθεί να σωθεί	
α. φυσούν όλοι οι άνεμοι και <u>σπκώνουν τεράσιο κύμα</u> α. λύγισε η ψυχή του - φοβάται τον άδοξο θάνατο		

Μπορεί να παρατηρηθεί ότι η κλιμάκωση της δράσης (το κλιμακωτό σχήμα, γενικά) κλιμακώνει, αντίστοιχα, το ενδιαφέρον και την αγωνία του ακροατή/αναγνώστη για την εξέλιξη.

4. Οι μαθητές θα έχουν ήδη γνωρίσει, κατά τη μελέτη του κειμένου, τον **μονόλογο** ως στοιχείο αφηγηματικής τεχνικής σε περιπτώσεις που οι ήρωες αντιμετωπίζουν προβλήματα και είναι μόνοι τους. Συμπληρώνεται το θέμα με δυο λόγια για τη λειτουργία του μονόλογου: ότι δραματοποιεί την αφήγηση και αποκαλύπτει άμεσα τις διαθέσεις, τις σκέψεις, τα συναισθήματα των ηρώων. (Βλ. και το Γ₁ στο ΒΜ.)

5. Το θέμα της **διεξοδικής παρομοίωσης** κατανοείται ευκολότερα από τα παιδιά, αν ξεκινήσουμε από απλές παρομοιώσεις, που πρέπει να τους είναι ήδη γνωστές, και τους ζητήσουμε να επισημάνουν τη διαφορά. Επόμενο βήμα είναι η ανάλυση μιας διεξοδικής παρομοίωσης και ο προσδιορισμός της λειτουργίας της.

Στην παρομοίωση, π.χ., των στ. 362-4 διακρίνουμε:

α. το **αναφορικό μέρος**, που αρχίζει συνήθως με το «πώς»/«όπως» («πώς ο χειμερινός βοριάς...»), προηγείται και είναι εκτενέστερο: σ' αυτό δίνεται το βάρος, για να φωτίσει το δεικτικό μέρος, που είναι το ζητούμενο·

6 Η επική αφήγηση αρθρώνεται συχνά σε σύστημα τριαδικό, μεγάλο και μικρό – και με έμφαση συνήθως στο τρίτο μέρος: π. χ., σε (σχετικά) μεγάλο σχήμα: τρεις οι επιθέσεις του Ποσειδώνα, τριπλή η συμβολή της Καλυψώς στη σχεδιά του Οδυσσέα κτλ.· και σε μικρό σχήμα: το μεγάλο κύμα είναι *δεινόν τ' άργαλέον τε κατρεφές*/«άγριο, φοβερό και κατακόρυφο», ο όρκος της Καλυψώς στο όνομα της Γης, του Ουρανού και της Στύγας (ε 203-4/<184-5>), «είναι της μοίρας του (Οδυσσέα) να ξαναδεί» *φίλους - οίκον - πατρίδα* (ε 47-9/<41-2> = 128-9/<114-5>) κ.ά.

- β. το **δεικτικό/τροπικό μέρος**, που αρχίζει συνήθως με το «έτσι» («έτσι και τη σχεδία...»):
 γ. **τους όρους που παρομοιάζονται** (τα αγκάθια και τη σχεδία, αντίστοιχα) και
 δ. **το κοινό τους σημείο**, που κάνει δυνατή την παρομοίωση (το στροβίλισμα από τον άνεμο):
 ε. τέλος, διερευνούμε **τον λειτουργικό ρόλο** της παρομοίωσης: **φωτίζει τη ζητούμενη εικόνα**, καθώς την παραλληλίζει με μια γνωστή (στον ομηρικό τουλάχιστον ακροατή) εικόνα, **συμπληρώνει συχνά την περιγραφή και την πλουτίζει**, καθώς εισάγει στον ηρωικό κόσμο του έπους στοιχεία της καθημερινής ζωής (εδώ, από τη φύση): αυτό γίνεται σαφές, αν δοκιμάσουμε να διαβάσουμε το κείμενο παραλείποντας τις παρομοιώσεις.

Περιοριζόμαστε σ' αυτά σχετικά με την παρομοίωση, για να τα συμπληρώσουμε στην επόμενη Ενότητα, που προσφέρεται περισσότερο. Στους μαθητές θα μιλήσουμε, βέβαια, απλούστερα για την ανάλυση μιας διεξοδικής παρομοίωσης, αποφεύγοντας όρους που δεν τους είναι ακόμη γνωστοί (βλ. το Γ₃ στο ΒΜ).

Γ΄. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ»

1. Το πρώτο «παράλληλο κείμενο» προσφέρεται για τη διαπίστωση της επίδρασης του Ομήρου στον Ρωμαίο ποιητή σε συνδυασμό και με επανάληψη της σχετικής παραγράφου από την Εισαγωγή του ΒΜ.
2. Με το δεύτερο «παράλληλο κείμενο» μπορεί να συζητηθεί και το ότι διαιωνίζονται μέχρι και τις σύγχρονες λαϊκές παραδόσεις οι νεράιδες με τα μαγικά μαντίλια, όπου κρύβεται η δύναμή τους.
3. Οι βασικές έννοιες των τριών πρώτων «θεμάτων» (αυτονόητο είναι ότι) χρειάζεται να κατανοηθούν από τους μαθητές κατά τη μελέτη του κειμένου στην τάξη – η ανάλυση ιδιαίτερα μιας διεξοδικής παρομοίωσης.
4. Η Ενότητα μπορεί να κλείσει με την επισήμανση της νίκης του Οδυσσέα επί του Ποσειδώνα, που υποτάσσεται πάντως στη μοίρα του ήρωα.
5. Το 5ο θέμα προσφέρεται για διαθεματική συζήτηση: Προκαλούνται οι μαθητές, σε κατάλληλη στιγμή, να μιλήσουν με λίγα λόγια για τη διαχρονική σχέση των ανθρώπων με τη θάλασσα (για τις δυνατότητες που τους προσφέρει – τα ξύδια, επικοινωνία, εμπορικές συναλλαγές, πηγή διατροφής, σπορ – αλλά και για τους κινδύνους που κρύβει).

Δ΄. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Η αντίληψη του ηρωισμού στην *Οδύσσεια* σε αντίθεση με τον ηρωισμό της *Ιλιάδας*

«Ηρωισμός στην *Ιλιάδα* θα πει να κερδίσεις τη δόξα, ακόμα και αν είναι να το πληρώσεις με τη ζωή σου. [...] Ο Οδυσσέας, αντίθετα, δεν έχει να κάνει μian επιλογή σαν των ηρώων της *Ιλιάδας*. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως και τη δική του τη ζωή την απειλούν κίνδυνοι: πριν από τον γυρισμό του στην Ιθάκη όμως δεν κινδυνεύει από αντίμαχους, που θα μπορούσε και θα έπρεπε να πολεμήσει. Αντιμετωπίζει μόνος κινδύνους, που βρίσκονται πέρα από τα ανθρώπινα μέτρα. Το να υποκύψει πολεμώντας δεν θα του έφερνε καμιά δόξα: το να νικήσει δεν θα είχε παρά ένα μόνο νόημα: να εξασφαλίσει την επιβίωσή του.

Μία μόνο φορά ο Οδυσσέας κάνει στην *Οδύσσεια* μian επιλογή ηρωική: ενώ θα μπορούσε να μείνει στην Καλυψώ με την αγάπη της, προτιμάει μια ζωή που τον περιμένει γεμάτη δυσκολίες, μόνο και μόνο για να ξαναβρεί τη θνητή γυναίκα του, την Πηνελόπη. Έτσι διαλέγει τη μοίρα του ως ανθρώπου με όλα τα βάσανα που της αναλογούν. Η επιλογή όμως αυτή δεν γίνεται για την τιμή: γίνεται γιατί αυτή είναι η μοίρα του, η ταυτότητά του, η ζωή του.

Έχουμε να κάνουμε με μian αντίληψη του ηρωικού πολύ διαφορετική. Μπορεί να κινητοποιεί τις ίδιες αξίες, το ίδιο κουράγιο και την ίδια επιθυμία να βεβαιώσει κανείς την ύπαρξή του, οι συνθήκες όμως είναι εντελώς διαφορετικές. [...] Μπορεί ο ηρωισμός αυτός να μην είναι παρά η συμπληρωματική όψη του πρώτου: Η εκστρατεία προϋποθέτει την επιστροφή, και αντίθετα. Μπορεί ακόμα, τα χρόνια που γράφτηκε η *Οδύσσεια* [...], πιο σφραγισμένα από τις καινούριες πραγματικότητες του αποικισμού, των ταξιδιών, του αγώνα που πρέπει να κάνει κανείς μόνος του για να επιζήσει, να οδήγησαν τον ποιητή να διεργαστεί ένα καινούριο ιδανικό ηρωισμού, καμωμένο για ανθρώπους που αντιμετωπίζουν όλες τις δυσκολίες, απομονωμένους, υποχρεωμένους να τα βγάλουν πέρα μόνοι τους. Ένα πράγμα μού φαίνεται σίγουρο: Όλα πρέπει να τα ανάγουμε σ' αυτή την αλλαγή του ιδανικού. Νομίζω πως είναι η μόνη που ρυθμίζει σχεδόν όλες τις διαφορές περιεχομένου ανάμεσα στα δύο έπη. [...] Έχουμε να κάνουμε με την ίδια τέχνη, με τον ίδιο κόσμο: η παρουσία όμως ενός διαφορετικού ιδανικού και χωρίς αμφιβολία πιο μοντέρνου φτάνει για ν' ανοίξει προοπτικές διαφορετικές.» (Romilly 1, σσ. 87-90, Β΄).

2. Η τέχνη και ως ευρηκτική δύναμη του νου

«Ό,τι οι αρχαίοι ονόμαζαν τέχνη, είχε να κάνει προπαντός με τη δεξιούσύν των χειρών – που ασκεί με πρότυπο τρόπο ο Οδυσσέας, φτιάχνοντας τη σχεδία του. Όταν ο Γιοσειδών θα συντρίψει με την οργή του τη σχεδία, ο ήρωας πρέπει να σχεδιάσει πια με το μυαλό του: σκέφτεται και ζυγίζει, για να βρει το καλύτερο. Αυτή είναι η άλλη όψη της τέχνης: η ευρηκτική δύναμη του νου, αφού δεν φτάνουν πια τα χέρια για τη λύση ενός άλυτου προβλήματος.» (Μαρωνίτης 5, σ. 62, Γ΄). Βλ. και τη σημείωση 7 της προηγούμενης διδ. Ενότητας.

10η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: ε 421-552/<382-493>

Αγώνας του Οδυσσέα για έξοδο στη στεριά και διανυκτέρευση

Α΄. ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Να ανιχνεύσουν οι μαθητές τα νέα προβλήματα του Οδυσσέα και τον τρόπο επίλυσής τους σε συνάρτηση με την αποκλιμάκωση της τρικυμίας.
2. Να προσέξουν τις θεϊκές επεμβάσεις στον αγώνα του ήρωα και να αξιολογήσουν τη σημασία τους.
3. Να υπολογίσουν τη χρονική διάρκεια του ναυαγίου (και όλης της εραψωδίας).
4. Να συμπληρώσουν τις γνώσεις τους για τη διεξοδική παρομοίωση.
5. Να ανακεφαλαιώσουν τα σημαντικά στοιχεία της εραψωδίας και να κατανοήσουν την ιδιοτυπία της.

Θεμελιώδεις έννοιες: **Μεταβολή** (ενεργοποίηση της Αθηνάς – διάσωση του ναυαγού), **Επικοινωνία** (Οδυσσέας – ποταμός), **Χώρος – Χρόνος** (από τη θάλασσα στη στεριά την εικοστή μέρα) κ.ά.

Β΄. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Το πρόβλημα της εξόδου στη στεριά παρουσιάζεται στον Οδυσσέα σε αντίθεση προς την αγαλλίαση που μόλις είχε δοκιμάσει (433-42/<392-9>): Αντιλαμβάνεται τις δυσκολίες από τον γδούπο των κυμάτων, λιποψυχεί και «βαρυγκομώντας» μονολογεί εξετάζοντας τις δυνατές επιλογές και τους κινδύνους της καθεμιάς (443-72/<400-23>).¹ Πριν προλάβει όμως να επιλέξει, βιώνει τον πρώτο φόβο του (τη συντριβή στους βράχους), αλλά με τη φώτιση της Αθηνάς αντιπάρχει αυτόν τον κίνδυνο (474-80/<424-9>). Επιλέγει τότε, με τη φώτιση πάλι της θεάς, τη δεύτερη δυνατότητά του (την αναζήτηση ακρογιαλιάς), που τον βγάξει στις εκβολές ενός ποταμού· του απευθύνει δέηση σωτηρίας, ανταποκρινόμενος δε ο ποταμοθεός ανέκοψε τη ροή του και τον δέχτηκε εξαντλημένον² «στις εκβολές του» δίνοντας λύση στο πρώτο πρόβλημά του (481-512/<430-57>).

2. Η αποκλιμάκωση της τρικυμίας φαίνεται σαν αποτέλεσμα θεϊκών επεμβάσεων και παρουσιάζει καμπύλη όπως, αντίστοιχα, και οι αντιδράσεις του Οδυσσέα που, ουσιαστικά, τον έσωσαν.

Σχηματική παράσταση της καμπύλης:

<p>έπεσε ο άνεμος και φάνηκε η στεριά</p> <hr/> <p>ο Οδυσσέας αγάλλεται και κολυμπάει γρήγορα...</p>	<p>το κύμα έσπαζε ακόμη φοβερό πάνω στις ξέρες</p> <hr/> <p>λιποψυχεί και αναζητεί λύση...</p>	<p>το στόμιο ενός ποταμού δεν το χτυπούσε ο άνεμος</p> <hr/> <p>κολυμπώντας φτάνει ως εκεί και σώζεται</p>
--	--	--

1 Στους στίχους αυτούς μπορεί να επισημανθούν 2-3 σημεία: α. Η προσπάθεια να μετρηθεί η απόσταση (443-4/<400>): β. Οι ακουστικές εικόνες των στίχων 444-7/<401-3> γ. Η θαλασσοταραχή που επιμένει μετά τις ενέργειες της Αθηνάς (422-4/<383-5>) και τη νηνεμία της τρίτης μέρας (430-2/<390-2>). Πρόκειται, φαίνεται, για φουσκοθαλασσιά, που παραμένει για ένα διάστημα και μετά το καταλάγιασμα των ανέμων.

2 Η εξάντληση του παραδαρμένου Οδυσσέα δείχνεται με τις χαρακτηριστικές κινήσεις/εικόνες των στίχων 508-12/<453-7>, όπως και η συγκίνσή του λίγο πιο κάτω (518-9/<463>).

Μόλις συνήλθε, εκπλήρωσε το αίτημα της Ινώς (513-7/<458-62>), που υποδηλώνει αναγνώριση του ενδιφερόντος της νεράιδας και συνέπεια· και μόλις πάτησε στεριά (518-9/<463>) εκδήλωσε τη συγκίνησή του.

3. Οι θεϊκές επεμβάσεις είναι για μας συμβατικές,³ όχι όμως και για τους ομηρικούς ανθρώπους, που ένωσαν εξαρτημένοι από δυνάμεις θεϊκές, ευνοϊκές ή εχθρικές,⁴ και τη θρησκεία τους τη χαρακτηρίζει **ανιμισμός**⁵. Αποτελούν όμως συχνά και μηχανισμό στα χέρια του ποιητή για την προώθηση του μύθου, που εδώ επιτυγχάνεται με την αποχώρηση του Ποσειδώνα και τη δραστηριοποίηση της Αθηνάς υπέρ του Οδυσσέα.⁶ Εκτός από την επέμβασή της στους ανέμους και στα κύματα (422-4/<383-5>), η θεά φωτίζει τον νου του ήρωα σε κρίσιμες στιγμές (477/<427>, 488/<437>· πρβλ. το σημερινό: «τον φώτισε ο Θεός...»), για να προβεί όμως σε ενέργειες που ο ίδιος είχε μελετήσει, τις εκτελεί δε σπηριγμένος στις δικές του δυνάμεις. Είναι ο προσωπικός του αγώνας, λοιπόν, νοητικός και σωματικός, που δίνει λύση στο πρόβλημά του.⁷

4. Αμέσως μετά τη λύση του πρώτου προβλήματος, παρουσιάζεται **το πρόβλημα της διανυκτέρευσης**, όπως το εκθέτει στον δεύτερο μονόλογό του ο Οδυσσέας (520-32/<464-76>): αγωνιά στην αρχή, συλλογίζεται όμως πάλι, σταθμίζει τις δυνατές λύσεις και τις επιπτώσεις τους και επιλέγει αμέσως την καλύτερη, τώρα χωρίς θεϊκή φώτιση. Στην περιγραφή που ακολουθεί επισημαίνεται η συνοπτική εικόνα των στίχων 533/<476-7> και οι αναλυτικές πληροφορίες στη συνέχεια (534-49/<478-91>), τεχνική που συνηθίζει ο ποιητής (βλ. π.χ. ε 66/<57> κ.ε., α 473/<425> κ.ε.). Υπογραμμίζεται εδώ η χαρά του Οδυσσέα για το φυλλόστρωμά του και η παρομοίωση, που υποδηλώνει ότι ο ήρωας, χωμένος μέσα στα φύλλα, θα διατηρήσει τη σπίθα της ζωής, όπως ο αναμμένος δαυλός διατηρεί τη σπίθα της φωτιάς μέσα στη στάχτη.

5. Στους στίχους 428-30/<388-90> συνοψίζεται ο χρόνος της διήμερης πάλης του Οδυσσέα με τη θάλασσα και εγκαινιάζεται η τρίτη μέρα της ταλαιπωρίας του, που λήγει με τον λυτρωτικό ύπνο στο τέλος της ραψωδίας. Συμπληρώνεται έτσι το προγραμματισμένο εικοσάημερο ταξίδι του Οδυσσέα (17+3 μέρες),⁸ η 25η μέρα της ε ραψωδίας και η 31η της *Οδύσσειας*.

6. Με βάση τα ήδη γνωστά για τη διεξοδική παρομοίωση, αναλύεται η παρομοίωση των στίχων 435-41/<394-8>, που είναι από τις πιο σύνθετες της Οδύσσειας και δίνει την ευκαρία να συμπληρωθούν τα σχετικά με την ανάλυση και τη λειτουργία της ομηρικής παρομοίωσης:⁹

α. τα μέρη της: το αναφορικό: «πόση»/όση «αγαλλίαση...» και **το δεικτικό:** «τόση αγαλλίαση...».

β. οι (κύριοι) όροι που (αντίστοιχα) παρομοιάζονται: η αποκατάσταση της υγείας του άρρωστου πατέρα ≈ το αντίκρισμα της στεριάς από τον ναυαγό Οδυσσέα.

γ. το κοινό τους σημείο: δίνουν χαρά (στα παιδιά και στον Οδυσσέα, αντίστοιχα).

Οι όροι όμως που ουσιαστικά παρομοιάζονται, του μεν αναφορικού μέρους στην αρχή είναι τα παιδιά και προς το τέλος ο πατέρας, του δε δεικτικού ο Οδυσσέας, που παρομοιάζεται έτσι τόσο με τα παιδιά όσο και (φυσικότερα) με τον πατέρα· ο ποιητής δηλαδή βρήκε τον τρόπο να δείξει ότι η χαρά των παιδιών και του πατέρα τους, που ξαναβρήκε την υγεία του, είναι κοινή.

3 Αφορούν πράγματα φυσικά (π.χ., τους ανέμους, τα κύματα, τον ύπνο στο τέλος της ραψωδίας) ή λογικά (π.χ., ικανότητα σκέψης και επιλογής της καλύτερης λύσης), αν εξαιρέσουμε το μαγικό της Λευκοθέης με τις μαγικές, υποτίθεται, ιδιότητες, που όμως δεν είναι διακριτές.

4 Ο Οδυσσέας, π.χ., απέδωσε στον Δία το ότι έφτασε να ιδεί στεριά (453-4/<408-9>, πρβλ. ε 333-5/<303-4>): η Ινώ τού αποκάλυψε ότι τον παιδεύει ο Ποσειδώνας (ε 373-4/<339-40>), όπως πιστεύει, τελικά, και ο ίδιος (472/<423>, 499/<446>): την επανειλημμένη, πάντως, ευεργετική επέμβαση της Αθηνάς ο Οδυσσέας δεν φαίνεται να την αντιλαμβάνεται.

5 Ανιμισμός (< anima = ψυχή): η αντίληψη ότι τα πάντα είναι εμπυχωμένα, ένθεα: ο ήλιος, οι ποταμοί, τα πουλιά κτλ.

6 Η Αθηνά είχε δείξει έγκοια και μεγάλο ενδιαφέρον για τον Οδυσσέα στα συμβούλια των θεών και θα περίμενε κανείς να τον βοηθήσει στις δύσκολες ώρες της τρικυμίας, αλλά δεν το έκανε όσο ήταν παρών ο Ποσειδώνας, γιατί δεν ήθελε να συγκρουστεί με τον μεγάλο θεό της θάλασσας, που είναι και θεός της (εξήγηση γι' αυτό δίνεται στο ζ 400-1/<329-30> και στο ν 387-9/<341-3>). Μετά την παραίτηση εκείνου όμως θα είναι δίπλα του ως το τέλος.

7 Ως γνωστόν, οι ομηρικοί θεοί βοηθούν τον άνθρωπο, για να κάνει όμως αυτό που θα έκανε και χωρίς αυτούς.

8 «Στο τέλος της εικοστής μέρας (όσα και τα χρόνια του πολέμου και της περιπλάνησης) ο ήρωας πατάει στεριά – όχι ακόμη την Ιθάκη, αλλά το μυθικό της άλλοθι.» (Μαρωνίτης, σ. 286, Β').

9 Βιβλιογραφία/αρθρογραφία για τη διεξοδική παρομοίωση, γενικά: Κακριδή, Ε. 2, σσ. 230-3, Δ' Κακριδής, Ι. 2, σσ. 114-31, Β' Καλογεράς, σσ. 99-116, Β' Κομνηνού, σσ. 296-7, Γ' Κουγέας 1 και 2, Γ' Μαρωνίτης 1, σσ. 205-32, Γ' Romilly 4, σσ. 74-82, Β' Schadewaldt, τ. Α', σσ. 165-91, Β' Snell, σσ. 265-71, Α' Τρυπάνης, σσ. 124-7, Β'. Και ειδικά για την παρομοίωση των στίχων 435-41/<394-8>: Κουγέας 1, σσ. 40-3, και Κουγέας 2, σσ. 55-6, Γ' Μαρωνίτης 1, σσ. 209-11, Γ'.

δ. Διακρίνονται **αντιστοιχίες και σε άλλους όρους** της παρομοίωσης:

- Η μακρόχρονη αρρώστια του πατέρα αντιστοιχεί στην (τριήμερη ή πολύχρονη) ταλαιπωρία του Οδυσσέα.
- «Ο φριχτός δαίμονας», που βασανίζει τον πατέρα, αντιστοιχεί στον Ποσειδώνα, που βασανίζει τον Οδυσσέα.
- Οι θεοί που σώζουν τον πατέρα αντιστοιχούν στους θεούς που βοηθούν τον Οδυσσέα.
- Τα παιδιά που χαίρονται με την υγεία του πατέρα τους αντιστοιχούν στον Τηλέμαχο, ο οποίος θα χαρεί με τον νόστο του πατέρα του, που εξισώνεται έτσι με επάνοδο στη ζωή από πιθανό θάνατο.

ε. υλικό για την παρομοίωση αντλείται από την οικογενειακή ζωή.

Το πλέγμα των αντιστοιχιών αυτής της παρομοίωσης, η πρωτοτυπία της, καθώς και η συγκίνηση, που μεταφέρεται στο επίπεδο της αφήγησης, την κάνουν ξεχωριστή. Είναι, λοιπόν, αρτιότερη η παρομοίωση που παρουσιάζει αντιστοιχίες όχι μόνο στους βασικούς αλλά και σε δευτερεύοντες όρους. (Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₂.)

Συμπληρώνονται λοιπόν τα σχετικά με τη διεξοδική παρομοίωση:

Για τον τρόπο ανάλυσης:

- εκτός από τους δύο κύριους όρους και το κοινό τους σημείο, **(τι παρομοιάζεται – με τι – ως προς τι)** αναζητούνται **αντιστοιχίες και σε δευτερεύοντες όρους** της παρομοίωσης·
- προσδιορίζεται **ο χώρος από τον οποίο αντλείται υλικό**·
- **αξιολογείται η επιτυχία της παρομοίωσης** με βάση τις αντιστοιχίες, την παραστατικότητα και την πρωτοτυπία της εισαγόμενης εικόνας ή κατάστασης, τη διάθεση που μεταφέρει στο επίπεδο της αφήγησης κτλ.

Για τη λειτουργία της:

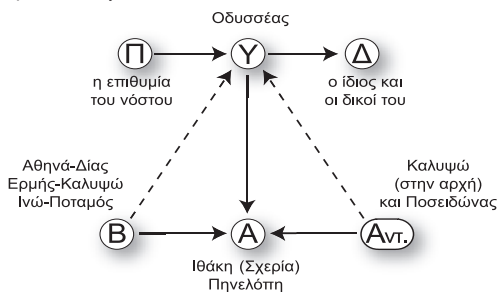
- Η διεξοδική παρομοίωση απαντά σε κορυφαίες στιγμές της αφήγησης και ζωντανεύει μια εικόνα ή/και φωτίζει μια ψυχική κατάσταση ερμηνεύοντας το άγνωστο και μεμονωμένο με κάτι γνωστό και επαναλαμβανόμενο, οικείο άρα στον (ομηρικό τουλάχιστον) ακροατή.
- Εισάγει, έτσι, στοιχεία καθημερινότητας στην επική αφήγηση, που απομακρύνουν για λίγο τον ακροατή από τον ηρωικό κόσμο, για να επιστρέψει όμως αμέσως μετά σ' αυτόν πλουσιότερος, με την εμπειρία μιας γνωστής του εικόνας ή/και κατάστασης που κεντρίζει τη φαντασία του και τον βοηθάει να συλλάβει το ζητούμενο.
- Ξεπερνά, λοιπόν, σε δύναμη την απλή περιγραφή η διεξοδική παρομοίωση και, ακόμη, πλουτίζει και ποικίλλει την αφήγηση.
- Ας σημειωθεί ότι και η παρομοίωση ανήκει στους έμμεσους τρόπους παρουσίασης των πραγμάτων.

7. Τα βασικά της εραψωδίας που συνιστούν και την ιδιοτυπία της – ως ανακεφαλαίωση όλης της ε:

- Αποφασίζεται εδώ (πάλι), αλλά και υλοποιείται ουσιαστικά, ο νόστος του Οδυσσέα.
- Το πρώτο μέρος της ραψωδίας συνοψίζει την εφτάχρονη περιπέτεια του Οδυσσέα στην Ωγυγία χωρίς κανένα σχεδόν αφηγηματικό περιεχόμενο (αν εξαιρέσουμε τον διάλογό του με την Καλυψώ και την κατασκευή της σχεδίας, τις τελευταίες μέρες), πράγμα που τη διαστέλλει από τις περιπέτειες των δύο πρώτων χρόνων (βλ. το απόσπασμα Δ₁ της 8ης διδ. Ενότητας).
- Στο δεύτερο μέρος, δραματοποιείται το ναυάγιο στις ακτές της Σχερίας, η τελευταία θαλασινή περιπέτεια του Οδυσσέα που ακούγεται πρώτη, ανήκει στο παρόν του έπους και είναι η μόνη που ο ποιητής την κρατά για τον εαυτό του. (Σχετικά είναι τα αποσπάσματα Δ₁, α, β.)
- Στο πλαίσιο της, γενικά, αναδεικνύεται προπαντός ο ανθρωποκεντρισμός της Οδύσειας τόσο με την κινητοποίηση των θεών χάριν ενός ανθρώπου και με τη δική του απόφαση να θυσιάσει την εύκολη και αθάνατη ζωή τους για τη βασανισμένη ζωή του θνητού, όσο και με τον νικηφόρο τριήμερο αγώνα του (σωματικό και νοητικό) στην πάλη του με τον Ποσειδώνα ή, έστω, με την τρικυμισμένη θάλασσα.
- Καλύπτονται οι 25 από τις 41 μέρες της Οδύσειας (αριθμητικά, βέβαια, οι περισσότερες).
- Η σύνθεσή της είναι πολύ προσεγγισμένη: η γοργή αφήγηση εναλλάσσεται με ζωντανή περιγραφή –που κορυφώνεται με παρομοιώσεις– και διακόπτεται από έντονους διαλόγους και αποκαλυπτικούς μονολόγους. «Πουθενά ίσως αλλού δεν ελέγχεται τόσο καθαρά το χέρι του ποιητή της *Οδύσειας* όσο στην πέμπτη ραψωδία και στη συνέχεια της, όπου ο ήρωας θα συναντήσει τη Ναυσικά. Όλα δείχνουν ότι στο μέρος αυτό του έπους η παράδοση υποχωρεί στην πρωτοτυπία.» (Μαρωνίτης 5, σσ. 59-60, Γ´).

Γ΄. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ»

1. Η 1η εικόνα επιδέχεται σχολιασμό: Η Ηώς με τον Φωσφόρο/τον Αυγερινό επικεφαλής και ο Ήλιος ξεκινούν με τα τέθριππά τους από τον Ωκεανό –το μαρτυρούν τα ψάρια– για να φέρουν τη μέρα στη γη.
2. Με την εργασία τη συνημμένη με το «παράλληλο κείμενο» επιδιώκεται να φανεί ότι ο Οδυσσεύς αγωνιά και αγωνίζεται σπριγγμένος στις δικές του δυνάμεις, νοητικές και σωματικές, πέρα από τις θεϊκές επεμβάσεις, ενώ ο απόστολος Παύλος διατηρεί την ηρεμία του και, σπριγγμένος στη θεϊκή διαβεβαίωση, είναι σίγουρος για τη σωτηρία όλων· έτσι, προκύπτει αβίαστα ο ανθρωποκεντρισμός της *Οδύσσειας*. (Η ιδέα της εργασίας αυτής οφείλεται στο: Ιγνατιάδης κ.ά. 2, σ. 282, Δ΄.)
3. Το 2ο σκέλος του 1ου «θέματος» αποβλέπει στη διαπίστωση ότι τη σωτηρία του ο Οδυσσεύς την κέρδισε με τον αγώνα του και ότι, άρα, οι επεμβάσεις της Αθηνάς είναι εδώ απλώς τυπικές.
4. Στο 2ο «θέμα»: Ο Οδυσσεύς από την αγαλλίαση (μόλις είδε στεριά) μεταπίπτει στη λιποψυχία και στον φόβο (από τον γδούπο των κυμάτων στους βράχους)· στην αναζήτηση λύσης, έπειτα, (με διάθεση αγωνιστική –αν και εξαντλημένος– και ικετευτική) και στη συγκίνηση (με την έξοδο στη στεριά)· στην αγωνία κατόπιν (για τη διανυκτέρευση) αλλά και στη χαρά με τη λύση και αυτού του προβλήματος.
5. Τα στοιχεία της «ανακεφαλαίωσης» χρειάζεται να συζητηθούν, για να κατανοηθούν από τα παιδιά.
6. **Πρόσθετο θέμα:** Τη σχέση του Οδυσσέα με τις άλλες δυνάμεις που δρουν σ’ αυτή τη ραψωδία μπορούμε –σε συνεργασία με τα παιδιά– να τη σχηματοποιήσουμε (όπως περίπου δείχνει το διπλανό σχέδιο) και να συζητήσουμε τη διαλεκτική τους σχέση επισημαίνοντας ιδιαίτερα την αλλαγή στάσης της Καλυψώς (βλ. το σχετικό Β₉ της 1ης διδ. Ενότητας).

Δ΄. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Το ναυάγιο του Οδυσσέα στις ακτές της Σχερίας

α. Το ναυάγιο του Οδυσσέα έξω από τη Σχερία δραματοποιείται «καθώς εντάσσεται μέσα στο ποιητικό παρόν του έπους, ενώ οι άλλες θαλασσινές περιπλανήσεις του ήρωα ανήκουν χρονολογικά στο παρελθόν και του Οδυσσέα και του έπους. Με την τεχνική του εγκλιβωτισμού, εγκλωβισμένες οι άλλες περιπέτειες μέσα στους Απολόγους, προσφέρουν ένα είδωλο του περιπλανώμενου Οδυσσέα σε προφίλ· το ναυάγιο όμως στις ακτές της Σχερίας προβάλλει το πρόσωπο του ήρωα άμεσα και κατά μέτωπο. Καθώς μάλιστα το ναυάγιο αυτό παρουσιάζεται μέσα στη ραψωδία ε με αδρές γραμμές, δίνοντας τον αγώνα του Οδυσσέα με τη θάλασσα δίχως τα φανταστικά και παραμυθικά διακοσμητικά στοιχεία των άλλων περιπλανήσεων, αποτελεί, θα έλεγα, την κορύφωση και τη συμπύκνωση όλων των θαλασσινών περιπετειών του. Δεν είναι τυχαίο ότι εδώ ουσιαστικά πραγματοποιείται ο νόστος του Οδυσσέα, όπως δείχνει και η παρομοίωση ε 394-399, η οποία και στη μορφή και στην ουσία συγγενεύει πολύ με την περίφημη παρομοίωση του ψ 232-239. Από μian άποψη, το ναυάγιο της ραψωδίας ε είναι μια μικρή κλειστή *Οδύσσεια* μέσα στη μεγάλη *Οδύσσεια*, που είναι ολόκληρο το έπος.» (Μαρωνίτης 1, σσ. 147-8, σημ. 63, Γ΄).

β. «Το ναυάγιο της Σχερίας, με τα προλεγόμενα και τα επιλεγόμενά του, προσχηματίζει την υποδοχή για όλες τις υπόλοιπες θαλασσινές περιπέτειες του ήρωα [...]. Είναι η μόνη εν εξελίξει θαλασσινή περιπέτεια του Οδυσσέα που ο ποιητής δεν τη χαρίζει στον ήρωα· την αφηγείται μόνος του και μες στη σύνθεση του έπους τής δίνει το προβάδισμα. Αυτό είναι ένα πρώτο χαρακτηριστικό που υποδηλώνει κατά τη γνώμη μου την πρότυπη αξία αυτής της περιπέτειας.» (Μαρωνίτης, σσ. 285-7, Β΄· βλ. και Μαρωνίτης 5, σσ. 60-1, Γ΄· πρβλ. το απόσπασμα Δ₂ της 19ης διδ. Ενότητας).

2. Οι παρομοιώσεις της ε ραψωδίας

«Στους πεντακόσιους, περίπου, στίχους της ραψωδίας αυτής ακούγονται έντεκα παρομοιώσεις: μικρές, μεσαιές και μεγαλύτερες. Αν μπουν στη σειρά, η μία πίσω από την άλλη, ξαναδιηγούνται το ναυάγιο της Σχερίας: σαν

ζωγραφίες που τους χαρίστηκε ο λόγος. Δύο από τις παρομοιώσεις αυτές ανήκουν στις κορυφαίες της *Οδύσσειας*: η εικόνα του αναστημένου από βριά αρρώστια πατέρα, που δίνει άφατη αγαλλίαση στα παιδιά του και στον ίδιο· το σημάδι του αναμμένου δαυλού, που παρακλώνεται στη στάχτη, για να κρατήσει το σπέρμα πυρός ζωντανό, όταν όλα δείχνουν πως κοντεύει να σβήσει. Μ' αυτά τα σύμβολα ζυγίζεται η μοίρα του Οδυσσέα ανάμεσα στον νόστο και στον θάνατο. Γιατί στον πάτο της *Οδύσσειας* ο νόστος έχει φιλιώσει με τον θάνατο· κι ο θάνατος με τον νόστο.» (Μαρωνίτης 5, σ. 64, Γ'· βλ. και *Ώψις ένυπνίου*, σσ. 13-5, Β').

11η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Ζ (περίληψη) – Ζ139-259/<110-210> (ανάλυση)

Συνάντηση του Οδυσσέα με τη Ναυσικά

Α'. ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Να εισαχθούν οι μαθητές στη «Φαιακίδα» και να γνωρίσουν συνοπτικά τα θέματα της ραψωδίας Ζ.
2. Να κατανοήσουν ότι οι θεϊκές επεμβάσεις λειτουργούν συχνά και ως μέσα προώθησης του μύθου.
3. Να προσέξουν την κυρίαρχη εικόνα της Ενόπτας και να διακρίνουν τα στοιχεία που τη συνθέτουν.
4. Να ανιχνεύσουν τα προβλήματα που έχει τώρα ο Οδυσσέας και τον τρόπο επίλυσής τους.
5. Να γνωρίσουν την έννοια του όρου **δομή** με βάση τον λόγο του Οδυσσέα.
6. Να αξιολογήσουν τη στάση της Ναυσικάς απέναντι στον ικέτη και στις ακόλουθές της και να σκιαγραφήσουν το ήθος της.
7. Να συμπληρώσουν τις γνώσεις τους για την εθιμοτυπία και τον θεσμό της **ικεσίας**.

Θεμελιώδεις έννοιες: **Εξέλιξη** (του μύθου: ο ρόλος των θεών), **Επικοινωνία** (Οδυσσέας – Ναυσικά), **Ομοιότητα – Διαφορά** (Ναυσικά – υπηρέτριες, Οδυσσέας – Ναυσικά), **Πολιτισμός** (ικεσία – φιλοξενία κτλ.), **Οργάνωση** (δομή) κ.ά.

Β'. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Γενικά σχόλια, σχετικά με τη «Φαιακίδα» και την περιληπτική αναδιήγηση της ραψωδίας Ζ:
  - η «Φαιακίδα» αποτελεί την τελευταία περιπέτεια του Οδυσσέα, πριν από την Ιθάκη·
  - το όνειρο της Ναυσικάς αλλάζει άρδην το σκηνικό: από τον ταλαιπωρημένο ναυαγό περνούμε στο παλάτι της Σχερίας και στο ήμερο φυσικό περιβάλλον με τις χαριτωμένες σκηνές των κοριτσιών·
  - το παιχνίδι με το τόπι το ελέγχει η Αθηνά με σκοπό να βγει από τον λήθαργο ο ήρωας, να συναντήσει τη βασιλοπούλα και να οδηγηθεί στα ανάκτορα των Φαιακών·
  - η Ναυσικά ομολογεί στις ακόλουθές της την ερωτική της έλξη από τον εξωραϊσμένο ξένο,¹ στον οποίο παρουσιάζει με καμάρι τη χώρα της, τον πληροφορεί για τα ναυτικά ενδιαφέροντα των Φαιακών –και για την αποστροφή τους στον πόλεμο–, δείχνει όμως και ευαισθησία στα κουτσομπολιά τους: τον συμβουλεύει, τέλος, να ικετεύσει τη μητέρα της για τον νόστο του, υποδηλώνοντας έτσι το κύρος της βασιλίσσας.
2. Εκτός από τα θεϊκά συμβούλια, όπου προγραμματίζεται μακροπρόθεσμα η δράση, και άλλες θεϊκές επεμβάσεις προωθούν τον μύθο, ιδιαίτερα όταν η αφήγηση χρειάζεται να προχωρήσει σε νέα επεισόδια (π.χ., ο ρόλος της Αθηνάς εδώ με το όνειρο της Ναυσικάς και την αστοχία της μπάλας. (Σχεπικό είναι το απόσπ. Δ₁.)
3. Η κυρίαρχη εικόνα του κειμένου (163-75/<130-40>) αντιπαραθέτει την ψύχραιμη βασιλοπούλα τόσο προς τις τρομαγμένες υπηρέτριες, όσο και προς τον σπεύδοντα «φριχτό» ναυαγό· ανιχνεύονται και τα άλλα αντιθετικά στοιχεία που συνθέτουν την εικόνα:
  - Ο Οδυσσέας, με ένα κλαδί μόνο να κρύβει τη γύμνια του και εξαθλιωμένος από την πρόσφατη ταλαιπωρία,

1 «Η γεμάτη αφέλεια εκμυστήρευση της Ναυσικάς στις φίλες της, *αἱ γὰρ ἐμοὶ τοιόσδε πόσις κεκλημένος εἴη* (Ζ<244>), ισοδυναμεί με ένα είδος καταξίωσης, θριαμβευτικής επανένταξης του γυμνού και πεινασμένου ναυαγού στον κόσμο των πολιτισμένων ανθρώπων και στο ίδιο ακριβώς πλαίσιο πρέπει να δούμε και την πρόταση του Αλκίνοου να παντρεύει τον Οδυσσέα με την κόρη του» στο n<311-4> (Ζερβού 2, σ. 224, Β').

προχωρεί προς τα κορίτσια σαν λιοντάρι πεινασμένο και δαρμένο από τον άνεμο και τη βροχή, όψη που δικαιολογεί τον τρόμο των υπηρετριών (πρβλ. τις εικόνες 4 και 6 στο ΒΜ και τη σημ. 2, εδw).

- Φρεσκολουσμένη η Ναυσικά, πανέμορφη σαν την Άρτεμη και σαν τον βλαστό της φοινικιάς, που η μορφή του θάμπωσε κάποτε τον Οδυσσέα στη Δήλο, αντιμετωπίζει με θάρρος τον ναυαγό, όπως δείχνει η στάση της,² πέρα από την επέμβαση της Αθηνάς.
- Οι αντιθέσεις αυτές χωνεύουν τελικά στην αμοιβαία τους σύνεση, ευγένεια και γενναιοδωρία, όπως θα δείξει η συνομιλία τους. Αυτά τα κοινά σημεία θα τους οδηγήσουν στην αμοιβαία κατανόηση και έλξη.

4. Τα νέα προβλήματα του Οδυσσέα –και η λύση τους– προβάλλουν πάλι μέσα από μονολόγους:

Στον πρώτο άμεσο μονόλογο, αμέσως μετά το ξύπνημα, προβληματίζεται ο ήρωας για τη χώρα στην οποία έφτασε και για τους ανθρώπους της και αποφασίζει να πάει «να δει τι τρέχει» (150-9/<119-26>).³

Αντικρίζοντας τις τρομαγμένες υπηρέτριες και την ψύχραιμη βασιλοπούλα, με τον αφηγημένο τώρα μονόλογο, ο ήρωας διχογνωμεί: να απευθυνθεί στην κόρη με την εθιμοτυπία του ικέτη ή να της μιλήσει από μακριά, για να βρει λύση στο διπλό πρόβλημά του: «την πόλη να του δείξει και να του δώσει ρούχα»;

Επιλέγει, για ν' αποφύγει παρεξήγηση, μια λύση συμβιβαστική: να της μιλήσει γοναπιστός αλλά από μακριά ρίχνοντας το βάρος στον *μειλίχιον και κερδαλέον μῦθον* (177-84/<141-8>), το μόνο όπλο που έχει ο Οδυσσέας στην κατάσταση που βρίσκεται αυτή τη στιγμή.

5. Ο *μειλίχιος* και *κερδαλέος* λόγος του Οδυσσέα προσφέρεται για ανίχνευση της δομής του. Προέχει η κατανόηση του όρου, τον οποίο δίνουμε όσο πιο απλά γίνεται στους μαθητές: Με τον όρο **δομή**, ας πούμε, εννοούμε τον τρόπο με τον οποίο είναι κατασκευασμένο/δομημένο κάτι (πρβλ. δομικά υλικά). Δομή, ειδικότερα, ενός λογοτεχνικού έργου ή ενός μέρους του είναι ο τρόπος με τον οποίο διαρθρώνονται τα μέρη που το αποτελούν, ώστε να επιτευχθεί ένα επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Ο Οδυσσέας, π.χ., απευθυνόμενος στη Ναυσικά επιδιώκει να βρει προστασία και φροντίδα. Ανιχνεύεται λοιπόν στον λόγο του ο τρόπος που το επιχειρεί και το αποτέλεσμα που φέρνει:

- προτάσσει ικετευτική προσφώνηση (185/<149>);
- απευθύνει εκτενές εγκώμιο στην κόρη, που εκθειάζει την ομορφιά της⁴ και μακαρίζει τους γονείς, τους αδελφούς της και προπαντός τον άντρα που θα την παντρευτεί⁵ (186-206/<150-69>), αγγίζοντας έτσι τις ενδόμυχες σκέψεις της (με τους επαίνους αυτούς την κερδίζει);
- παρεμβάλλει τεχνηέντως κάτι από την ιστορία και τα πάθη του (200-1/<164-5>), αφήνοντας να εννοηθεί ότι είναι πρόσωπο σημαντικό και βασιανισμένο;
- εκθέτει και κάτι από την πρόσφατη ταλαιπωρία του αλλά και από τον φόβο του ότι μπορεί κι εδώ να δοκιμάσει νέες συμφορές (207-14/<169-74>), προκαλώντας έτσι τον οίκτο και τη συμπάθεια της βασιλοπούλας και

2 Ο καλλιτέχνης πάντως της αγγειογραφίας (βλ. την εικόνα 6 και τη σχετική ερώτηση στο ΒΜ) «έχει αποδώσει με τη στάση των χεριών και του σώματος τον σπιγμιαίο διαταγμό της κόρης» (Ζερβού 2, σ. 221, Β').

3 Οι σίχαι 153-8/<122-5> διαστέλλουν τον κόσμο των Νυμφών, τον γνωστό στον Οδυσσέα από τον εφτάχρονο εγκλεισμό του στην Ωγκυγία, από τον κόσμο των ανθρώπων, στον οποίο επανεισάγεται. (Σχετικά με τις Νύμφες βλ.: Αναστασιάδης σσ. 78-81, Β'· *Ελλην. Μυθολογία*, 2ος τ., σσ. 281 κ.ε., Α'· και το σχόλιο 2 στο ΒΜ).

4 Η ομορφιά της Ναυσικάς προσδιορίζεται με τα επίθετα *εὐώπις*/«πεντάμορφη» (177/<142>) και *λευκώλενος*/«τα χέρια της λευκά» (228/<186>) και με τις παρομοιώσεις των σίχων <102-9>, 186-8/<150-2> και 196-206/<160-9>. Η παρομοίωση όμως της κόρης με το βλαστάρι της ιερής φοινικιάς της Δήλου αποτελεί μοναδική εξαίρεση στα ομηρικά έπη για τη σύνδεσή του με προσωπικό βίωμα. Η Ναυσικά δηλαδή δεν παρομοιάζεται με ένα οποιοδήποτε βλαστάρι φοινικιάς, αλλά με το βλαστάρι που είδε ο Οδυσσέας και θαύμαζε ώρα πολλή πλάι στον βωμό του Απόλλωνα στη Δήλο, όταν είχε περάσει από κει πηγαίνοντας για την Τροία, και που θυμάται ακόμη τη χάρη του σαν κάτι ανεπανόληπτο. Ο θαυμασμός αυτός πρέπει να απηχεί βίωμα του ίδιου του ποιητή, το αποδίδει όμως στον ήρωά του (βλ. και το σχόλιο 11 στο ΒΜ). Αν η υπόθεση αυτή ευσταθεί, δεν μπορούμε να μη θαυμάσουμε την ευαισθησία του ποιητή, που στέκει μπροστά σ' έναν νεόβλαστο κορμό φοινικιάς και τον καμαρώνει. (Βλ. σχετικά: Κακριδής, Ι. 3, σσ. 156-68, Β'). Ας σημειωθεί ότι «μέσα σε ολόκληρη την αρχαία ποίηση κανένας άλλος ήρωας δεν παρουσιάζεται να υψώνει ωραιότερο ύμνο στην ομορφιά, [...] είτε στο βλαστάρι της φοινικιάς τη βρήκε είτε στη μορφή μιας κόρης» (Κομνηνού, σ. 101, Γ'). Παρ' όλα αυτά ο ποιητής «μας αφήνει να πλάσουμε ελεύθερα την εικόνα της Ναυσικάς» (Κακριδής, Ε. και Λάτα, *Φιλολογος* 85, σ. 261, Δ'), αφού δεν αναφέρεται σε τίποτε συγκεκριμένο πέρα από τη λευκότητα των χεριών της.

5 Στην κορυφή της κλίμακας των αγαπημένων προσώπων τοποθετείται ο σύζυγος (194-5/<158-9>), ενώ εξαιρείται ως ό,τι καλύτερο η ομορφοσύνη των συζύγων (223-4/<182-4>).

αναθέτοντάς της ρόλο σωτήρα του·

- τώρα την παρακαλεί, και ως τη μόνη από την οποία περιμένει βοήθεια, υποβάλλοντας το μικρό αίτημά του: «σου ζητώ την πόλη να μου δείξεις / κι ένα κουρέλι να σκεπαστώ» (215-20/<175-9>).
- και, προεξοφλώντας την ανταπόκρισή της, καταλήγει με ευχές, μία γενική (221/<180>) και μία συγκεκριμένη τριπλή⁶ (222/<181>), που συστοιχεί προς τις επιθυμίες της έφηβης κόρης·
- ενισχύει, τέλος, τη δεύτερη ευχή δικαιολογώντας τη σπουδαιότητά της με μια γνώμη διαχρονική (223-4/<182-4>), που δείχνει την αντίληψη του ομηρικού ανθρώπου για την ιδανική οικογένεια.

Η δομή του λόγου του Οδυσσέα σχηματοποιημένη:

- α. ικεσία και εγκώμιο της κόρης, συνδυασμένο με διακριτική προβολή του δικού του προσώπου·
  - β. αναφορά στην τελευταία του ταλαιπωρία και στους τωρινούς φόβους του·
  - γ. υποβολή ενός μικρού αιτήματος που συνοδεύεται από μεγάλες και προσεγμένες ευχές.
- Οι επιμέρους ενότητες, η σειρά και η έκταση που δίνεται στην καθεμιά, καθώς και ο τρόπος σύνδεσης και συναχής τους, έχουν σαφά υπολογιστεί και συνθέτουν/δομούν έναν αριστουργηματικό ικετευτικό λόγο που δεν αφήνει περιθώρια αποτυχίας. Είναι λοιπόν *μειλίχιος* και *κερδαλέος* ο λόγος του Οδυσσέα.

6. Η θαρραλέα στάση της Ναυσικάς απέναντι στον ναυαγό (173-5/<139-40>) υποδηλώνει την αριστοκρατική αγωγή της· η κόρη, εξάλλου, αποδεικνύεται επαρκής και αισθαντική ακροάτρια του άσπογου λόγου του ικέτη της, όπως προκύπτει από την απάντησή της (229-41/<187-197>):

- συνοψίζει την εντύπωση που της προκάλεσε ο λόγος του σε δύο χαρακτηρισμούς: «ασήμαντος δεν φαίνεσαι μίπε κι η φρόνηση σου λείπει», ανταποδίδοντας έτσι τον έπαινο (σε άλλο, βέβαια, επίπεδο)·
- τον παρηγορεί ανάγοντας στον Δία τη μοίρα του καθενός, και πρέπει να υπομείνει τη δική του·
- ικανοποιεί και με το παραπάνω τα μικρά του αιτήματα·
- και του δίνει πρόσθετες πληροφορίες για το όνομα των κατοίκων του τόπου, για τη δική της ταυτότητα, για το όνομα⁷ και το αξίωμα του πατέρα της.

→ Η απάντηση της Ναυσικάς στον ικέτη της συνιστά έναν λόγο καίριο και αντίστοιχο προς τον δικό του (έπαινος – παρηγορία – εξασφάλιση – πληροφορίες): εμμέσως του λύνει και την αρχική απορία του, αφού βεβαιώνεται ότι οι Φαίακες δεν είναι αλαζόνες ούτε άγριοι κι άδικοι· είναι φιλόξενοι και σέβονται τους θεούς. (Σχετικά με τη συνομιλία Οδυσσέα-Ναυσικάς είναι τα αποσπάσματα Δ₂ και Δ₃.)

7. Από τον λόγο της προς τις υπηρέτριες (243-59/<199-210>) επισημαίνονται:

- η φιλική επίπληξη, σε συνδυασμό με την υπερηφάνειά της ως Φαιακοπούλας, την εμπιστοσύνη της στους θεούς και έναν αόριστο τοπικό προσδιορισμό της χώρας, που δεν επιτρέπει ταύτιση με την Κέρκυρα⁸
- η ελεπτική διάθεση προς τον ικέτη, που τον θεωρεί διάσταλο και ολιγαρκή (*δόςσις δ' ὀλίγη τε φίλη τε*)·
- και η εντολή της για προσφορά πρόχειρης φιλοξενίας στον ξένο, εκ των ενόντων.⁹

→ Μετά την υπογράμμιση της εξωτερικής ομορφιάς της Ναυσικάς από τον Οδυσσέα, οι δικοί της λόγοι αποκαλύπτουν «το μέσα πλούτος»: τη χάρη και την ευγένεια, τη σύνεση και τη γνώση, τη φιλόξενη διάθεση και την ευσέβεια. Αποδεικνύεται έτσι η Ναυσικά μία από τις πληρέστερες μορφές της *Οδύσσειας*.

→ Από τη συνάντηση Οδυσσέα-Ναυσικάς κερδίζουν και οι δύο: «Εκείνη τού προσφέρει τη σωτηρία, την επανένταξη στον κόσμο των πολιτισμένων ανθρώπων, ενώ εκείνος τής προσφέρει την ενηλικίωση, την ένταξη στον κόσμο των ενηλίκων.»¹⁰ (Ζερβού 2, σ. 51, Β´).

6 «σύζυγο, σπιτικό κι ομόνοια» το τριαδικό σχήμα, παρουσιάζεται στην Ενότητα αυτή και στους στίχους 166/<132-3>, 188/<152>, 257-9/<209-10> (βλ. σχετικά την 6η σημείωση της 9ης διδ. Ενότητας).

7 Το όνομα του Αλκίνοου (< ἄλκη + νοῦς) αποτελεί ένδειξη της υπεροχής των Φαιάκων σε δύναμη πνευματική.

8 Τη Σχερία δηλαδή, όπως και την Ωγυγία και τους άλλους τόπους της περιπλάνησης του Οδυσσέα (μετά τους Κίκονες και την τρικυμία στον Μαλέα), δεν θα τους αναζητήσουμε στον χάρτη· είναι τόποι μυθικοί ή παραμυθιακοί, όπως εκείνοι των ταξιδιών του Σεβάχ του Θαλασσινού ή του Γκιούλιμπερ (βλ. σχετικά: Κακριδής, Ι. 4, σσ. 92-108, Β´).

9 Ας σημειωθεί ότι τα αναγκαία για την πλοκή του έργου προβλέπονται σε χρόνο ανύποπτο, ώστε να είναι έτοιμα όταν χρειαστούν· έχει προβλεφτεί, λ.χ., να υπάρχουν ρούχα αντρικά, φαγητό κτλ., για την κάλυψη των αναγκών του γυμνού και πεινασμένου ναυαγού. Έτσι η αφήγηση κυλάει αβίαστα και χωρίς να δημιουργεί απορίες. Η πρόβλεψη αυτή ονομάζεται **τεχνική οικονομία** και υπάγεται στην ευρύτερη έννοια της προοικονομίας (από τα *Σχεδιάσματα* Κ.Α., στην οικεία ενότητα).

10 Για αναλυτική πραγμάτευση του θέματος αυτού, σε αντιστοιχία προς την ενηλικίωση του Τηλέμαχου, βλ. Ζερβού 2, σσ. 233-45, Β´.

8. Το θέμα του ικέτη έχει ήδη τεθεί με το 5ο σχόλιο της 10ης Ενότητας του ΒΜ (βλ. και το 4ο σχόλιο αυτής της Ενότητας στο ΒΜ). Λίγα συμπληρωματικά για την εθιμοτυπία και τον θεσμό της ικεσίας¹¹:

- Με την αυτοταπεινωτική στάση του ο ικέτης αποδεχόταν την κατωτερότητά του απέναντι στον ικετευόμενο και έδειχνε ότι δεν αποτελεί απειλή.
- Η ικεσία, όπως και η ξενία,¹² εξυπηρετούσαν κοινωνικές ανάγκες, η δε σύνδεσή τους με τη θρησκεία της καθιέρωσε. Ο Δίας δηλαδή, ως πατέρας των (θεών και των) ανθρώπων προστάτευε όλους εκείνους που είχαν ανάγκη (τους ξένους, τους ικέτες – στον στίχο 254/<208> γίνεται λόγος και για τους φτωχούς).

Γ΄. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ»

1. Η εργασία ή σχετική με το «παράλληλο κείμενο» μπορεί να πλαισιωθεί με ανάλογα παραδείγματα από την παραμυθιακή περιουσία των παιδιών, όπως και με την περίπτωση της μυθικής Μήδειας που βοήθησε τον Ιάσονα να πάρει το χρυσόμαλλο δέρας εις βάρος του πατέρα της, του Αιήτη, κτλ.
2. Αρκετές εικόνες της Ενότητας επιδέχονται σχολιασμό (βλ. συνημμένες σχετικές ερωτήσεις στο ΒΜ και τη σημ. 2 εδώ).
3. Ως εναλλακτικές εργασίες προτείνονται τα θέματα:
  - α. Ο Οδυσσεάς συμπεριφέρεται προς τη Ναυσικά με τρυφερότητα και ευγένεια. Να επισημάνετε τα στοιχεία που επαληθεύουν την άποψη αυτή.
  - β. Με ποια επιχειρήματα προσπαθεί η Ναυσικά (στους στ. 243-54) να πείσει τις υπηρέτριές της να μη φοβούνται τον ξένο; Να τα σχολιάσετε.
4. Το 6ο «θέμα» προσφέρεται για διαθεματική συζήτηση: οι μαθητές θα έχουν να πουν κυρίως για τη θέση της σύγχρονης γυναίκας, ως λάβωμο όμως υπόψη ότι η ομηρική γυναίκα παρουσιάζεται σε πολύ καλύτερη θέση από τη γυναίκα της κλασικής εποχής, θέμα που θα συζητηθεί και στο μάθημα της Ιστορίας.
5. Τα θέματα της «ανακεφαλαίωσης» χρειάζεται να συζητηθούν στην τάξη, και να συμπληρωθούν, ενδεχομένως, με ένα ακόμη σχόλιο: Από το ειδυλλιακό νησί μιας θεάς, ο Οδυσσεάς εισήλθε βασιανισμένος στο ειρηνικό νησί μιας βασιλοπούλας, απ' όπου θα μπορούσε εύκολα να φτάσει στο ανάστατο νησί της Πηνελόπης, για να αποκαταστήσει τα πράγματα. Τα τρία αυτά νησιά αποτελούν τον χώρο παρουσίας και δράσης του Οδυσσεά.

Σημείωση: Η επόμενη Ενότητα προσφέρεται για διαλογική παρουσίαση, αρκεί να προετοιμαστεί η ανάγνωση του κειμένου από ορισμένους, τουλάχιστον, μαθητές. Ενδείκνυται και ανάλογη διακόσμηση της αίθουσας (με εικόνες αγώνων κτλ.)

Δ΄. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ο ρόλος του θεού στην *Οδύσεια*

«Στην *Οδύσεια* ο περιορισμένος ρόλος του θεού ως αρωγού ή τιμωρού, του στερεί γενικά τη δυνατότητα ανεξάρτητης ζωής και αυτόνομης παρουσίας, τον καθιστά όμως σημαντικό φορέα πλοκής, αφού ο ποιητής του εμπιστεύεται τον νευραλγικό, από *δομική* άποψη, ρόλο να επιβραδύνει ή να επιταχύνει τη δράση, εκτεινώντας και προωθώντας τον μίτο του έργου, όπως κάνει η Αθηνά, ή περιστρέφοντας και περιπλέκοντάς τον, όπως κάνει ο Ποσειδών, ενώ η παρουσία του Δία δρα επίσης ρυθμιστικά. Οι παρεμβάσεις του θεού παίρνουν συχνά ένα σχετικά σαφές ηθικό χρώμα, ή έστω διέπονται από μια αιτιότητα, ενώ ταυτόχρονα αναλαμβάνουν τη διευθέτηση της πλοκής και επιτρέπουν τη ροή του έργου.» (Ζερβού 2, σσ. 200-1, Β΄ βλ. και Μαρωνίτης – Πόλκας, σσ. 152 κ.ε. Β΄).

2. *Οδυσσεώς* και *Ναυσικάς* *ὁμιλία*

«*Ὅμιλία* σημαίνει: συνάντηση, διάλογος· φιλική, παρασυζυγική, συζυγική σύγκλιση δύο υποκειμένων.

Στην οδυσσειακή *ὁμιλία* τα υποκείμενα είναι: ένας ώριμος άντρας και μια άγουρη κόρη. Εκείνος: εκ φύσεως πολύτροπος, άλλοτε φημισμένος πολεμιστής της Τροίας, τώρα ναυαγισμένος και συντριμμένος, σχεδόν εξαγριωμένος ύστερα από εξοντωτικό αγώνα με το πέλαγος. Εκείνη: βασιλοπούλα όμορφη, στα πρόθυρα του γάμου, με επιφανείς γονείς και θαλερά αδέρφια, ζώντας σε τόπο περίβρεχτο από θάλασσα, απρόσβλητο από κάθε κακό· σεμνή αλλά και θαρραλέα, με αισθήσεις σε εγρήγορση· πιστή στους τρόπους και τα έθιμα, κι ωστόσο έτοιμη, αν

¹¹ Εκτενέστερα για τον θεσμό της ικεσίας, βλ. Finley, σσ. 126-7, Β΄ Nilsson 2, σσ. 74-5, Α΄ Πόλκας 3, σσ. 13-20, Β΄.

¹² «Ικέτης και ξένος συνδέονται στενά μεταξύ τους.» [...] «η ικεσία στην *Οδύσεια* χρησιμοποιείται από τον πολυμήχανο πρωταγωνιστή της ως όχημα, για να κερδίσει και να διασφαλίσει ξενία και νόστο.» (Πόλκας, ό.π., σσ. 13 και 17, αντίστοιχα).

χρειαστεί, να ξεπεράσει περιπέτες συμβάσεις. [...]

Στην πραγματικότητα ο ακροατής του έπους ξέρει ότι, πατώντας ο Οδυσσέας το πόδι του στη Σχερία, έχει κίβλας οριστικά σωθεί: ο γυρισμός του μπήκε στον τελικό δρόμο. Όμως ο ίδιος ο ήρωας αγνοεί την ευτυχία συγκυρία: ούτε πού βρίσκεται ξέρει ούτε και τι τον περιμένει. Μετέωρος ακόμη, ξυπνά από τον ληθαργικό του ύπνο, για να αντικρίσει μια κόρη άγνωστη. Όσο για τη Ναυσικά, καλείται να παίξει τον ρόλο της αρωγού στον νόστο ενός ξένου, ενώ την έχει ήδη ζεσάνει η ερωτική ελπίδα, την έχει συνεπάρει η συζυγική ευχή. [...]

Η Ναυσικά δέχεται εντέλει να μετατρέψει την ερωτική της συγκίνηση και τη συζυγική της όρεξη σε φιλόξενη αξιοπρέπεια: «ωστόσο τα αισθήματά της για τον Οδυσσέα δεν παραγράφονται.» (Μαρωνίτης 5, σσ. 67-8, Γ΄).

3. Ο εσωτερικός κόσμος του Οδυσσέα και της Ναυσικάς πίσω από τα φαινόμενα

«Στέκουν ο ένας απέναντι στον άλλο, και ο θαλασσοδαρμένος Οδυσσέας αναρωπιέται αν αυτή η ψηλόκορμη ύπαρξη μπροστά του είναι άνθρωπος ή μήπως τάχα θεά. Έτσι δεν είχε σταθεί και πριν από χρόνια γεμάτος θαυμασμό και δέος μπροστά σε ένα βλαστάρι της ιερής φοινικιάς του Απόλλωνα στη Δήλο; Στέκει κι αυτή και τον κοιτά, πλάσμα που δεν μοιάζει με άνθρωπο. Και τότε γίνεται το θαύμα: αυτός που δεν έμοιαζε με άνθρωπο μιλά, και στα λόγια του βρίσκεται σεβασμός και τρυφερότητα, θαυμασμός, απόηχοι από περασμένα βάσανα, βρίσκεται και κάποιος φόβος για καινούριους κινδύνους, μια φιλική ικεσία και πολλή γνώση του κόσμου και της ζωής. Πρόκειται για θαύμα: από την τόσο αποκρουστική μορφή του Οδυσσέα ξεπηδά κάτι το πνευματικό, κάτι το ανθρώπινο· και αυτό το θαυμαστό δρα με αναπότρεπτη δύναμη. Η Ναυσικά καταλαβαίνει· του απαντά φιλικά, τον παρηγορεί, υπόσχεται να του δώσει ένα ρούχο. Το ρούχο, που κρύβει συχνά τον άνθρωπο στην καθημερινή ζωή από τον ίδιο του τον εαυτό, αυτό τον ξανακάνει άνθρωπο ανάμεσα στους ανθρώπους, όταν τον έχει ξεγυμνώσει η ανάγκη.» (Schadewaldt, τ. Β΄, σσ. 215-6, Β΄).

12η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: η, θ, ι 1-41 / <1-38> (περίληψη) – θ 102-302 / <83-255>, 434-61 / <367-85> (ανάλυση)

- Η αντίδραση του Οδυσσέα στο πρώτο τραγούδι του Δημόδοκου
- Αθλητικοί αγώνες και χοροί στην αγορά των Φαιάκων

Α΄. ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Να προσλάβουν οι μαθητές συνοπτικά το περιεχόμενο των ραψωδιών η, θ και ι 1-41 <1-38>.
2. Να αντιληφθούν τη σημασία της αντίδρασης του Οδυσσέα στο πρώτο τραγούδι του Δημόδοκου.
3. Να ενδιαφερθούν για τους αθλητικούς αγώνες και τους χορούς των Φαιάκων και να διακρίνουν:
  - α. Σε ποια αγωνίσματα έλαβαν μέρος οι αθλητές και ποιοι νίκησαν·
  - β. πώς μεθοδεύτηκε η συμμετοχή του Οδυσσέα στους αγώνες, σε τι διακρίθηκε και για τι άλλο καυχήθηκε·
  - γ. πώς εκτονώθηκε η ένταση που προκλήθηκε από την προσβολή του Ευρύαλου στον ξένο.
4. Να κατανοήσουν τον λειτουργικό ρόλο και τα χαρακτηριστικά των αγώνων των Φαιάκων.

Θεμελιώδεις έννοιες: Επικοινωνία (πολλαπλή), Χώρος (ανάκτορα – αγορά), Άτομο – Σύνολο (Οδυσσέας – Φαίακες), Πολιτισμός (φιλοξενία, αγώνες κτλ.), Σύγκρουση (Ευρύαλος vs Οδυσσέας), Εξέλιξη (Οδυσσέα) κ.ά.

Β΄. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Λίγα σχόλια για τις περιληπτικές αναδιηγήσεις που υπογραμμίζουν τη συνοχή του μύθου:
  - ο Οδυσσέας εφάρμοσε κατά γράμμα τις οδηγίες της Ναυσικάς και βρήκε ευγενική φιλοξενία στο παλάτι, που την επόμενη μέρα έγινε και επίσημη με συμμετοχή της ηγεσίας των Φαιάκων·
  - ο ξένος απαντώντας στις ερωτήσεις της βασίλισσας (με τον «Ἄρητης Ἀπόλογον»), δεν αποκάλυψε την ταυτότητά του, ο Αλκίνοος όμως εκτίμησε τη σύνεσή του και ευχήθηκε να γίνει γαμπρός του·

- το 1ο και το 3ο τραγούδι του Δημόδοκου ωστόσο –και οι αθλητικοί αγώνες– συντέλεσαν στη συνειδητοποίηση του Οδυσσέα, για να ακολουθήσει η αυτοπαρουσίαση και η εξιστόρηση των περιπετειών του.

2. Από το κείμενο που συντομεύτηκε, κατ' ανάγκην, εκμαιεύονται τα απαραίτητα:

Το πρώτο τραγούδι του Δημόδοκου, με θέμα τη φιλονικία Οδυσσέα-Αχιλλέα στην Τροία,¹ συγκίνησε τον ξένο, γιατί του θύμισε πτυχές του ηρωικού του παρελθόντος: άρχισε έτσι να ανακτά το πρόσωπό του έπειτα από τον εφτάχρονο εγκλεισμό του στην Ωγυγία: από την άλλη μεριά όμως έδωσε αφορμή στον Αλκίνοο να προτείνει αγώνες, για να αλλάξει βέβαια η διάθεση του επισκέπτη του, αλλά και για να παρουσιαστεί το καθαρά επικό θέμα των αθλητικών αγώνων που λειτουργεί πολλαπλά (102-26/<83-103>).

Η σκηνή μεταφέρεται, λοιπόν, από το παλάτι στην αγορά, όπου «κόσμος πολύς μαζεύτηκε» και σηκώθηκαν να αγωνιστούν «άξιοι νέοι και πολλοί» (132-4/<109-10>). Επισημαίνονται:

α. Τα αγωνίσματα² και οι νικητές (145-57/<120-30>):

- «**στο τρέξιμο** ξεχώρισε κατά πολύ ο Κλυτόνηος», γιος του Αλκίνοου·
- **στην πάλη** «ο Ευρύαλος νίκησε τους καλύτερους»·
- **στο άλμα** «ανώτερος [...] από τους άλλους φάνηκε ο Αμφίαλος»·
- «**στον δίσκο** τούς ξεπέρασε όλους [...] ο Ελατρεύς».
- **στην πυγμαχία** νίκησε ο Λαοδάμας, γενναίος γιος του Αλκίνοου κι αυτός.

β. Η διαδικασία που ενέπλεξε τον Οδυσσέα στους αγώνες (176-276/<145-234>):

- Ευγενικός οικοδεσπότης ο Λαοδάμας, πρότεινε στον ξένο να αγωνιστεί κι αυτός σε όποιο άθλημα θέλει, γιατί «στον κόσμο δεν υπάρχει δόξα μεγαλύτερη» από τη διάκριση στους αγώνες (176-82/<145-51>).
- Ο Οδυσσέας δεν δείχνει προθυμία, προβάλλοντας τα πάθη του και τον καημό του νόστου (183-9/<152-7>): προετοιμάζεται έτσι η έκπληξη της απόδοσής του.
- Χρειάζεται λοιπόν να προκληθεί, και τον ρόλο αυτό αναλαμβάνει ο νικητής της πάλης Ευρύαλος: προσβάλλει τον ξένο καταλογίζοντάς του αγωνιστική άγνοια και θεωρώντας τον αρχηγό μάλλον σε ναυτεμπόρους,³ που σκέφτονται μόνο το κέρδος (190-6/<158-64>).
- Ότι η αναγκαία προσβολή είναι μεγάλη φαίνεται από την αντίδραση του Οδυσσέα που κλιμακώνεται:
  - Θυμοσφεί στην αρχή σχετικά με την κατανομή των χαρισμάτων στους ανθρώπους, αναφέρεται στο αγωνιστικό του παρελθόν και δηλώνει ότι, παρά τα πάθη του, θα αγωνιστεί (197-220/<165-85>).
  - Χωρίς καν να ξεντυθεί, ρίχνει τον πιο βαρύ δίσκο και ξεπερνά «τα σήματα των άλλων». Το τέρμα, βέβαια, το σημείωσε η Αθηνά, που πήρε ανδρική μορφή και τον εμπύχωσε (221-38/<186-98>).
  - Χαρούμενος ο Οδυσσέας γι' αυτή τη συμπαράσταση και περήφανος για τη νίκη του, προκαλεί τους Φαίακες να τον συναγωνιστούν –εξαιρεί μόνο τον ξενιστή του, τον Λαοδάμαντα– και καυχείται για την υπεροχή του στο τόξο και στο δόρυ⁴. Οι Φαίακες τον άκουγαν «βυθισμένοι στη σιωπή» (239-76/<199-234>).

γ. Για να ανακόψει την προκλητική καυχησιολογία του Οδυσσέα, ο Αλκίνοος αναγνωρίζει το δίκιο του και την υπεροχή του στον αγώνα, περιορίζει τη δική τους υπεροχή στα αγωνίσματα,⁵ δηλώνει την προτεραιότητά τους στη χαρούμενη και απολαυστική ζωή και προτείνει χορό. Για τους χορευτές ο Δημόδοκος τραγούδησε τη συζυγική απιστία της Αφροδίτης, που σκόρπισε σ' όλους ευθυμία. Ακολούθησαν και χορευτικές επιδείξεις δύο γιων του Αλκίνοου, που άφησαν έκθαμβο τον Οδυσσέα, με αποτέλεσμα να αναγνωρίσει την υπεροχή των Φαίακων στον χορό, πράγμα που χαροποίησε τον βασιλιά τους (277-461/<235-385>).

→ Με τον χορό λοιπόν και το τραγούδι, καθώς και με την εκατέρωθεν αναγνώριση, εκτονώθηκε η τεταμένη

1 Το θέμα αυτού του τραγουδιού φαίνεται επινοημένο από τον ποιητή της *Οδύσσειας* κατά το πρότυπο της *ἔριδος* Αχιλλέα-Αγαμέμνονα (βλ. σχετικά: Μαρωνίτης 5, σ. 91, Γ', και το σχόλιο 3 στο ΒΜ).

2 Είναι χαρακτηριστικό ότι από τους αγώνες των ειρηνόφιλων Φαίακων λείπουν τα κατεξοχήν πολεμικά αγωνίσματα (όπως η μονομαχία, η τοξοβολία, ο ακοντισμός), προβάλλουν δε εκείνα που είναι συνδεδεμένα με τη ζωή και την αυτοσυντήρηση του ανθρώπου και αναδεικνύουν τη δύναμη και την ανδρεία σε ένα πλαίσιο γιορτής, που ευφραίνει όλους.

3 Η περιφρόνηση του Ευρύαλου για τους ναυτεμπόρους φαίνεται αταίριαστη στο περιβάλλον των Φαίακων, που περηφανεύονται για την υπεροχή τους στη ναυσιπλοΐα (βλ. θ 299-300/<252-3>, και αλλού).

4 Προοικονομεί εδώ ο ποιητής την επιτυχία του Οδυσσέα στον αγώνα τόξου (ραψ. φ) και στη μνηστροφονία (ραψ. χ).

5 Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Αλκίνοος υποχρεώθηκε να μετριάσει τα μεγάλα λόγια των στίχων 124-6/<101-3> μετά την επιτυχία του Οδυσσέα στον δίσκο (και την επακόλουθη καύχηση του) και να προβάλλει τις δικές τους προτεραιότητες.

ατμόσφαιρα. Έπειτα, μάλιστα, από πρόταση του Αλκίνοου πρόσφεραν στον Ξένο και οι 12 συνάρχοντές του δώρα φιλοξενίας, ο δε Ευρύαλος δώρο συμφιλίωσης· στο παλάτι, έπειτα, του προσφέρθηκε και λουτρό.

3. Επισημαίνεται ότι η διοργάνωση αθλητικών αγώνων είναι καθαρά επικό θέμα και ότι σε όλα τα μεγάλα έπη, όπως η *Ιλιάδα*, η *Αινειάδα*, ο *Ερωτόκριτος*, δημιουργούνται ευκαιρίες για τη διεξαγωγή τους. Ότι οι αγώνες ήταν θέμα που ενδιέφερε πολύ τους αρχαίους Έλληνες μαρτυρείται από την πλούσια σχετική απεικόνιση, στην αγγειογραφία τους ιδιαίτερα. Αξιοποιούμε προς τούτο τις σχετικές εικόνες (του ΒΜ κ.ά.) και φροντίζουμε να κατανοηθεί α. ο λειτουργικός ρόλος και β. τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα αυτών των αγώνων:

α. Οι αγώνες εντάσσονται στο πλαίσιο της φιλοξενίας του Οδυσσέα, για να διασκεδαστεί η συγκίνηση που του είχε προκαλέσει το πρώτο τραγούδι του Δημόδοκου, αποκτούν δε ιδιαίτερο ενδιαφέρον με τη δική του συμμετοχή, στην οποία, φαίνεται, απέβλεπαν, όπως δείχνει η εκτεταμένη αναφορά στην πρόκληση, στη διάκριση και στην καυχήσιοιολογία του. Δόθηκε, έτσι, η δυνατότητα στον Οδυσσέα να ξαναβρεί την αγωνιστική του διάθεση και με τη νίκη του στον δίσκο να αυτοβεβαιωθεί και να καταξιωθεί ενώπιον των Φαιάκων· και από ικέτης αξιολύπτος να προβάλει τώρα ως *άριστος*, που αξίζει σεβασμό και δώρα. Αρχίζει έτσι να αποκαλύπτεται λίγο λίγο το πρόσωπό του.

Οι αγώνες, εξάλλου, σε συνδυασμό με τη δήλωση του Αλκίνοου στο 291-6/<246-9> και τους χορούς που ακολούθησαν (297-455/<250-380>), πρόβαλαν μια πλευρά του ζηλευτού επιπέδου ζωής των Φαιάκων.

β. Οι αθλητικοί αγώνες των Φαιάκων:

- έχουν χαρακτήρα παλλαϊκής γιορτής (όπως δείχνουν οι στίχοι 132-4/<109-10>), αν και μόνο των αντρών· έγινε δηλαδή κοινωνική ανάγκη μια συνήθεια των αριστοκρατών που τους ετοίμαζε για τον πόλεμο, αλλά και η καθημερινή προσπάθεια για επιβίωση και διάκριση·
- μέρος στους αγώνες παίρνουν επώνυμα παλικάρια και κάθε αγώνισμα έχει τον πρωταθλητή του·
- δεν προκηρύσσονται έπαθλα ούτε υπάρχει άλλου είδους υλική αμοιβή· αρκεί η τέρψη μόνο αθλητών και θεατών. (Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₁.)

4. Το εκτεταμένο δεύτερο τραγούδι για την παράνομη αγάπη του Άρη και της Αφροδίτης (θ317-433/<266-366>) δεν χωράει στη μία προγραμματισμένη ώρα της Ενόπτας. Ο/η εκπαιδευτικός που κρίνει αναγκαία τη διδασκαλία του (όχι όμως εις βάρος της ολοκλήρωσης του έπους), εισάγει τους μαθητές στο θέμα του τραγουδιού και το διαβάζει προκαλώντας και τα αναγκαία σχόλια, τόσο για τα άφθονα ευτράπελα και κωμικά στοιχεία ενός λαϊκού θεϊκού ανθρωπομορφισμού, που «βγάζουν» γέλιο, όσο και για εκείνα που διαφοροποιούν τη θεϊκή κοινωνία από την ανθρώπινη.⁶

- για το ταίριαστο ζευγάρι: η πιο όμορφη θεά παντρεμένη με τον κωλό τεχνίτη θεό, τον Ήφαιστο·
- για την αποκάλυψη της μοιχείας στον απατημένο σύζυγο από τον παντεπόπη Ήλιο·
- για το παγίδευμα των μοικών με δίχτυα αραχνοϋφαντα και τη σύλληψή τους επ' αυτοφώρω·
- για την παραπονεμένη άγρια διαμαρτυρία του πληγωμένου θεού, καθώς και για την ενοχοποίηση των γονιών του (του Δία και της Ήρας) σχετικά με την αναπηρία του· για την απαίτηση, ακόμη, να του επιστρέψει ο Δίας την προίκα που του είχε δώσει, για να παντρευτεί την ωραία αλλά ξέφρενη κόρη του·
- για τη συνάθροιση των άλλων θεών (όχι όμως και των θεαινών, που ντράπηκαν) και το ατέλειωτο γέλιο τους στο αντίκρισμα των παγιδευμένων εραστών, καθώς και για τα χωρατά τους (για τον αργό που προφταίνει τον ταχύ και για την απάντηση του Ερμή στην πονηρή ερώτηση του Απόλλωνα, που σήκωσε καινούριο γέλιο)·
- για τη (σοβαροφανή) εγγύηση του Ποσειδώνα, που ανέλαβε να πληρώσει το χρέος της μοιχείας·
- για την εύκολη ικανοποίηση του απατημένου και την απελευθέρωση των εραστών, που ανενόχλητοι κατέφυγαν στα «εξοχικά» τους, ο Άρης στη Θράκη και η Αφροδίτη στην Πάφο, όπου δέχτηκε τις περιποιήσεις των Χαρίτων.

→ Οι επισημάνσεις αυτές οδηγούν στη διαπίστωση της διαφοράς μεταξύ θεών και ανθρώπων και στο θέμα της συζυγικής απιστίας: η αρπαγή της Ελένης από τον Πάρη οδήγησε στον Τρωικό πόλεμο· η τιμωρία του μοικού (και φονιά βέβαια κατά την *Οδύσεια*) Αίγισθου επιδοκιμάζεται από τον Δία και την Αθηνά (α 40-55/<35-47>)· οι μνηστήρες που ποθούν την Πηνελόπη (και κατατρώγουν βέβαια την περιουσία του Οδυσσέα κτλ.) καταδικάζονται επανειλημμένα από τους θεούς και βρίσκουν φρικτό τέλος με την έγκριση και τη βοήθειά τους· ενώ η μοιχεία

6 Σχετική βιβλιογραφία/αρθρογραφία για τη διδακτική αξιοποίηση και ερμηνεία αυτού του τραγουδιού: *Ελληνική Μυθολογία*, τ. 1ος, σσ. 53-6, και 2ος, σσ. 193-4, Α·· Κούρφαλη και Χαρολαμπίδης, Γ·· Μαρωνίτης, σ. 311, σημ. 8, Β·· Μαρωνίτης 5, σσ. 92-4, Γ·· Μαρωνίτης – Πόλκας, σσ. 63-5, Β·· Σπυρόπουλος 3, Δ··, από όπου και το απόσπασμα Δ₂.

Αφροδίτης-Άρη γίνεται τραγούδι που διασκεδάζει θεούς κι ανθρώπους⁷ χωρίς καμιά συνέπεια γι' αυτούς. Με δυο λόγια: πάθη που προκαλούν πολεμικές συγκρούσεις στον κόσμο των θνητών ή οδηγούν σε φόνους, «στον κόσμο των θεών αντιμετωπίζονται με ανακουφιστικό γέλιο και καταλήγουν σε αίσιο τέλος. Αυτό θα πει θεϊκή ευτυχία και θεϊκή ευφροσύνη».⁸ Οι ομηρικοί θεοί απαιτούν από τους ανθρώπους τήρηση πθικών αρχών, που δεν δεσμεύουν όμως τους ίδιους· ή αλλιώς: οι ομηρικοί άνθρωποι προβάλλουν στους θεούς τους τις πθικές απαιτήσεις που θεωρούν σωστές για τις μεταξύ τους σχέσεις, χαρίζουν όμως σ' εκείνους ασυλία και διασκεδάζουν με τα (ανθρώπινα) πάθη τους.

Γ΄. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ»

1. Το «παράλληλο κείμενο» συνιστάται να διαβαστεί και να σχολιαστεί στην τάξη, για να κατανοηθεί από τα παιδιά η οπτική του Γ. Ρίτσου.
2. Στο 4ο «θέμα»: στην εκτόνωση της έντασης συνέβαλε κυρίως η εκατέρωθεν αναγνώριση (βλ. και το Β₂, γ).
3. Για τη «διαθεματική δραστηριότητα», αν την αναλάβουν μαθητές, θα χρειαστεί να συνεργαστούμε μαζί τους για ένα πληρέστερο πλάνο εργασίας, να θέσουμε υπόψη τους και άλλες πηγές (π.χ. την *Ιστορία Ε. Έ.*, τ. Β΄, σσ. 472 κ.ε., Α΄, εκδόσεις του Athens 2004, σχετικά λήμματα εγκυκλοπαιδειών κ.ά.). Αν μάλιστα υπάρχουν στην τάξη παιδιά που έχουν δυνατότητες και σχετικά ενδιαφέροντα, μπορούμε να διευρύνουμε την εργασία τους με σύγκριση των αγώνων που διοργανώνονται στην *Ιλιάδα*, στην *Οδύσσεια*, στον *Ερωτόκριτο*. Αυτονόητο είναι ότι για τα μαθήματα που παρουσιάζουν τομές, μία διαθεματική δραστηριότητα μπορεί να εκπονεύεται από τους μαθητές, σε συνεργασία με τους σχετικούς καθηγητές.
4. Η ανακεφαλαιωπική άσκηση προσφέρεται για παραγωγή προφορικού λόγου (και αντιρρητικού) μέσα στην τάξη, μπορεί όμως να γίνει και γραπτή ως περιληψη των σχετικών στίχων, αν ανατεθεί για το σπίτι.

Δ΄. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Το αγωνιστικό πνεύμα των Αχαιών και, ειδικότερα, οι αγώνες των Φαιάκων

«Το αγωνιστικό πνεύμα είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα του ρωμαλέου πολεμικού λαού των Αχαιών και εκδηλώνεται στην καθημερινή ζωή και στη διασκέδαση [...], καθώς και σε έκτακτα περιστατικά, ευχάριστα ή δυσάρεστα, όπως είναι η φιλοξενία ενός ξένου και η κηδεία ενός ήρωος. Με χάρη και ζωντάνια περιγράφει ο Όμηρος τους αγώνες που οργάνωσε στην αγορά ο βασιλεύς των Φαιάκων Αλκίνοος, για να τιμήσει τον ναυαγό Οδυσσέα. Τα αγωνίσματα είναι δρόμος, πάλη, άλμα, δίσκος και πυγμή. Έπαθλα δεν υπάρχουν και οι ευγενείς νέοι αγωνίζονται για μόνη την ευχαρίστηση του αγώνος, όπως δείχνει ο ομηρικός στίχος: *αὐτὰρ ἔπει δὴ πάντες ἐτέρφθησαν φρέν' ἀέθλοισι*. [...]

Σε μια κοινωνία αριστοκρατική, όπως η ομηρική, και ο αθλητισμός είναι αριστοκρατική απασχόληση. Σε βασιλικές οικογένειες ανήκουν ή είναι ευγενείς και άρχοντες όσοι παίρνουν μέρος σε επίσημους αγώνες. Ωστόσο, οι αγώνες [...] του πλήθους των Φαιάκων δείχνουν ότι δεν ήταν άγνωστοι και στις λαϊκές τάξεις. Ο λαός της ομηρικής κοινωνίας παρακολουθεί με ζωηρό ενδιαφέρον, έκδηλη χαρά και με προτροπές τα αγωνίσματα.

Οι αφηγήσεις του Ομήρου δείχνουν ότι στους αγώνες αναπτύχθηκε το αθλητικό πνεύμα και οι παιδιές πήραν τη μορφή αληθινών αγώνων, με έπαθλο ή δίχως έπαθλο. Οι αγώνες αυτοί, καθώς δεν συνδέονται με λατρείες θεών ή ιερούς τόπους, δεν έχουν θρησκευτικό ή τελετουργικό χαρακτήρα. Είναι αυθόρμητοι και δεν γίνονται σε ορισμένο τακτό χρόνο ή τόπο αλλά οπουδήποτε. Τα ίδια αυτά αγωνίσματα των ομηρικών χρόνων θα κληρονομήσουν οι Έλληνες των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων, θα τα οργανώσουν, θα τα πλουτίσουν και έτσι θα αποτελέσουν το πρόγραμμα των πανελληνίων και τοπικών αγώνων.» (*Ιστορία Ε. Έ.*, τ. Β΄, σσ. 473-4).

7 Διότι δεν αποτελούσε ασέβεια για τους ομηρικούς ανθρώπους ένα τραγούδι που διακωμωδούσε τα πάθη των θεών – η θρησκεία τους ήταν γεμάτη από «παράνομους» έρωτες (των θεών κυρίως και με θνητές γυναίκες) με πρωταγωνιστή τον Δία· τους έτερπε μόνο και ως θέμα κρατούσε αμείωτο το ενδιαφέρον τους, όπως αφήνει να εννοηθεί το εκτεταμένο αυτό τραγούδι (και σε λόγο όχι μόνο αφηγηματικό αλλά και σπαρταριστό δραματικό) και όπως επιβεβαιώνει το σχόλιο του ποιητή στους στίχους θ 434-7/<367-9>.

8 Μαρωνίτης 5, σ 93, Γ΄. Η Αλ. Ζερβού (2, σ. 45, Β΄) παρατηρεί σχετικά: «... στον κόσμο των θεών, σε αντίθεση με τον κόσμο των ανθρώπων, η μοικεία είναι μια ανώδυνη κωμωδία».

2. Διδακτική αξιοποίηση του δεύτερου τραγουδιού του Δημόδοκου

«Η παραμελημένη στα σχολεία μας αγωγή του γέλιου μπορεί θαυμάσια να εξυπηρετηθεί με την ερμηνεία της σκηνής αυτής, όπου ο *ὄμηρικὸς γέλως* [...] βγαίνει με απόλυτη φυσικότητα. Ανάλογες σκηνές πάντοτε δημιουργούν κωμική κατάσταση [...]. Εδώ όμως αυτή η “κλασική” κωμική κατάσταση γίνεται πιο ξεκαρδιστική με την κατάχρηση του ανθρωπομορφισμού των θεών, που έδωσε στον ποιητή την ευχέρεια να τους αποδώσει ανθρώπινες αδυναμίες και ανθρώπινα ρεζιλίκια. Ο ποιητής “επεκτείνει την κωμικότητα”, δηλαδή εξαντλεί τις δυνατότητες που του παρέχει η “βασική” κωμική κατάσταση, ώστε να βγάλει περισσότερο γέλιο: α) επιστρατεύοντας την κωμική δραστηριότητα λαϊκών θεμάτων, όπως ο απατημένος σύζυγος, το μαγικό δίχτυ, το μήνυμα του Ήλιου, ο αφελής ανθρωπομορφισμός, β) με τη μέθοδο της καρικατούρας, της κωμικής υπερβολής, όταν δίνει την τεταμένη ψυχική κατάσταση του απατημένου συζύγου, καθώς τη συνδυάζει με κίνηση που προκαλεί γέλιο, βάζει δηλαδή τον κουτσό Ήφαιστο να κάνει βιαστικές κινήσεις, γ) με κωμικά ευρήματα, όπως η απουσία από το θέαμα των θεαινών, τα παζαρέματα για την αποκατάσταση της τιμής ανάμεσα στον Ποσειδώνα και τον Ήφαιστο, δ) με υφολογικά στοιχεία, όπως η απλοϊκότητα και η ελαφρότητα των διαλόγων. [...] Με όλα αυτά οι μαθητές όχι μόνο γίνονται πιο ευαίσθητοι στο χιούμορ, αλλά και γνωρίζουν τα στοιχεία *ἀφ’ ὧν ὁ γέλως γίγνεται*. Αλλά και αν δεν προχωρήσουμε τόσο, πάλι το ότι δημιουργήθηκε στην τάξη, μέσα από μια οργανωμένη διδακτική διαδικασία, εύθυμη ατμόσφαιρα για όλους, δεν είναι κάτι ασήμαντο. Εδώ οι θεοί, έστω και οι ολύμπιοι, γελούν με την καρδιά τους, να μη γελάσουμε κι εμείς μαζί με τους μαθητές μας μια φορά διδάσκοντας *Οδύσσεια*» (Σπυρόπουλος 3, σσ. 59-60, Δ’).

13η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: 0550-688/<454-571>, 1-41 /<1-38>

- Αποχαιρετιστήρια συνάντηση Οδυσσέα-Ναυσικάς
- Συγκίνηση του Οδυσσέα από το τραγούδι για τον Δούρειο Ίππο και αυτοπαρουσίαση

A΄. ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Να αισθανθούν οι μαθητές τη συγκίνηση της αποχαιρετιστήριας συνάντησης Οδυσσέα-Ναυσικάς.
2. Να ανιχνεύσουν την πορεία του Οδυσσέα για την ανάκτηση του προσώπου του (σε όλη τη θραψωδία).
3. Να συμπληρώσουν τις γνώσεις τους για τον αιδοό και την κοινωνική του θέση (από όλη τη θ).
4. Να συνοψίσουν (ανακεφαλαιώνοντας τις ραψωδίες ζ, η, και θ) τα στοιχεία που συνιστούν την οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική κατάσταση της Σχερίας.

Θεμελιώδεις έννοιες: **Επικοινωνία** (πολλαπλή), **Εξέλιξη** (από την ανωνυμία στη διάκριση και την αυτοπαρουσίαση του Οδυσσέα), **Πολιτισμός** (η θέση του αιδοού κτλ.), **Σύστημα** (κοινωνική και πολιτική οργάνωση των Φαιάκων) κ.ά.

B΄. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Ενδεικτική σύνδεση με τα προηγούμενα: Οι άρχοντες του τόπου πρόσφεραν δώρα στον Ξένο, που ασφαλίστηκαν σε πολύτιμη κασέλα· του προσφέρθηκε και λουτρό και τώρα ακολουθεί δείπνο επίσημο.

2. Η σκηνή του αποχαιρετισμού Οδυσσέα-Ναυσικάς (550-66/<454-68>) μπορεί να συσχετιστεί με τον πίνακα του Λέιτον, που αποκαλύπτει τα συναισθήματα της κόρης, αλλά και με το σχόλιο 3 του ΒΜ. Ας σημειωθεί, συμπληρωματικά, η διακριτικότητα της κόρης, που δεν κρύβει όμως την ανεκλήρωτη επιθυμία της και την επίγνωση της αρωγής που πρόσφερε στον ικέτη της, ενώ εκείνος τής εκφράζει την ειλικρινή ευγνωμοσύνη του για όσα τής χρωσάει, αλλά αυτό μόνο· ο πειρασμός της υπέροχης Ναυσικάς δεν είναι πια ικανός να τον αποπροσανατολίσει, έστω και λίγο, από τον στόχο του νόστου.

3. Ο Οδυσσέας άρχισε να αποκαλύπτει πτυχές του προσώπου του στη συνάντησή του ήδη με τη Ναυσικά (ζ 200-1/<164-5>) και στον «Άρητης Άπλόλογον» (ραψ. η). Στη ραψωδία θ όμως διαμορφώνονται συνθήκες που βοηθούν τον Οδυσσέα να θυμηθεί το ένδοξο τρωικό παρελθόν του, για να συνειδητοποιήσει και ο ίδιος ποιος πράγματι είναι, αλλά και για να καταξιωθεί ενώπιον των Φαιάκων, ώστε να γίνει πιστευτός όταν τους αποκαλύψει

το θρυλούμενο πρόσωπό του και τον «πολυδάκρυτο νόστο του». Έτσι:

- όταν ακούει από τον αοιδό (ως τραγουδι φιμισμένο μέχρι τον ουρανό) ένα επεισόδιο της τρωικής του ιστορίας, συγκινείται βαθιά, όπως δείχνει η εικόνα των στίχων θ 102-13/<83-92>·
- με τη νίκη του στη διακοβολία ξαναβρίσκει την αγωνιστική του διάθεση, θυμάται τους συμπολεμιστές του στην Τροία και καυχιέται για τις επιδόσεις του εκεί στην τοξοβολία και στον ακονισμό (θ 221/<186> κ.ε.)·
- το τρίτο τραγούδι του Δημόδοκου το προκαλεί ο ίδιος ο Οδυσσεάς με μια διάθεση διερεύνησης αν έχει γίνει τραγούδι και το σπουδαιότερο κατόρθωμά του στην Τροία –ο «Δούρειος Ίππος»– (593-627/<492-520>)· και όταν το ακούει, συγκλονίζεται από τη συνάντηση αυτή με τον εαυτό του, όπως δείχνει η παρομοίωση των στίχων 628-40/<521-31>.¹

→ Εξελικτικά, λοιπόν, ο Οδυσσεάς και με άνεση χρόνου, που εξασφαλίζει ψυχολογική αλήθεια, αυτοβεβαιώνεται, αλλά και εξάπτει το ενδιαφέρον των Φαιάκων για το πρόσωπό του, που δεν φαίνεται τυχαίο· και προκαλούμενος με ευγένεια από τον Αλκίνοο μέσα σε μια φιλόξενη ατμόσφαιρα εμπιστοσύνης –και με εξασφαλισμένο τον νόστο και τα δώρα– αυτοπαρουσιάζεται σ' όλο του το μεγαλείο με δικαιολογημένη υπερηφάνεια² (ι 20-1/<19-20>)· παρουσιάζει ως το γλυκύτερο στον κόσμο και την πατρίδα του με τα ιδιαίτερα γνωρίσματά της (ι 22/<21> κ.ε.), που τα χρειάζονται τα αυτοματοποιημένα καράβια των Φαιάκων, για να τον πάνε εκεί γρήγορα και ακίνδυνα³ (θ 669/<555> κ.ε.). Και είναι έτοιμος τώρα να εξιστορήσει τις περιπέτειές του (ι 40-1/<37-8>) συνεχίζοντας ουσιαστικά το τρίτο τραγούδι του Δημόδοκου,⁴ πράγμα που υπογραμμίζει την αφηγηματική δεξιότητά του ποιητή. (Σχετικά είναι τα αποσπάσματα Δ₁ και Δ₂.)

4. Τα γνωστά για τους αοιδούς, γενικά, και για τον Φήμιο, ειδικότερα, (σ 171-2/<153-4>, 361-2/<325-6>), συμπληρώνονται τώρα με την παρουσία του Δημόδοκου⁵ σ' όλη τη ραψωδία θ (και στην αρχή της ι), που μας επιτρέπει να σχηματίσουμε πληρέστερη εικόνα για το πρόσωπο του αοιδού, καθώς και για τη θέση και τον ρόλο του στην κοινωνία όπου ζει.⁶ Ανικνεύονται τα σχετικά στοιχεία:

- είναι θεϊός: «ένας θεός τού χάρισε του τραγουδιού τη χάρη», να «τέρπει τους ακροατές» (θ <43-5>, 434-6/<367-9>) ή να τους συγκλονίζει, όταν το τραγούδι τούς αφορά (θ 102-13/<83-92>, 628-43/<521-31>· πρβλ. σ 378-83/<340-4>·
- είναι ο διαλεκτός της Μούσας, το δώρο του τραγουδιού⁷ όμως το πλήρωσε με την τύφλωσή του (θ <63-4>), για να είναι, φαίνεται, αποκλειστικά θεόπνευστος στην ποιητική τέχνη·
- έχει έτσι οδηγό και βοηθό έναν κήρυκα, που τον καθίζει σε θέση τιμητική και τον περιποιείται (θ <62-70>, <105-18>, <261-2>, 569-72/<471-3>)·
- τραγουδά βοηθούμενος από τη Μούσα άλλοτε επιλέγοντας ο ίδιος το θέμα του τραγουδιού (θ <73> κ.ε., <266> κ.ε.) και άλλοτε εκτελώντας παραγγελία άλλου, του Οδυσσεά εδώ (θ 593/<492> κ.ε.)·

1 Για αυτή την παρομοίωση-τραγωδία ο Hainsworth σημειώνει: «Ο σύγχρονος αναγνώστης δεν μπορεί να διαχωρίσει εύκολα την ανώνυμη γυναίκα από τους Τρώες αιχμαλώτους που υπονοούνται στον στίχο 516. Η εξίσωση του πολίπορθου και του θύματός του ασφαλώς θα δημιουργούσε μια πικρή ειρωνεία». (*Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Α', θ 523-30, Ε'· βλ. και Μαρωνίτης – Πόλκας, σσ. 62-3, Β'·).

2 Η φράση «όλοι καλά με ξέρουν / για τους δόλους μου, η φήμη μου έχει φτάσει ψηλά στον ουρανό» παραπέμπει στο τραγούδι του Δημόδοκου για τον Δούρειο Ίππο. «Έχει, συνεπώς, κάθε δικαίωμα να αρχίσει με την περήφανη διακήρυξη ότι οι δόλοι του του χάρισαν παγκόσμια φήμη.» (Heubeck, βλ. *Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Β', ι 19-20, Ε'·).

3 Το μόνο που φοβάται ο Αλκίνοος είναι μια παλιά προφητεία, που προέβλεπε ξέσπασμα της οργής του Ποσειδώνα εναντίον τους, επειδή όλους τούς ταξιδεύουν δίχως βλάβη, αλλά δεν μεταβάλλει την απόφασή του· θα πράξει το καθήκον του ως ξενιστής και αφάνει τα υπόλοιπα στη διάθεση του θεού (θ 679-88/<564-71>).

4 Κάποιες περιπέτειες του Οδυσσεά μετά την άλωση της Τροίας και μέχρι την αρχή των «Άπολόγων» διηγήθηκε ο Νέστορας στον Τηλέμαχο (ραψ. γ). Φρόντισε έτσι ο ποιητής να μην αφήσει κενά στην πορεία του Οδυσσεά.

5 Το όνομα Δημόδοκος (< δῆμος + δέκομαι/δέχομαι) υποδηλώνει ότι ο αοιδός έχει την αποδοχή του «δήμου». Πρβλ. Φήμιος, Αντίνοος, Ευρύμαχος, Αλκίνοος και άλλα ονόματα που υποδηλώνουν ιδιότητες των προσώπων που τα φέρουν· είναι τα λεγόμενα «ομιλούντα ονόματα», που υπογραμμίζουν τη δεξιότητά του ποιητή και στην επιλογή των ονομάτων των πρώτων του.

6 Για βιβλιογραφία/αρθρογραφία σχετικά με τους αοιδούς βλ. τη σημείωση 4 της Εισαγωγής· ειδικότερα για τον Δημόδοκο και τα τραγούδια του βλ. και: Μαρωνίτης, σσ. 294-316, Β'· Μαρωνίτης 5, σσ 89-94, Γ'· Μαρωνίτης – Πόλκας, σσ. 57-65, Β'· Σπυρόπουλος 3, σ. 63, Δ'·

7 «Το δώρο [της Μούσας] στον ποιητή δεν ήταν η θεική έμπνευση, μια ιδέα που δεν είναι παλιότερη του 5ου αι. π.Χ. [...], αλλά η πρόσβαση στους θησαυρούς του θρύλου και του έπους.» (Hainsworth, βλ. *Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Α', θ 63, Ε'·).

- τα τραγούδια του αναφέρονται σε *ἔργ' ἀνδρῶν τε θεῶν τε* (σ374-6/<337-8>), πράγμα που επιβεβαιώνουν τα τρία τραγούδια του Δημόδοκου, και τα τραγουδά παίζοντας τη «φόρμιγγα»/«κιθάρα»
- ζει κοντά στους άρχοντες και η παρουσία του είναι απαραίτητη στις επίσημες εκδηλώσεις τους,⁸ όπου δέχεται τιμές και επαίνους, από τον Οδυσσέα εδώ (θ573-81/<474-81>, 588-92/<487-91>, ι3-11).

Ας σημειωθεί ακόμη ότι:

Το πρώτο και το τρίτο τραγούδι του Δημόδοκου έχουν πρωταγωνιστή τον Οδυσσέα· συμπλέκονται έτσι σ' αυτά οι αιδός – Οδυσσέας – ποιητής: ο ποιητής ρυθμίζει τον ποιητικό λόγο, ο Οδυσσέας τον τροφοδοτεί και τον υποστηρίζει, ο δε πλασματικός αιδός τον οικειοποιείται. Αυτό σημαίνει ότι όσοι έπαινοι ακούγονται από τον Οδυσσέα για τον αιδό «ανακλώνται στον υποβολέα τους, [...] τον ποιητή της Οδύσσειας».⁹

Για το τρίτο, ειδικότερα, τραγούδι, που αποτελεί ακριβή και σαφή περίληψη του θέματος του Δούρειου Ίππου (602-27/<500-20>) ο Hainsworth σημειώνει: «Πιθανότατα έχουμε δίκαιο να θεωρούμε μια τέτοια περίληψη ως τον πυρήνα μιας επικής ιστορίας την οποία η *άοιδη* πρέπει να συμπληρώσει με ενδιαφέροντα στοιχεία και χρώμα.» Και ακόμη ότι: «Ο Δημόδοκος επιλέγει το δικό του σημείο εκκίνησης εντός του επεισοδίου που του έχει παραγγεληθεί»¹⁰ – *ἔνθεν ἔλῶν*/«ἀπ' το σημείο κίνωντας» (θ602/<500>): πρβλ.: «Από όπου θες, θεά, ξεκίνα την απτή την ιστορία» (σ12/<10>).

5. Η κοινωνική, πολιτισμική και πολιτική κατάσταση της Σχερίας (με βάση κυρίως τις περιλήψεις των ραψωδιών ζ, η, θ – και με αναφορές σε μικρά αποσπάσματα της μετάφρασης):

Η κοινωνία των Φαιάκων είναι οργανωμένη με δικαιοσύνη και ευσέβεια¹¹ και στραμμένη σε έργα ειρηνικά, όπως η ναυτιλία. Συνδυάζει υλική αφθονία¹², ανεπτυγμένη τεχνική¹³ και ζηλευτή ποιότητα ζωής¹⁴. Οι Φαίακες διακρίνονται για την ευγένεια και την ιδιαίτερα φιλόξενη συμπεριφορά, που αποδίδει βέβαια τιμή στους ξένους, εμμέσως όμως υποδηλώνει το υψηλό πολιτισμικό τους επίπεδο. Με βάση τις σχέσεις των μελών της βασιλικής οικογένειας, διακρίνουμε ζηλευτές τις οικογενειακές τους σχέσεις. Η χώρα διοικείται από έναν εμπνευσμένο άνακτα, που πλαισιώνεται από άλλους δώδεκα βασιλείς στη διακυβέρνηση της χώρας (θ<390-1>). Οι πολίτες συμμετέχουν στη δημόσια ζωή (στη συνέλευση, σε ανοιχτά συμπόσια, στους αγώνες).¹⁵ Συγχωνεύονται, όπως φαίνεται, στο πολίτευμα των Φαιάκων στοιχεία μοναρχίας και αριστοκρατίας με ίχνη και δημοκρατίας σε μια πρωτότυπη μορφή κράτους και διακυβέρνησης.¹⁶

Η υπερπολιτισμένη λοιπόν για την ομηρική εποχή Σχερία μοιάζει σχεδόν ουτοπία, ενσαρκώνει όμως, σίγουρα, το όραμα του ποιητή για την ανθρώπινη κοινωνία. (Σχετικά είναι τα αποσπάσματα Δ₃, α-δ.)

Γ'. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ»

1. Ο παραλληλισμός των αποσπασμάτων της ωδής του Κάλβου με τους αντίστοιχους στίχους της *Οδύσσειας* συσιστάται να γίνει μέσα στην τάξη και να πλαισιωθεί με τις αναγκαίες πληροφορίες για τη ζωή και το έργο του Ζακυνθινού ποιητή, ώστε να γίνει κατανοητή και η δική του προσήλωση στη Ζάκυνθο.

8 Την παρουσία του αιδού σ' ένα ευφρόσυνο συμπόσιο ο πολύπαθος Οδυσσέας τη χαρακτηρίζει ως ό,τι πιο ωραίο υπάρχει (ι5-11). Και ο W. Suerbaum (στο *Επιστροφή*, σ. 340, Γ') παρατηρεί: «Η εορταστική ατμόσφαιρα στην αυλή των Φαιάκων μπορεί να αντικατοπτρίζει την ατμόσφαιρα στην οποία παρουσιάστηκαν αρχικά τα ομηρικά ποιήματα.»

9 Βλ. Μαρωνίτης 5, σσ. 91-2, Γ', για όλη αυτή την παράγραφο· Ας σημειωθεί ότι το πρώτο τραγούδι του Δημόδοκου παραπέμπει στην αρχή του Τρωικού πολέμου, ενώ το τρίτο στο τέλος του. Σε αυτό ο αιδός αναπαράγει, συντέμνοντας, ένα ολόκληρο έπος, την *Ίλιου Πέρσιν* (βλ. σχετικά: Μαρωνίτης – Πόλκας, σσ. 60-61 και 266, Β').

10 Βλ. *Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Α', θ500-20, Ε'.

11 Υπάρχει άλλοσ αφιερωμένο στην Αθηνά έξω από την πόλη και ωραίος βωμός του Ποσειδώνα στην αγορά.

12 Όπως δείχνουν ο παραμυθένιος πλούτος των ανακτόρων, η ευφορία του κήπου τους, η προσφορά πλούσιων δώρων κτλ.

13 Όπως δείχνουν η γενική εικόνα της πόλης με τα ψηλά τείχη, το οργανωμένο λιμάνι και την πετροστρωμένη αγορά, το μεταλλοτεχνημένο ανάκτορο. Για τα αυτοματοποιημένα (μαγικά) καράβια τους βλ. *Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Α', θ557-63, Ε'.

14 Όπως δείχνουν τα πλούσια συμπόσια, η αυτοπεριοποίηση, η διασκέδαση με μουσική, αγώνες και χορούς (θ294/<248> κ.ε., 567/<469> κ.ε.): ένας ευδαιμονικός τρόπος ζωής που ο πολύπαθος Οδυσσέας τον επιδοκιμάζει ως ό,τι πιο ωραίο υπάρχει (ι5-11), υπογραμμίζοντας έτσι τον αντιπολεμικό χαρακτήρα της *Οδύσσειας*.

15 Όχι βέβαια οι γυναίκες, που είναι όμως σεβαστές και έχουν λόγο και δράση στο πλαίσιο, ωστόσο, της οικογένειας, όπως φαίνεται από τη θέση και τις ασχολίες της Αρήπης και της Ναυσικάς, που συνεργάζεται και παίζει με τις υπηρέτριές της.

16 Για την κοινωνική και την πολιτική οργάνωση των Φαιάκων βλ. Βλάχος, σσ. 41-54, 133, 218-9, Β'.

2. Το 2ο «θέμα» προσφέρεται για παραγωγή προφορικού αντιρρηπτικού λόγου μέσα στην τάξη.
3. Σχετικά με το 3ο «θέμα»: Για τη λειτουργία της παρομοίωσης χρήσιμα στοιχεία δίνει η 1η σημείωση.
4. Για το 4ο θέμα χρειάζεται να ληφθεί υπόψη η αλλαγή ιδεώδους: το ηρωικό ιδεώδες (της *Ιλιάδας*) δίνει τη θέση του στο ιδεώδες της ειρηνικής απολαυστικής ζωής της μεταπολεμικής *Οδύσσειας*, όπως κυρίως πραγματώνεται από τους ειρηνόφιλους Φαίακες (βλ. και τη σημ. 14).
5. Πρόσθετα «θέματα για συζήτηση ή εργασία»:
  - α. Γιατί χρειάστηκε να καθυστερήσει η αποκάλυψη της ταυτότητας του Οδυσσέα; (βλ. το Β₃).
  - β. Η Σχερία θεωρείται χώρα ουτοπική, εκφράζει όμως το όραμα του ποιητή για την ανθρώπινη κοινωνία. Ποια στοιχεία μπορούν να στηρίξουν αυτή την άποψη; (βλ. το Β₅ και το Δ₃).
6. Στο 6ο (διαθεματικό) «θέμα» οι μαθητές θα έχουν να πουν πολλά για τους σύγχρονους τραγουδιστές και καλό θα ήταν, εκτός από τα θετικά, να οδηγηθούν στην επισήμανση και κάποιων αρνητικών στοιχείων.
7. Γενική **ανακεφαλαίωτική** παρατήρηση: Στη ραψωδία θ η δράση ρυθμίζεται από τον Αλκίνοο με προφανή στόχο να τιμηθεί και να χαρεί ο Ξένος, κυρίως όμως για να οδηγηθεί εξελικτικά στην αποκάλυψη της ταυτότητας και της ιστορίας του. Τα τραγούδια, εξάλλου, του Δημόδοκου διαπερνούν τη ραψωδία θ και δίνουν τον τόνο στις τρεις βασικές σκηνές της: στενόχωρη ατμόσφαιρα μετά τα δύο συμπόσια στο παλάτι, εξαίτιας του διακριτικού μιν αλλά σπαρακτικού θρήνου του Οδυσσέα, και εύθυμη ενδιάμεσα με τη διακωμώδηση της θεϊκής κοινωνίας και τους χορούς των Φαίακων στην αγορά.

Σημείωση: Η ανάγνωση του κειμένου της επόμενης Ενότητας προσφέρεται για διαλογική παρουσίαση στην τάξη.

Δ΄. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ο Οδυσσέας ανακτά το πρόσωπό του στη Σχερία

«Η ουτοπική Φαιακία αποδεικνύεται ο αναγκαίος σταθμός ανεφοδιασμού του ήρωα για το ταξίδι της επιστροφής: ανεφοδιασμού όμως που δεν αφορά μόνο τα πλούσια δώρα που θα του χαρίσουν οι Φαίακες [...]. Ο ήρωας στη Φαιακία φρεσκάρει τη μνήμη του και επανακτά την αίγλη του, ξανακερδίζει τις προίλιαδικές και ιλιάδικές του ιδιότητες, επιβεβαιώνει την αρχοντιά και τη γοητεία του και μέσα από τους “Απολόγους” ξαλαφρώνει την ψυχή του από τα μύρια πάθη της και τη συνείδησή του από το βάρος του χαμού των αγαπημένων του εταίρων: αποκαθίσταται ως φιλέταιρος αρχηγός και δικαιολογείται ο μοναχικός του νόστος. [...]

Εκείνο το πρωί που ξυπνά ως φιλοξενούμενος του Αλκίνοου στη Σχερία και κατευθύνεται μαζί του στην αγορά των Φαίακων, η προστάπιδα του θεά, η Αθηνά, *μητιώσσα*, όπως χαρακτηριστικά αποκαλείται, υφαίνει τα σχέδια της, πώς θα κατορθώσει να αναδείξει τον ευνοούμενό της *φιλον* και *δεινόν* και *αΐδοϊον* στους Φαίακες. Γι’ αυτό και καθυστερεί ως τους “Μεγάλους Απολόγους” η αποκάλυψη της ταυτότητας του Οδυσσέα. Ο ήρωας πρέπει πρώτα να αποδείξει τις αρετές του, να γίνει αποδεκτός με αυτές από τους Φαίακες και μετά να αποκαλύψει την ταυτότητά του. Δεν θα μπορούσε αλλιώς να γίνει πιστευτός, γιατί δεν είναι εύκολο, την εποχή που το όνομά του έχει γίνει θρύλος (120), αυτός να δηλώνει χωρίς πειστήρια ότι είναι ο Οδυσσέας. Μόνο που ο ποιητής, περισσότερο *μητιόεις* από την ηρώίδα του, την Αθηνά, δεν προσπαθεί να πείσει μόνο τους Φαίακες για την αξία και τις ικανότητες του Οδυσσέα, αλλά και αυτόν τον ίδιο τον ήρωα, που αυτή τη στιγμή είναι απελπισμένος και δεν φαίνεται να πιστεύει σ’ αυτές [...].

Ο Οδυσσέας στη Σχερία θα εγκαταλείψει την απαισιοδοξία του και θα πιστέψει στον εαυτό του [...].

‘Έτσι η *σύστασις* του Οδυσσέα στους Φαίακες αποδεικνύεται ανασύσταση. Μια ανασύσταση που κρίνεται αναγκαία από τον ποιητή ως απαραίτητο εφόδιο του Οδυσσέα για όσα πρόκειται να αντιμετωπίσει στην Ιθάκη.» (Κούρφαλη και Χαραλαμπίδης, *Φιλολόγος* 95, σσ. 52-4, Γ΄).

2. Η σχέση των δύο ακραίων τραγουδιών του Δημόδοκου με τους «Απολόγους»

«Τα δύο ακραία [...] τραγούδια του Δημόδοκου συνέχονται στην πραγματικότητα με τους επόμενους Απολόγους, εφόσον και εκείνα αναφέρονται στον Οδυσσέα σε συμπληρωματικές όψεις του. Αν μάλιστα ισχύει η ελκυστική ερμηνεία του σχολιαστή ότι στην πρώτη σοϊδή η αιτία του *νείκους* ανάμεσα στους αριστοί των Αχαιών αφορούσε τον τρόπο με τον οποίο θα κυριεύταν η Τροία, με την ανδρεία του Αχιλλέα ή με την ευστροφία του Οδυσσέα, η τρίτη σοϊδή με το δόλο του δούρειου ίππου σφραγίζει το θρίαμβο του πρωταγωνιστή της *Οδύσσειας* στον τρωικό κύκλο

(πριν απο την άλωση και κατά την άλωση της Τροίας), ενώ η διεξοδική απάντηση-διήγησή του καλύπτει τα μεταπολεμικά του βόσωνα και πάθη (μετά την άλωση). Κατ' επέκταση, οι αισίδες του Δημόδοκου και οι επόμενοι Απόλογοι αποτελούν δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, σχηματίζοντας μια κλίμακα διαδοχής, στο εσωτερικό της οποίας οι πρώτες προετοιμάζουν τους δεύτερους. Όπως έχει υποδείξει ο Δ.Ν. Μαρωνίτης, η κλίμακα στη συγκεκριμένη περίπτωση σηματοδοτεί μια διπλή μετάβαση: α) από την αισίδα στη διήγηση· β) από τον επαγγελματία, θεόπνευστο, παραδοσιακό αισίδα στο νεότερικό, αυτοδίδακτο αφηγητή.» (Πόλκας, σ. 64, Γ΄).

3. Το πολιτισμικό επίπεδο των Φαίακων

α. «Στη γωνία τούτη της γης που λέγεται Σχερία η ανθρωπότητα φαίνεται ότι έφτασε, επιτέλους, σε τέτοιο επίπεδο κοινωνικής και ηθικής τελειότητας, ώστε να συγχωνεύσει σε θαυμαστή ενότητα τις ποικίλες εμπειρίες που ο κόσμος είχε δώσει ως τότε. [...] Για να φτάσουν στο σημείο αυτό, οι Φαίακες έστρεψαν θαρραλάε τα νώτα στο ιδανικό του πολέμου και της επιθετικότητας, ιδανικό που αποτέλεσε τη δόξα αλλά και την αιτία της καταστροφής των ακαϊκών λαών. Η Σχερία αποτελεί ουτοπία σε μυθολογικό πλαίσιο· ουτοπία όμως που είναι δημιουργημα μακρού στοχασμού πάνω σε αληθινές εμπειρίες. Από την άποψη αυτή η Σχερία εντάσσεται στην καθολική ανθρώπινη πραγματικότητα και φωτίζει, με τον τρόπο της, την αληθινή Ιστορία, την περασμένη, τη σύγχρονη και τη μελλοντική.» (Βλάχος, σσ. 53-4, Β).

β. «Έτσι, η Ουτοπία των Φαίακων δεν παρουσιάζεται πια ως ξεχωριστό επεισόδιο μέσα σε ένα πολιτικά διαμορφωμένο κείμενο· αντίθετα, είναι ο υπέρτατος στόχος μιας αδιάκοπης αναζήτησης, στόχος που εξαγγέλλει [...] την καταπληκτική ανάπτυξη της πολιτικής σκέψης και πράξης στις δημοκρατικές Πόλεις της κλασικής περιόδου.» (Ο.π., σ. 133).

γ. «Σε ολόκληρη την πόλη [...] απλώνεται ένα κλίμα ειρήνης, ευτυχίας και ευθυμίας, και δύσκολα ξεχωρίζει κανείς την εργασία από τη διασκέδαση και τη διασκέδαση από τις υποθέσεις του κράτους και από τη διακυβέρνηση της χώρας. Έτσι, η εμφάνιση ενός άθλιου ναυαγού, του Οδυσσέα, γίνεται αμέσως κρατική υπόθεση και χρειάζεται να συζητηθούν οι πιο υψηλοί κρατικοί λειτουργοί. Οι διαβουλεύσεις σχετικά με το θέμα αυτό διεξάγονται σε οικογενειακό κύκλο και σε επίσημα συμπόσια, κάτω από το φως των πυρών, πριν μεταπηδήσουν σε δημόσιους χώρους για να κλείσουν τελικά μέσα στα στάδια, με αγωνίσματα, λαϊκούς χορούς και τραγούδια!» (Ο.π., σ. 45).

δ. «Η πολιτισμένη ανθρωπότητα, ωστόσο, δεν είναι έννοια που μπορεί εύκολα να καθοριστεί. Τα ομηρικά ποιήματα δεν είναι διδακτική ποίηση και έτσι δεν έχουν σκοπό να διδάξουν πώς πρέπει να είναι ο άνθρωπος και η κοινωνία, ξεκινώντας από κάποιο δογματικό ορισμό για τον πολιτισμό και την παιδεία. Το έπος θέλει να δείξει κάτω από το φως του μύθου –δηλαδή σε επίπεδο γνώσης υψηλότερο από την απλή υποκειμενική ηθική ή την καθαρά περιγραφική ανθρωπολογία– πώς πραγματικά είναι, ή θέλουν να είναι, οι άνθρωποι και η κοινωνία. Το έπος αποτελεί μια προ-επιστήμη ή μια ηθική προ-φιλοσοφία· αυτοί του οι τίτλοι είναι που εξηγούν τη θέση και τη σημασία του στην κλασική παιδεία. Από την άποψη αυτή φαίνεται απόλυτα βέβαιο πως η φανταστική παρέκβαση μέσα στο χρόνο και στο χώρο, που τόσο συχνά συναντούμε στα ομηρικά ποιήματα, δεν είναι εκδήλωση ενός απλοϊκού πνεύματος, αλλά η συνειδητή προσπάθεια που καταβάλλει ο ποιητής για να μπορέσει με αλληπάλληλες προσεγγίσεις να εισχωρήσει στις πιο μύχιες περιοχές της ζωής του ατόμου και της ομάδας.» (Ο.π., σσ. 36-7).

14η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: /42/<39> κ.ε. (περίληψη) – /240-512/<216-461>

(ανάλυση – με ενδιάμεσες παραλείψεις)

- Οι τρεις πρώτες περιπέτειες του Οδυσσέα και οι σχέσεις του με τους συντρόφους
- Ο Οδυσσέας στη σπηλιά του Πολύφημου. Τύφλωση του Κύκλωπα

Α΄. ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Να γνωρίσουν συνοπτικά οι μαθητές τις τρεις πρώτες περιπέτειες του Οδυσσέα.
2. Να διαπιστώσουν την αρχή μιας χρονολογικής αφήγησης της *Οδύσσειας* και να κατανοήσουν τη σημασία της επιλογής του Ομήρου να αρχίσει τη δική του *Οδύσσεια* in medias res.
3. Να ανιχνεύσουν τις σχέσεις του Οδυσσέα με τους συντρόφους του.

4. Να γνωρίσουν την (προ)πολιτισμική κατάσταση των Κυκλώπων.
5. Στην αναμέτρηση Οδυσσέα-Πολύφημου να διακρίνουν τα θετικά και τα αρνητικά του καθενός.
6. Να διαπιστώσουν τον παραμυθιακό χαρακτήρα της «Κυκλώπειας».

Θεμελιώδεις έννοιες: **Οργάνωση** (δομικά στοιχεία της *Οδύσσειας*), **Χώρος – Χρόνος** (στροφή στο παρελθόν της *Οδύσσειας*), **Σύγκρουση** (Οδυσσέας vs Κίκονες· Κύκλωπας vs Οδυσσέας), **Ομοιότητα – Διαφορά** (Οδυσσέας – σύντροφοι), **Πολιτισμός** (κυρίως η (προ)πολιτισμική κατάσταση των Κυκλώπων) κ.ά.

Β΄. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Το επεισόδιο των Κικόνων είναι η μόνη ρεαλιστική περιπέτεια (σαν τις επιδρομές που επιχειρούν οι Αχαιοί κατά τη διάρκεια του Τρωικού πολέμου για λόγους ανεφοδιασμού)· από τους Λωτοφάγους και μετά περνούμε στον χώρο του μύθου και του παραμυθιού,¹ «στον οποίο οι πάγιες ηρωικές αξίες, οι αξίες της ανθρώπινης κοινωνίας και του αρχαιοελληνικού πολιτισμού, δεν έχουν κανένα απολύτως αντίκρισμα. Ο Οδυσσέας δεν έρχεται αντιμέτωπος με ηρωικούς ανιπάλους αλλά με υπερφυσικά όντα, γίγαντες, μάγισσες και θαλάσσια τέρατα».² Στη Σχερία μόνο, αλλά σε περιβάλλον παραμυθιακό και εκεί, ξανασυναντά ανθρώπους.

2. Επισημαίνεται η σύντομη αναφορά στα δύο πρώτα επεισόδια (των Κικόνων και των Λωτοφάγων) και η εκτεταμένη στο τρίτο (των Κυκλώπων), καθώς και η εναλλαγή οδυνηρού και σχεδόν ανώδυνου επεισοδίου, μια τεχνική που θα επαναληφθεί και στις επόμενες περιπέτειες.

3. Η επιλογή του ποιητή να αρχίσει την *Οδύσειά* του in medias res έχει ως ευτυχή συνεπαγόμενα:

- Να διηγηθεί ο ίδιος ο Οδυσσέας τις πρώτες δίχρονες περιπέτειες που έζησε μαζί με τους συντρόφους του.³ Και κάνει αισθητή τη χρονική απόσταση, που τον χωρίζει από αυτές, καθώς η διήγησή του συνταιριάζει δυο φωνές: η μία διηγείται τα γεγονότα στη διαδοχική τους εξέλιξη και η άλλη τα σχολιάζει και ως ένα σημείο τα ερμηνεύει, άλλοτε εκ των προτέρων και άλλοτε εκ των υστέρων. Στην Ενότητα αυτή, π.χ., αποκαλεί προκαταβολικά «νηπιούς» τους συντρόφους στο επεισόδιο των Κικόνων, χαρακτηρίζει τον Πολύφημο πριν τον γνωρίσει, σχολιάζει τις σωστές ενέργειές του (310-2/<281-2>, 460-1/<413-4>, 493-4/<445>, κ.ά) αλλά και τη λανθασμένη (253-4/<228-9>). Αποδεικνύεται, λοιπόν, δεξιοτέχνης αφηγητής των περιπετειών του ο ήρωας, έπαινος που ανήκει στον υποβόλεά του, τον ποιητή της *Οδύσσειας*.⁴
- Να αναστραφεί έτσι η ροή της αφήγησης: στο ποιητικό παρόν του έπους να ενταχθεί το ποιητικό του παρελθόν με την τεχνική της αναστροφικής διήγησης (flashback): ο Οδυσσέας να διαδεχτεί τον Δημόδοκο· το τραγούδι να γυρίσει σε διήγηση, ο αοιδός σε ραψωδό των δικών του δεινών, τα οποία όμως η ποίηση, συνεπικουρούμενη από τη χρονική απόσταση και την ευφρόσυνη ώρα μεταβάλλει σε ακροαματική τέρψη.⁵ Και καθώς ο Οδυσσέας ξετυλίγει την ιστορία του, το πλασματικό του ακροατήριο υποχωρεί αφήνοντας τη θέση του στο εκάστοτε πραγματικό ακροατήριο του έπους, οπότε και ο πλασματικός αφηγητής μεταβάλλεται σε πραγματικό – ταυτίζεται κατά κάποιον τρόπο με τον ίδιο τον ποιητή.⁶

4. Στο πλαίσιο των «Άπολόγων», Οδυσσέας και σύντροφοι συνυπάρχουν· έχουμε έτσι τη δυνατότητα να παρακολουθούμε τις σχέσεις τους και να τις αξιολογούμε σε σχέση και με την προεξαγγελία του προοιμίου.

Από τα συμβάντα στους Κίκονες, στους Λωτοφάγους⁷ και στους Κύκλωπες, διαπιστώνουμε ότι:

1 Στον κόσμο αυτό συμβαίνουν πολλά θαυμαστά και μαγικά, ο ποιητής όμως δεν επιμένει σ' αυτά· «αντίθετα, τα πάντα επικεντρώνονται γύρω από την ανθρώπινη περιπέτεια του Οδυσσέα». Ο υποποίος και ασταθής αυτός κόσμος χρησιμοποιείται με τρόπο λιτό, για να αναδειχτεί η προνοητικότητα, η τόλμη, η υπευθυνότητα του ήρωα. (Βλ. σχετικά: Romilly 2, σσ. 45-50, Α΄.)

2 Heubeck, βλ. *Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Β΄, σσ. 123-4, Ε΄.

3 Η εκτεταμένη αυτή αναστροφική αφήγηση του Οδυσσέα (οι «Άπολογοί») έχει κανονικά τη θέση της στην πατρίδα: ο ξενιτεμένος, που επιστρέφει έπειτα από πολύχρονη απουσία, είναι φυσικό να θέλει να διηγηθεί σε δικούς και φίλους τι έπραξε και τι έπαθε. Και ο ποιητής διαπρέει αυτή την παράδοση με τον «Μικρόν Άπολόγον», καινοτομεί όμως όταν εισάγει τους «Μεγάλους Άπολόγους» στον ενδιάμεσο νόστο του, τη Σχερία. (Βλ. σχετικά: Μαρωνίτης 5, σσ. 97-8, Γ΄, και το σχόλ. 2 στο ΒΜ. Εκτενέστερα για τους «Μεγάλους Άπολόγους» βλ. Μαρωνίτης – Πόλκας, σσ. 97-109, Β΄.)

4 Βλ. σχετικά: Μαρωνίτης 5, σσ. 103-4, Γ΄.

5 Βλ. σχετικά: Μαρωνίτης, ό.π., σσ. 97-9· Αρ. Σκιαδάς, βλ. *Εισαγήσεις (α)* Κ.Ε.Μ.Ε., σ. 92, Δ΄· ηρβλ. σ <400-1>.

6 Μαρωνίτης ό.π., σσ. 104-5.

7 Με τους Κίκονες και τους Λωτοφάγους αρχίζει η εναλλαγή εξωτερικών και εσωτερικών απειλών του νόστου. «Οδυσσέας και σύντροφοι έχουν να παλέψουν με φοβερούς κινδύνους αλλά και πειρασμούς γλυκούς. Ο Οδυσσέας αντέχει, οι σύντροφοι όχι»

- λειτουργούν ως ομάδα με αρχηγό που κατευθύνει τις ενέργειές τους και συνεργάζεται μαζί τους επιλέγοντας τους καλύτερους για την κάθε περίπτωση (όπως φαίνεται στην περιλήψη κυρίως)·
  - εκείνος φροντίζει για τη σωτηρία όλων και στην ανάγκη τους παίρνει μαζί του με τη βία·
  - τους δίνει εντολές, που όταν δεν τηρούνται έχουν οδυνηρές συνέπειες για όλους (η παρακοή τους⁸ στους Κίκονες τους στοίχισε έξι⁹ συντρόφους από κάθε καράβι: 12x6=72)·
  - κάνει όμως και εκείνος λάθος που το αναγνωρίζει, αλλά και το δικαιολογεί¹⁰ (248-54/<224-9>), το πληρώνουν ωστόσο με τη ζωή τους έξι σύντροφοι·
  - μοιράζονται εξίσου τα λάφυμα· πιμπική μόνο είναι η διάκριση υπέρ του αρχηγού (610-3/<548-51>)·
  - θλίνονται και θρηνούν όλοι μαζί για τους συντρόφους που χάνουν κάθε φορά.
- Παρουσιάζεται λοιπόν υπεύθυνος αρχηγός ο Οδυσσεάς, όχι όμως πάντοτε και ανεύθυνος για τον χαμό των συντρόφων του.¹¹

5. Με βάση την περιλήψη της ραψωδίας, τους σχετικούς στίχους του αποσπάσματος (240-4/<216-20>, 259-77/<233-51>, 299-307/<272-8>) και την όλη σύγκρουση του Οδυσσέα με τον Πολύφημο ως τύπο αντιπροσωπευτικό των Κυκλώπων (317/<287> κ.ε.), συνθέτουμε την κατάσταση και την εικόνα τους:

- ζουν απομονωμένοι μέσα σε σπηλιές· δεν έχουν θεσμούς (φιλοξενίας π.χ.) ούτε κάποια οργάνωση κοινωνική ή πολιτική (επικοινωνία μεταξύ τους, συνέλευση για τη συζήτηση κοινών θεμάτων και λήψη αποφάσεων) ούτε δεσμεύσεις ηθικές (αίσθηση δικαίου, π.χ.)· δεν έχουν τεχνίτες για την κατασκευή καραβιών, ώστε να επικοινωνούν με άλλους τόπους¹² δεν σέβονται τους θεούς¹³
- παρουσιάζονται τερατόμορφοι (γιγαντώσωμοι και μονόφθαλμοι¹⁴), υπερφυσικά δυνατοί και ανθρωποφάγοι, ανήκουν όμως στην κατηγορία του ανθρώπινου γένους, αφού μιλούν και σκέπτονται (απλοϊκότητα βέβαια, γι' αυτό και εύκολα εξαπατώνται), ανάβουν φωτιά, εκμεταλλεύονται γιδοπρόβατα, κτλ.

→ Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι Κύκλωπες «αντικατοπρίζουν περισσότερο πρωτόγονες καταστάσεις της ανθρωπότητας παρά αληθινά τέρατα»¹⁵.

6. Σ' αυτόν τον προπολιτισμικό κόσμο εισβάλλει ο πολιτισμένος (στην επική του εκδοχή) ήρωας με σκο-

γι' αυτό, αυτοί δεν θα επιστρέψουν.» (Σχεδιάγραμμα Κ.Α., στην οικεία ενότητα, Δ').

- 8 Δεν είναι χωρίς σημασία μια ακριβώς πληρωμένη ανυπακοή των «νήπιων» συντρόφων για το φαγοπότι, από την πρώτη κιόλας περιπέτεια: παραπέμπει στο προοίμιο και προοιωνίζεται την τελική καταστροφή μετά τη Θρινακία.
- 9 Στην Ενότητα αυτή παρατηρείται συσσώρευση του αριθμού 3 και των πολλαπλασίων του: 3 «φορές» (402/<361>), 6 σύντροφοι, 9 μέρες, 12 καράβια, 12 *έταίροι*, κτλ. Ο αριθμός 3 θεωρείται από όλους σχεδόν τους λαούς ιερός ή δηλωτικός του «πολύ» (ότι ως εκεί έφτανε μετρώντας ο πρωτόγονος άνθρωπος – τα πολλαπλάσια του 3 είναι επιγεγόμενα). Απαντά συχνά ως τυπικός αριθμός στη λαϊκή αφήγηση (παραμύθια, μύθους, παραδόσεις, τραγούδια, π.χ., 3 αδέρφια, 3 μήλα, 3 πουλιά, 3 φορές κτλ.) – από όπου πρέπει να αντλεί και ο Όμηρος. «Τους τυπικούς αριθμούς δεν μας επιτρέπει βέβαια να τους χρησιμοποιούμε σαν πραγματικά στοιχεία στους υπολογισμούς μας.» (Κακριδής, Ι, 4, σ. 101, Β'). Βλ. σχετικά και: Κακριδί, Ε, 2, σσ. 196 κ.ε., Δ' · Καλογεράς, σ. 68, Β' · Σηφάκης, σσ. 201-8, Β' .
- 10 Ο Οδυσσεάς (ως εκπρόσωπος και του ερευνητικού ιωνικού πνεύματος) θέλει να γνωρίσει τον ένοικο της σπηλιάς· μετρίζεται έτσι η ευθύνη του για την απώλεια των 6 συντρόφων. «Στην περιπέτεια των Κυκλώπων ο Οδυσσεάς είναι, ακόμη, περισσότερο αυτός που ρισκοκινδυνεύει παρά αυτός που φροντίζει.» (Reinhardt, βλ. *Επιστροφή*, σ. 103, Γ'). Αντίθετα, στους συντρόφους του – την πρόταση των οποίων αναγνωρίζει ως συμφερότερη αυτή τη φορά ο Οδυσσεάς– αρκούν οι προμήθειες για την κάλυψη των υλικών μόνο αναγκών.
- 11 Σε σχέση με το προοίμιο, παρατηρούμε ότι ο Οδυσσεάς παρουσιάζεται εκεί ανεύθυνος για τον χαμό των συντρόφων του, εκείνων όμως μόνο που έφαγαν τα βόδια του Ήλιου. Μήπως γι' αυτόν τον λόγο ο ποιητής περιορίζει προοιμιακά τον αγώνα του Οδυσσέα για τη σωτηρία των συντρόφων στο επεισόδιο της Θρινακίας μόνο;
- 12 Από τα αρνητικά αυτά χαρακτηριστικά των Κυκλώπων μπορούμε να συναγάγουμε, με τη μέθοδο της αντίθεσης, τα θετικά της πολιτισμένης ομηρικής κοινωνίας. Για το όνομα και την (προ)πολιτισμική κατάσταση των Κυκλώπων βλ. *Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Β' , 106-15, 273-80, Ε' .
- 13 Θεωρούν ότι είναι (κι έτσι παρουσιάζονται) υπερφυσικές δυνάμεις, που δεν έχουν ηθικούς περιορισμούς, γι' αυτό και δεν μπορούν να κριθούν με ανθρώπινα μέτρα, όπως αυτά είχαν διαμορφωθεί στην ομηρική εποχή. Αλλά και οι θεοί δεν φαίνεται να τους καταλογίζουν ασέβεια, γιατί, *ἀθέμιστοι* και τερατώδεις καθώς είναι, αποτελούν εξωθητικές δυνάμεις της φύσης.
- 14 Η μονοφθαλμία του Πολύφημου δεν δηλώνεται· προκύπτει από την περιγραφή της τύφλωσης (βλ., π.χ., τον στ. 443/<396-7>). «Γιατί το έπος αποφεύγει όσο μπορεί ό,τι είναι αφύσικο.» (Ε. Κακριδί, βλ. Σίδερης, σχόλιο 1334, Ε'). Είναι χαρακτηριστικό ότι και οι απεικονίσεις της τύφλωσης δεν δείχνουν μονόφθαλμο τον Πολύφημο.
- 15 Βλάχος, σ. 33, Β' . Εκτενέστερα για το θέμα αυτό: Βλάχος, σσ. 33-7 και 40, Β' · Μαρωνίτης 5, σσ. 100-2, Γ' .

πό να τον γνωρίσει, επιχειρεί όμως και να τον φέρει, εκβιαστικά, στο επίπεδο του δικού του πολιτισμού:¹⁶ παρουσιάζεται στον Κύκλωπα ως ικέτης και του μιλά στην αρχή με ειλικρίνεια¹⁷ διεκδικώντας τα δικαιώματα του ικέτη και του Ξένου στο όνομα του Ξένιου Δία (285-97/<259-71>), ο Κύκλωπας όμως μένει ασυγκίνητος από τις ηθικές αξίες του πολιτισμένου κόσμου (300-7/<273-8>): ο Οδυσσεάς θεωρεί κακούργημα την ανθρωποφαγία του, που την τιμωρεί ο Δίας (531-4/<476-8>), ο Κύκλωπας όμως τρώει ανθρώπους όπως πίνει το γάλα του (327-8/<296-7>). Η σύγκρουσή τους είναι αναπόφευκτη αλλά με τρόπους και μέσα εντελώς διαφορετικά:

- Ο Κύκλωπας παρουσιάζεται πελώριος και υπερφυσικά δυνατός, όταν κλείνει την είσοδο της σπηλιάς (266/<24>) και όταν κομματάζει και καταβροχθίζει τους συντρόφους (318-21/<288-91>), αλλά αφελής, όταν προσπαθεί ν' αποσπάσει χρήσιμες γι' αυτόν πληροφορίες (308-9/<279-80>, 395-6/<355-6>).
- Ο Οδυσσεάς, καθώς δεν μπορεί να ανταγωνιστεί τον αντίπαλό του στη σωματική δύναμη, και οι συνθήκες δεν του επιτρέπουν να χρησιμοποιήσει ξίφος (331-8/<299-305>), αξιοποιεί στο έπακρο την *μητιν*¹⁸ –το μόνο όπλο του απέναντι στην τερατώδη δύναμη του Κύκλωπα– και εκμεταλλεύεται τη χοντροκεφαλιά του: τον παραπλανά με τις ψευδείς πληροφορίες για το καράβι τους (313-6/<283-6>)¹⁹ και για το όνομά του (406-10/<364-7>, πρβλ. 455-61/<408-14>), τον εξαπατά με το κρασί (385-402/<347-61>), κοιμισμένον και μεθυμένον τον τυφλώνει και τον εξουδετερώνει ως απειλή (414/<371> κ.ε.), όχι όμως και ως δύναμη, που τη θέτει τώρα στη δική του υπηρεσία: έτσι, και με το εύρημα των κριαριών κατορθώνει και βγαίνει από τη σπηλιά με τους έξι συντρόφους που του απόμειναν. (Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₂.)

→ Από την αναμέτρησή τους νικητής, μέχρις εδώ, βγαίνει ο *πολύμητις*²⁰ (και χωρίς καμιά θεϊκή επέμβαση αυτή τη φορά), όχι όμως χωρίς απώλειες, που είναι πάντοτε οδυνηρές για έναν αρχηγό – ο καρπός της γνώσης πληρώνεται ακριβά από καταβολής κόσμου.

7. Ο παραμυθιακός χαρακτήρας της «Κυκλώπειας» προκύπτει εύκολα από τις σχετικές παραστάσεις και γνώσεις των παιδιών. Λίγα συμπληρωματικά σχόλια:

- Υπάρχουν πολλές παραλλαγές του παραμυθιού του Κύκλωπα²¹ στην παγκόσμια μυθολογία, που από τα πανάρχαια χρόνια διασώζουν τον εξής βασικό πυρήνα: ένα έξυπνο παλικάρι εγκλωβίζεται στη σπηλιά ενός ανθρωποφάγου γιγαντώσμου βοσκού (συνήκιστο μονόφθαλμου), τον εξουδετερώνει όμως τυφλώνοντάς τον και δραπετεύει ντυμένος μια προβιά ή γαντζωμένους στην κοιλιά ενός προβάτου (βλ. και το Β' στο ΒΜ).
- Το θέμα, άρα, αποδεικνύεται ιδιαίτερα αγαπητό στον (λαϊκό) ακροατή, που καμαρώνει για την επιβολή της (πολιτισμένης) δύναμης του νου στην (πρωτόγονη) σωματική δύναμη.
- Ο ποιητής της *Οδύσσειας* προσάρμοσε δημιουργικά τον κεντρικό πυρήνα αυτού του παραμυθιού στις ανάγκες του δικού του έργου,²² τον πλούτισε με στοιχεία από παρεμφερή παραμύθια (αν δεν είναι δικές του επινοήσεις), όπως το όνομα *Ούτις* και το μεθύσι του Κύκλωπα, και του πρόσθεσε συναισθήματα.²³

16 Βλ. σχετικά: Μαρωνίτης 5, σ. 101, Γ'.

17 Την παραπλανητική τακτική του έβαλε σε ενέργεια ο Οδυσσεάς, όταν άκουσε την περιφρόνηση του Κύκλωπα για τους θεούς (300/<273> κ.ε.) και, κυρίως, όταν είδε τους μισούς από τους συντρόφους που είχε μαζί του να κατασπαράσσονται.

18 Βλ. την 7η σημείωση της 8ης διδ. Ενότητας. Σχετικό είναι τα αποσπάσματα Δ₁, α και β.

19 Με την πλαστή αυτή ιστορία ο ήρωας, «δίκως να το υποπεύεται, προφητεύει, με μικρές παραλλαγές, το δικό του τελευταίο ναυάγιο [...] στις ακτές της Σχερίας», γνωστό στον ακροατή από τη ραψωδία ε. (Μαρωνίτης 1, σ. 190, Γ'.)

20 Ο ποιητής, δηλαδή, σπριζεί τον Οδυσσεά (τον εκπολιτισμένο άνθρωπο στην προσηπάθειά του να εξουδετερώσει ό,τι αντιπθείται στον δικό του κόσμο) και δεν αναγνωρίζει κανένα δίκαιο στον πρωτόγονο γίγαντα.

21 Βλ. σχετικά: *Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Β', ι 105 κ.ε., σσ. 145-6, Ε'· Κακριδιά, Ε. 2, σσ. 278-82, Δ'· Κακριδιά, Ε. – Λάτα, *Φιλολογος* 86, σσ. 375-6, Δ'· Page, σσ. 6 κ.ε., Γ'.

22 Η προσαρμογή του παραμυθιού του Κύκλωπα στις ανάγκες της ομηρικής *Οδύσσειας* θα φανεί στην επόμενη Ενότητα.

23 Οι εγκλωβισμένοι παρουσιάζονται να ζουν μια συναισθηματική καμπύλη από την ανησυχία των συντρόφων και την περιέργεια του Οδυσσεά (248-54/<224-9>), ως τον κοινό τρόπο (262/<236>, 282-3/<256-7>) και την απόγνωση (324-6/<294-5>): την αμφιταλάντευση του Οδυσσεά, έπειτα, για τον τρόπο δράσης (331-8/<299-305>), και την αγωνία όλων κατά την οργάνωση και εκτέλεση του σχεδίου της τύφλωσης και της διαφυγής, αλλά και την ικανοποίηση του αρχηγού για την επιτυχία (460-1/<413-4>), συναισθήματα που περνούν και στον ακροατή. Ο ποιητής όμως προίκισε με τριφρότητα για το κριάρι του και τον τερατόμορφο γίγαντα προκαλώντας έτσι κάποια συμπόνια των ακροατών και γι' αυτόν (495/<446> κ.ε.).

Γ΄. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ»

1. Το 6ο (διαθεματικό) «θέμα» δίνει την ευκαιρία στους μαθητές να εκθέσουν τη σχετική περιουσία τους.
2. Η «ανακεφαλαιωτική» άσκηση μπορεί να γίνει γραπτή ή προφορική, με βάση τους σχετικούς στίχους.
3. Πρόσθετα θέματα για συζήτηση ή εργασία:
  - Μια χρονολογική αφήγηση της *Οδύσσειας* θα άρχιζε από το 142 <39> κ.ε. (βλ. το 9ο θέμα της Εισαγωγής). Αξιολογήστε την επιλογή του ποιητή να αρχίσει τη δική του *Οδύσσεια* in medias res.
  - Ποια χαρακτηριστικά παρουσιάζουν οι τρεις πρώτες περιπέτειες του Οδυσσέα και των συντρόφων του ως προς την έκταση και τις συνέπειες γι' αυτούς. (Το θέμα αυτό ενδείκνυται να συναρτηθεί με το τριαδικό σχήμα και με έμφαση στην τρίτη περίπτωση –βλ. την 6η σημείωση της 9ης διδ. Ενότητας– αλλά και με την τεχνική της εναλλαγής: οδυνηρό – ανώδυνο – οδυνηρό.)
  - Σε ποια σημεία διαφέρει η πρωτόγονη κοινωνία των Κυκλάπων (με βάση την περίληψη και τους στίχους 240-244, 259-277, 299-321) από την υπερπολιτισμένη για την εποχή εκείνη κοινωνία των Φαιάκων; (Ας σημειωθεί ότι και οι δύο κοινωνίες είναι ουτοπικές, προ-πολιτισμική η μία, υπέρ-πολιτισμένη η άλλη).

Δ΄. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ**1. Μήτις: έννοια και εφαρμογές**

α. «Η *μήτις* είναι [...] μια μορφή νόησης και σκέψης, ένας τρόπος γνώσης· προϋποθέτει ένα περίπλοκο αλλά πολύ συνεκτικό σύνολο νοητικών στάσεων, διανοητικών συμπεριφορών, που συνδυάζουν την όσφρηση, την οξυδέρκεια, την προβλεπτικότητα, την ευστροφία πνεύματος, την προσποίηση, την καταποσούνη, την επαγρύπνηση, την αίσθηση της ευκαιρίας, διάφορες επιδεξιότητες, μια μακρόχρονη εμπειρία· εφαρμόζεται σε φευγαλέες, ασταθείς, μηπεδεμένες και αμφίλογες πραγματικότητες, που δεν προσφέρονται ούτε για συγκεκριμένη μέτρηση, ούτε για ακριβή υπολογισμό, ούτε για αυστηρό διαλογισμό.» (Vernant-Detienne, σ. 12, Α΄).

β. «Τα πρότυπα της δολόπλοκης αυτής νόησης υπήρξαν, στην αρχή, το κυνήγι και το ψάρεμα, γρήγορα όμως ξεπεράστηκε αυτό το πλαίσιο, όπως αποδεικνύει, στον Όμηρο, το πρόσωπο του Οδυσσέα, που είναι η ανθρωπίνη ενσάρκωση της *μήτις*. Η *μήτις* ρυθμίζει μια σειρά από δραστηριότητες: τα μηχανεύματα του πολεμιστή, όταν ενεργεί με αιφνιδιασμό, δόλο ή ενέδρα· την τέχνη του καπετάνιου να οδηγεί το πλοίο κόντρα στις δυσκολίες· τις λεκτικές απάτες του σοφιστή, που στρέφει κατά του αντιπάλου του το ισχυρό επιχείρημα που εκείνος χρησιμοποίησε· την επινοητικότητα του τραπέζιτη και του εμπόρου, που, όπως οι ταχυδακτυλουργοί, πλουτίζουν από το τίποτα· την οξυδέρκεια του πολιτικού, που, με την προαίσθησή του, ξέρει να συλλαμβάνει εκ των προτέρων την αβέβαιη εξέλιξη των γεγονότων· τα κόλπα, τα μυστικά του επαγγέλματος, που εξασφαλίζουν στους τεχνίτες τον έλεγχο μιας ύλης, η οποία αντιστέκεται [...] στην κοπιώδη προσπάθειά τους. Πρόκειται, δηλαδή, για όλες τις δραστηριότητες, όπου ο άνθρωπος πρέπει να μάθει να χειρίζεται εχθρικές δυνάμεις, υπερβολικά ισχυρές για να ελεγχθούν με άμεσο τρόπο, αλλά που μπορεί κανείς να τις χρησιμοποιήσει παρά τη θέλησή τους, χωρίς ποτέ να τις αντιμετωπίσει κατά πρόσωπο, φέρνοντας έτσι εις πέρας, μέσ' από έναν πλάγιο, απρόβλεπτο δρόμο, το σχέδιο που είχε συλλάβει.» (Ο.π. σσ. 66-7).

2. Η συμπεριφορά του Οδυσσέα στο επεισόδιο της «Κυκλώπειας»

«Αν σε άλλα επεισόδια του τρωικού κύκλου –όπως λ.χ. στην εξόντωση του Παλαμήδη, στην κρίση των όπλων [...]– η πανουργία του ήρωα προκαλούσε δυσαρέσκεια, επειδή ακριβώς μετέφερε με τους όρους και το περιεχόμενό της ένα ήθος ξένο στον ηρωικό κόσμο του έπους, εδώ η δυσαρέσκεια αυτή παραμερίζεται ολότελα. Γιατί η πανουργία του Οδυσσέα αποδεικνύεται στη συγκεκριμένη περίπτωση συγγενής και σύμφυτη προς το περιβάλλον μέσα στο οποίο εκκολάπεται και ασκείται· μπροστά στην τερατώδη μορφή του Πολύφημου, την απάνθρωπή του συμπεριφορά και τη βίανασή του δύναμη, τα τεχνάσματα του πανούργου Οδυσσέα δικαιώνονται· δεν μας εκπλήτουν καθόλου και κερδίζουν αποκλειστικά και μόνο την κατάφασή μας και τον θαυμασμό. Γιατί δίχως τα μέσα της πανουργίας του, ο Οδυσσέας και οι σύντροφοί του θα γίνονταν βορά στις βίανασες ορέξεις του Κύκλωπα. Εξάλλου οι δόλοι και η *μήτις* του ήρωα δεν χρησιμοποιούνται αμέσως και από την αρχή· στην πρώτη φάση του επεισοδίου ο Οδυσσέας επιδιώκει μια διαλεκτική συνεννόηση με τον τερατώδη αντίπαλό του, και μόνο όταν η προσπάθειά του αυτή αποτυχαίνει και προβάλλει το φάσμα του γενικού εξολοθρευμού, θυμάται ο ήρωας την παλιά του τέχνη.» (Μαρωνίτης 1, σ. 184, Γ΄· βλ. και Δελμούζος, σσ. 199-202, Δ΄).

15η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: / 513-630/<462-566>**Η πορεία του Οδυσσέα προς την ύβρη και η απάντηση του Δία****Α. ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ**

1. Να ανικνεύσουν οι μαθητές την κλιμακούμενη πορεία του Οδυσσέα προς την ύβρη και να τη δικαιολογήσουν από άποψη ψυχολογική.
2. Να κατανοήσουν την *ύβριν* ως έννοια (πληρέστερα τώρα) και την *ύβριν* (ειδικά) του Οδυσσέα ως βασικό δομικό στοιχείο της Οδύσσειας.
3. Να αντιληφθούν ότι η προσευχή/κατάρτα του Πολύφημου (σε συνάρτηση με τη συγκατάνευση του Ποσειδώνα και την τελική ρύθμιση του Δία) προδιαγράφει το σχέδιο της Οδύσσειας.
4. Να ανακεφαλαιώσουν την «Κυκλώπεια» εσιάζοντας στην ηθογράφηση του Οδυσσέα.

Θεμελιώδεις έννοιες: Ομοιότητα – Διαφορά (Οδυσσέας – σύντροφοι), **Σύγκρουση** (Οδυσσέας vs Πολύφημος), **Μεταβολή** (από το «Ούτις» στον Οδυσσέα), **Σύστημα** (ύβρη – νέμεση – τίση) κ.ά.

Β. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Οι φάσεις της κλιμακούμενης πορείας του (νικητή) Οδυσσέα προς την ύβρη και οι αντίστοιχες αντιδράσεις του (πτημένου) Πολύφημου:

α. Μετά τις βιασικές αλλά ψυχραιμες ενέργειες των στίχων 513-24/<462-70> και την αίσθηση μιας σιγουριάς (527/<473>), ο Οδυσσέας θριαμβολογεί ως ήρωας επικός χλευάζοντας τον πτημένο αντίπαλο: υπογραμμίζει τη γενναιοπιά του και τη δίκαιη τιμωρία του Κύκλωπα, αλλά την αποδίδει στον Ξένιο Δία, στο όνομα του οποίου μάταια είχε ζητήσει φιλοξενία (528-34/<474-9>).

– Οργισμένος ο τυφλωμένος Κύκλωπας αντιδρά με άλογο πρωτογονισμό: οδηγημένος από τη φωνή του Οδυσσέα εκσφενδονίζει καταπάνω τους «μια κορυφή ψηλού βουνού», που απείλησε το καράβι και το γύρισε πίσω, η ναυτική εμπειρία του ήρωα όμως απέτρεψε το κακό (535-46/<480-90>).

β. Πιο σίγουρος τώρα ο Οδυσσέας («δυο φορές μακρύτερα από πριν»), παρά την αποτρεπτική συμβουλή των συντρόφων του¹ (πρβλ. / 248-54/<224-9>), προκαλεί τον Κύκλωπα καυχώμενος για την επιτυχία του: θεωρεί δικό του κατόρθωμα την τύφλωση και αποκαλύπτει την ταυτότητά του² με όλους τους επίσημους τίτλους της (547-63/<491-505>) – από *Ούτις* ξαναέγινε Οδυσσέας.

– Η αποκάλυψη της ταυτότητας του Οδυσσέα ενεργοποιεί τη μνήμη του Πολύφημου: θυμάται μια παλιά προφητεία και, με βάση το δικό του μέγεθος, εκπλήσσεται με την ασημαντότητα του ανθρώπου που, για να τον τυφλώσει, χρησιμοποίησε απάτη. Επιχειρεί στη συνέχεια να ανταποδώσει –αλλά εντελώς αδέξια– την απάτη και κάνει λόγο για τον πατέρα του, τον Ποσειδώνα, ως τον μόνο που μπορεί να τον γιατρέψει³ (565-80/<506-21>).

γ. Ο Οδυσσέας άκουσε για δεύτερη φορά τώρα (μετά το / 459/<412>) ότι ο Ποσειδώνας είναι πατέρας του Πολύφημου, αλλά δεν συγκρατείται και δεν απευθύνεται μόνο εκδικητικά στον Κύκλωπα, αλλά προσβάλλει και τον μεγάλο θεό της θάλασσας περιφρονώντας τη δύναμή του (και βρίσκεται στον χώρο του): ξεπέρασε έτσι τα ανθρώπινα όρια (582-4/<523-5>).

1 Η αποτρεπτική συμβουλή των συντρόφων (551-7/<494-9>) διακόπτει την πρόθεση του Οδυσσέα να προκαλέσει τον Κύκλωπα (548-9/<492>) από την πραγματοποίηση αυτής της πρόκλησης (560-3/<502-5>), τρόπος που θεωρείται λαμπρό δείγμα τεχνικής. (Βλ. Μαρωνίτης 1, σ. 203, σημ. 68, Γ΄.)

2 Ο Οδυσσέας εδώ «καταργεί τη δραστηριότητα της ανωνυμίας, που τον προστάτευε έως τώρα με το ψευδώνυμο Ούτις», και δίνει στον Πολύφημο στοιχεία για την κατάρτα του. Αυτό σημαίνει ότι ο Οδυσσέας «την τελευταία στιγμή αναίρει τον πολυμήχανο εαυτό του και αποδείχνεται κατά κάποιον τρόπο *νήπιος*». Η εκτροπή όμως αυτή ήταν αναγκαία για την ένταξη του παραμυθιού του Κύκλωπα στο έπος: από το περιπετειώδες παραμύθι περνούμε «σ' ένα καθαρά επικό γεγονός, που σκοπό έχει να εκθρέψει την ιδιότυπη ύβρη του Οδυσσέα και να προκαλέσει την οργή του Ποσειδώνα». (Μαρωνίτης 1, σσ. 190-1, Γ΄.) Ας σημειωθεί ότι τα στοιχεία της ταυτότητας του Οδυσσέα ήταν απαραίτητα για την κατάρτα: το όνομα, ιδιαίτερα, του ήρωα είναι κάτι περισσότερο από ένα απλό σύμβολο της ύπαρξής του –στη γλώσσα του μύθου το πρόσωπο ταυτίζεται με το όνομά του– και μπορεί έτσι εύκολα να τον «πιάσει η κατάρτα». Την ταύτιση αυτή την επιβεβαιώνει η πεποίθηση (που επιβιώνει ως συνήθεια μάλλον) ότι η ονομασία ενός απογόνου με το όνομα προγόνου εξασφαλίζει στον δεύτερο τη συνέχεια. (Βλ. σχεπικά: Παπακωστούλα κ.ά., σ. 19, Δ΄.)

3 Η προσφυγή του Πολύφημου στη βοήθεια του πατέρα του δεν σημαίνει ότι έπαψε να αδιαφορεί για τους θεούς, γενικά.

– Η αντίδραση του Πολύφημου: απευθύνει παράκληση στον πατέρα του και –με τα στοιχεία που διαθέτει πια– διατυπώνει μια διαζευκτική κατάρα⁴ για τον Οδυσσέα, που ο Ποσειδώνας την ενωτίστικε αμέσως (585-97/<526-36>), χωρίς να καθορίσει όμως ποια εκδοχή της θα ισχύσει (βλ. και το σχόλιο 2 στο ΒΜ).

→ Οι τρεις σύντομοι λόγοι του Οδυσσέα προς τον Κύκλωπα, καπόντες ως προς την έκταση (6/<5> - 4 - 3 στ., αντίστοιχα) ανιόντες όμως, ως προς την ένταση, νευρώνουν το μέρος αυτό του κειμένου και υπογραμμίζουν τη διάθεση του ήρωα για θριαμβολογία, που κλιμακώνεται, έχει ωστόσο ψυχολογική εξήγηση: η αίσθηση της προσωπικής επιτυχίας (εξαπάτησε – τύφλωσε – αποδυνάμωσε έναν γίγαντα), που εκδηλώθηκε ήδη στο 460-1/<413-4> και 493-4/<445>, ήταν φυσικό να μεγαλώσει, όταν ο Οδυσσέας, με την ιδέα ότι ξέφυγε τον κίνδυνο, θέλησε ως ήρωας επικός να πανηγυρίσει τη νίκη του, εκδικούμενος έτσι και την απώλεια των έξι συντρόφων του. Αρχίζει λοιπόν να θριαμβολογεί σεμνά στην αρχή, υπεροπτικά στη συνέχεια και προσβλητικά τέλος για τον ίδιο τον Ποσειδώνα· έφτασε έτσι στην ύβρη.⁵ (Σχετικά είναι τα αποσπάσματα Δ₁, α και β.)

2. Η έννοια *ύβρις* σχολιάζεται εκτενέστερα τώρα σε σχέση με τη συμπεριφορά τόσο του Οδυσσέα, όσο και του Πολύφημου (βλ. και τη σημείωση 13 της 2ης διδ. Ενότητας): Η *ύβρις* είναι σύλληψη του ανθρώπου που διαμορφώθηκε μέσα σε θεοφοβούμενη κοινωνία, έχει μια αίσθηση δικαίου και γνωρίζει τα όριά του στις σχέσεις του με τους θεούς και τους συνανθρώπους του.⁶ Εκδηλώνεται ως προσβολή/αδικία εις βάρος θεών ή/και ανθρώπων, σε στιγμές που κάποιος αισθάνεται δυνατός, νικητής κ.τ.ό., και καταλήγει σε υπέρβαση των ορίων του. Την υπέρβαση αυτή οι θεοί την εχθρεύονται⁷ ή, μάλλον, η υπέρβαση προκαλεί την οργή των θεών/τη νέμεση και ακολουθεί η τιμωρία/η τίση, αν ο πορευόμενος προς την ύβρη αδιαφορήσει για την (με κάποιον τρόπο) προειδοποίηση των θεών να σταματήσει αυτή την πορεία· σχηματικά: **ύβρη**→**νέμεση**→**τίση**.

Η *ύβρις* εδώ προβάλλει ως ασέβεια/περιφρόνηση του Ποσειδώνα από τον Οδυσσέα,⁸ και ο Δίας εκδήλωσε αμέσως την απρέσκειά του προς τον ήρωα ορίζοντας και την τιμωρία του⁹ (615-8/<553-5>), που θεμελιώνει τη δομή του ποιήματος. Ήταν αναγκαία, δηλαδή, η ύβρις του Οδυσσέα για να συνδεθούν τα παθήματά του με την ηθική αρχή της *Οδύσσειας*, σύμφωνα με την οποία όποιος παθαίνει έχει φταίξει γι' αυτό.¹⁰ Σημασία έχει ότι ο ποιητής φρόντισε το *ἀναγκαῖον* να το συνδυάσει με το *εἰκός*, να γίνει δηλαδή υβριστής ο Οδυσσέας σε μια στιγμή που ήταν ψυχολογικά ώριμος γι' αυτό. (Σχετικά είναι τα αποσπάσματα Δ₃, α και β.)

Εκτός λοιπόν από την επική καυχσιολογία, προστέθηκε και ηθική στο παραμύθι του Κύκλωπα.

3. Από τις τελευταίες ενέργειες του Οδυσσέα και των συντρόφων του επισημαίνεται η δίκαιη μοιρασιά της λεί-

4 «Η διατύπωση του αιτήματος υπακούει στην ομηρική αντίληψη περί μοίρας: αν η επιστροφή του Οδυσσέα είναι προδιαγραμμαμένη από τη μοίρα, τότε η παρέμβαση ενός θεού δεν είναι ικανή να την εμποδίσει. Εντός αυτών των ορίων, ωστόσο, ο θεός έχει τη δύναμη να επηρεάσει σημαντικά τον ρου των γεγονότων.» (Ερμηνευτικό Υπόμνημα, τ. Β', 1532-5, Ε').

5 Ο Οδυσσέας είχε ζητήσει από τον Κύκλωπα να σεβαστεί τον Ξένιο Δία, ο ίδιος όμως δεν σεβάστηκε τον Ποσειδώνα, παρά τη δήλωση του Πολύφημου ότι είναι πατέρας του.

6 Στον ανθρωποφάγο Κύκλωπα, που ζει σε ανοργάνωτη κοινωνία, χωρίς νόμους και αίσθηση δικαίου, χωρίς σεβασμό στους θεούς και με δύναμη απεριόριστη, δεν μπορούμε να καταλογίσουμε *ύβριν*, γιατί οι Κύκλωπες αποτελούν εξωηθικές δυνάμεις της φύσης (όπως και οι θεοί)· αποδειχνεί ότι όχι μόνο ο πατέρας του αλλά και ο Δίας είναι με το μέρος του, αφού φροντίζει για την υλοποίηση του αιτήματός του. Ο Οδυσσέας, βεβαία, κρίνοντας με μέτρα ανθρώπινα (ότι η παραβίαση ηθικών αξιών τιμωρείται), απέδωσε αρχικά στον Δία την τιμωρία του Πολύφημου επικειρώνοντας να την εντάξει στο ηθικό σχήμα της *Οδύσσειας*. Η τύφλωση όμως ήταν έργο δικό του, δικαιωμένο από τις συνθήκες· έργο του ανθρώπου δηλαδή στην προσπάθεια να εξουδετερώσει ό,τι αντίκειται στον δικό του κόσμο, πράγμα που επιδοκιμάζει ο ποιητής.

7 Πρβλ. ὁ θεὸς ὑπερηφάνους ἀντιτάσσεται (Καινὴ Διαθήκη, Ιακώβου, 4, 6).

8 «Αμφισβητεί στον θαλάσσιο θεό τη δυνατότητα να γιατρέψει τον τυφλωμένο γιο του – κι αυτή η αμφισβήτηση είναι μια τυπική προσβολή.» (Μαρωνίτης 1, σ. 192, Γ'). Ας σημειωθεί ότι, ενώ σ' όλο το έργο ως αιτία της έχθρας του Ποσειδώνα για τον Οδυσσέα αναφέρεται η τύφλωση του Πολύφημου, εδώ, στην ανάπτυξη του επεισοδίου, η τύφλωση φάνηκε επιβεβλημένη, στη συνέχεια όμως προέκυψε θέμα ηθικό. Ο Οδυσσέας δηλαδή έφτασε στην *ύβριν* όχι αμυνόμενος αλλά καυώμενος για το κατόρθωμά του. Η τύφλωση, ωστόσο, συνιστά και καθεαυτήν προσβολή έμπρακτη, και όχι μόνο για τον παθόντα αλλά και για τον πατέρα του, και μάλιστα περισσότερο οδυνηρή από την εις βάρος του ασέβεια, αφού αυτή φαίνεται να εξοργίζει τον θεό εναντίον του ήρωα. Η λεκτική προσβολή εδώ πρέπει να αποτελεί προσθήκη του ποιητή κατά την επεξεργασία του σχετικού παραμυθίου για να το εντάξει στο ηθικό πλαίσιο της *Οδύσσειας* και να δικαιολογήσει έτσι τα παθήματά του ήρωά του.

9 Ο Ποσειδώνας υβριστίζει, την τιμωρία όμως όρισε ο Δίας, ως ανώτερη αρχή που υπερασπίζεται το δίκαιο και τιμωρεί την ανθρωπινή αλαζονεία.

10 Ας σημειωθεί ότι η *ύβρις* του Οδυσσέα διαπράττεται στην αρχή σχεδόν των περιπετειών του, ώστε ο ήρωας μετά τα πολύχρονα δεινά του να παρουσιάζεται καθαρήμηνος· έφταξε – πλήρωσε – δικαιοσύνη, άρα, τώρα να αποκατασταθεί.

ας και η τιμητική προσφορά του κριαριού στον αρχηγό, το οποίο έσπευσε να προσφέρει ευχαριστήρια θυσία στον Δία, που δεν έγινε όμως δεκτή (610-6/<548-53>). Η άρνηση αυτή αποτελεί την πρώτη ένδειξη ότι ο Οδυσσεάς, προσβάλλοντας τον Ποσειδώνα, έγινε δυσάρεστος στους θεούς.

Η απόφαση, τώρα, του Δία να αφανιστούν τα καράβια και οι σύντροφοι του Οδυσσέα (616-8/<554-5>), όπως εκ των υστέρων υποθέτει στη διήγησή του ο ήρωας, δείχνει ότι ο πατέρας των θεών και των ανθρώπων, αναλαμβάνοντας ρόλο διαιτητή, καθόρισε ως τιμωρία του ήρωα τη μικρότερη εκδοχή του απήματος του Πολύφημου· επέλεξε δηλαδή την τιμωρία τη σύμφωνη με τη σχετική παράδοση για τη μοίρα του Οδυσσέα, αυτήν που αναγκάστηκε, τελικά, να δεχθεί και ο Ποσειδώντας. (Σχετικά είναι τα αποσπάσματα Δ₁, Β, και Δ₂.)

4. Η «Κυκλώπεια» ηθογραφεί τον Οδυσσέα περισσότερο από κάθε άλλη περιπέτειά του και γίνεται αιτία και αφετηρία των βασάνων του. Στη σπηλιά του Πολύφημου ο ήρωας δεν είναι ακόμη πολύπαθος· τον χαρακτηρίζει τόλμη και διάθεση ερευνητική. Δοκιμάζει έτσι τον Κύκλωπα στο όνομα του Ξένιου Δία. Και όταν διαπιστώνει τη στάση του απέναντι στους θεούς, αρχίζει να παίρνει προφυλάξεις (με την πλαστή ιστορία για το καράβι τους), ενώ, όταν δοκιμάζεται (με την απώλεια έξι συντρόφων), επιστρατεύει κάθε δολερό τέχνασμα (το κρασί, την τύφλωση, το πλαστό όνομα, τη φυγή κάτω από τα κριάρια), εξουδετερώνει τον γίγαντα και σώζεται μαζί με τους υπόλοιπους έξι συντρόφους. Επιβεβαιώνει έτσι στο έπακρο τους χαρακτηρισμούς του πολύτροπου/του πολυμήχανου/του *πολυμήτιος*, ως επικός ήρωας όμως δεν αποφεύγει την καυχσιολογία –και δίνει στοιχεία στον Πολύφημο για την κατάρα του– ούτε την υπέρβαση των ανθρώπινων ορίων – και προσβάλλει τον Ποσειδώνα. Γίνεται έτσι υβριστής, γι' αυτό ο Δίας, αντί να δεχτεί τη θυσία του, καθορίζει την τιμωρία του. Στη συνέχεια ο Οδυσσεάς, πληρώνοντας το αμάρτημά του και αναπύσσοντας καρτεριά στις συμφορές, θα αποδειχτεί και *πολύτλας* (πολύπαθος και καρτερικός).

Γ΄. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ»

1. Η εργασία η συνημμένη με το «παράλληλο κείμενο» προσφέρεται για διαπίστωση της επίδρασης του Ομήρου στους τραγικούς, αλλά και για μια γνώριμια των παιδιών με το σατυρικό δράμα σε αντιδιαστολή προς τη σάτιρα.
2. Το 2ο «θέμα-εργασία» προϋποθέτει ότι έγινε σαφές στους μαθητές α. ότι η καυχσιολογία του νικητή αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα του επικού ήρωα· β. ότι η ύβρη του Οδυσσέα ήταν αναγκαία για την προσαρμογή του παραμυθιού του Κύκλωπα στην ηθική αρχή της *Οδύσσειας*.
3. Το 3ο «θέμα» προϋποθέτει, επίσης, πως έγινε κατανοητό ότι η δομή της *Οδύσσειας* θεμελιώνεται πάνω στη (δικαιολογημένη από άποψη ψυχολογική) ύβρη του Οδυσσέα και στην κατάρα που ακολούθησε: πρόσβαλε τον θεό και έπρεπε να τιμωρηθεί, για να αποκατασταθεί η τάξη.
4. Για το 4ο «θέμα» βλ. το Β₃ και τη σημ. 9.
5. Εναλλακτική ή συμπληρωματική ανακεφαλαιωτική ερώτηση: Με ποιους τρόπους αναδεικνύεται στην «Κυκλώπεια» η *μηΐτις*/η πολύτροπη ευφυΐα του Οδυσσέα και σε ποια περίπτωση αναιρείται ο πολυμήχανος εαυτός του;

Δ΄. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Από την ιωνική περιέργεια στην ύβρη και τιμωρία του Οδυσσέα

α. «Μέσα στις άλλες περιπέτειες του Οδυσσέα η σύγκρουσή του με τον Πολύφημο παίρνει μια θέση κεντρική και ιδιότυπη. Με το επεισόδιο αυτό ο ήρωας εκπορθεί τον φανταστικό χώρο, που δεν είναι πια πεδίο διαφυγής και λησμοσύνης (όπως στο προηγούμενο επεισόδιο των Λωτοφάγων) αλλά τόπος οξέυτατος και τυπικού ανταγωνισμού του επικού κόσμου με τις προκοινωνικές, ανοργάνωτες και άγριες δυνάμεις της φύσης. [...]

Από τον αγώνα αυτόν ο Οδυσσεάς βγαίνει νικητής μαζί και νικημένος σε τρία επίπεδα: στο βιολογικό, στο ηθικό και στο θρησκευτικό. Χάνει έξι από τους συντρόφους του, [...] αλλά κερδίζει με την πανουργία του τη δική του ζωή και τη ζωή των άλλων έξι εταίρων του· τυφλώνει και εμπαιζει τον Πολύφημο, ενδίδει όμως στο τέλος στον πειρασμό και αποκαλύπτει την αληθινή του ταυτότητα, πράγμα που επισύρει την οργή του Κύκλωπα και του Ποσειδώνος· εκπροσωπεί και υπερασπίζεται το δίκαιο της θεοσεβείας και της φιλοξενίας στο όνομα του Δία, όταν όμως, ύστερα από τη σωτηρία του, προσφέρει ευχαριστήριες θυσίες στον γιο του Κρόνου, [...] ο Δίας απορρίπτει τις θυσίες, και την ίδια ώρα είναι βυθισμένος στα σκοτεινά του σχέδια, που προετοιμάζουν τον αφανισμό όλων των συντρόφων και όλων των καραβιών του Οδυσσέα.» (Μαρωνίτης 1, σσ. 181-2, Γ΄).

β. «Στο στίχο 1536 ο Ποσειδώνας κατανεύει στην ευχή του Πολύφημου, δίκως να ξεκαθαρίζει αν δέχεται τη μέγιστη ή την ελάχιστη τιμωρία για τον αντίπαλό του ήρωα. Αυτό όμως που δεν το κάνει για λόγους ευνόητους ο θαλάσσιος θεός, το κάνει αμέσως παρακάτω ο Δίας. Γιατί οι στίχοι 1554-555 λύνουν αυτό ακριβώς το δίλημμα: [...]. Ότι μια τέτοια διαιτητική απόφαση του Δία υπόκειται στους στίχους 554-555 φαίνεται και από το ρήμα *μερμηρίζεν* του στίχου 554: *μερμηρίζω* στο έπος σημαίνει, κατά κανόνα, λύνω ένα πρόβλημα που επιδέχεται περισσότερες από μία λύσεις. Ο Δίας επομένως με το επίμαχο δίστιχο δεν πλήττει τους συντρόφους του ήρωα, αλλά ρίχνει το βάρος του, ώστε να ισχύσει η ελάχιστη τιμωρία για τον Οδυσσέα. Επειδή όμως και η ελάχιστη αυτή τιμωρία είναι μεγάλη για τον φιλέταιρο Οδυσσέα της *Οδύσσειας*, ο τόνος του ήρωα, καθώς αναδιηγείται η εικάζει την απόφαση του Δία, εκφράζει έμμεσα πικρία και διαμαρτυρία. Αυτή η διάθλαση ωστόσο της απόφασης του Δία μέσα από τη διάθεση του Οδυσσέα δεν αλλοιώνει τον μόνιμο ρόλο που παίζει ο θεός στην *Οδύσσεια* και που είναι να γεφυρώνει τα χάσματα και τις αντιθέσεις όχι μόνο των θνητών αλλά και των θεών. Έτσι εδώ ετοιμάζεται ο διαιτητικός ρόλος του Δία ανάμεσα στον χόλο του Ποσειδώνα για τον Οδυσσέα και στην προστασία της Αθηνάς.» (Ο.π., σσ. 195-6).

2. Ο φιλέταιρος Οδυσσέας και οι εταίροι

«[...] εντυπωσιάζει [...] η επιμονή του προοίμιου να αθωώσει παντελώς τον Οδυσσέα για τον αφανισμό των εταίρων του, και αντ' αυτού να τον εμφανίσει ενθέρμως φιλέταιρο. Η επιμονή αυτή του ποιητή της *Οδύσσειας* δεν είναι ανεξήγητη [...] στον βαθμό που ο επικός νόστος του Οδυσσέα προϋποθέτει τον νοβελιστικό γυρισμό ενός ξενιτεμένου στην πατρίδα του, ύστερα από πολλά χρόνια περιπλάνησης, δεν αφήνει πολλά περιθώρια επιστροφής του μαζί με κάποιους συντρόφους· ο μοναχικός νόστος στην περίπτωση αυτή είναι λίγο πολύ υποχρεωτικός. Τούτο σημαίνει ότι οι εταίροι της *Οδύσσειας* πληρώνουν το τίμημα της νοβελιστικής παραλογής, στην οποία όφειλε να υπακούσει ο ποιητής και να υποταχθεί ο πρωταγωνιστικός ήρωας του έπους του. Αυτή τη λανθάνουσα ενοχή του επικού Οδυσσέα για την απώλεια των εταίρων του αντιστρέφει, πιστεύω, ο ποιητής της *Οδύσσειας*, εμφανίζοντας, με τόση μάλιστα έμφαση, στο προοίμιο τον Οδυσσέα ως κατεξοχήν φιλέταιρο αρχηγό.

Η προηγουμένη υπόθεση ενισχύεται, αν συνυπολογιστεί το τέλος της Κυκλώπειας: όπου ο Δίας δεν ενδίδει στις ευχές και στις θυσίες του Οδυσσέα, που σκοπεύουν στον κατευνασμό του Ποσειδώνα [...], αλλά μερμηρίζοντας αποφασίζει, αντί του κατεξοχήν ένοχου Οδυσσέα, να απολεσθούν οι εταίροι του και όλα τα καράβια. Συμπέρασμα, προκλητικό ασφαλώς και εξεζητημένο: καθώς η θεική απόφαση για τον αφανισμό των εταίρων προηγείται της καταστροφικής τους ατασθαλίας στο νησί της Θρινακίας, η ενοχή τους κατά κάποιον τρόπο μετριάζεται και ένα μερίδιό της τουλάχιστον μετατίθεται στον φιλέταιρο παρά ταύτα αρχηγό τους. Αθώοι-ένοχοι οι εταίροι λοιπόν· ειρωνικό οξύμωρο που θα το συναντήσουμε και στην περίπτωση των μνηστήρων, και στους δύο μάλιστα φορείς πολλαπλασιασμένο.» (Μαρωνίτης, σσ. 320-1, Β· βλ. και τις σελίδες 326-9 του ίδιου βιβλίου).

3. Η ύβρις: έννοια και εφαρμογές

α. Ἔστι γὰρ ὕβρις τὸ πράττειν καὶ λέγειν ἐφ' οἷς αἰσχύνῃ ἐστὶν τῶ πάσχοντι, μὴ ἴνα τι γίνεταὶ αὐτῶ ἄλλο ἢ ὅτι ἐγένετο, ἀλλ' ὅπως ἠσθῆ· οἱ γὰρ ἀντιπιοῦντες οὐχ ὑβρίζουσιν ἀλλὰ τιμωροῦνται. Αἴτιον δὲ τῆς ἡδονῆς τοῖς ὑβρίζουσιν, ὅτι οἶονται κακῶς δρῶντες αὐτοὺς ὑπερέχειν μᾶλλον. Διὸ οἱ νέοι καὶ οἱ πλούσιοι ὑβρισταί· ὑπερέχειν γὰρ οἶονται ὑβρίζοντες. Ὑβρεως δὲ ἀτιμία, ὁ δ' ἀτιμάζων ὀλιγορεῖ· τὸ γὰρ μηδενὸς ἄξιον οὐδεμίαν ἔχει τιμῆν, οὔτε ἀγαθοῦ οὔτε κακοῦ. (Αριστοτέλης, *Ρητορική*, 1378b, 24-30). Και σε μετάφραση (από το Ιγνατιάδης κ.ά. 3, σσ. 245-6, Δ'):

«Ὑβρις είναι το να κάνει κανείς και να λέει τέτοια πράγματα τα οποία ντροπιάζουν τον υβριζόμενο, όχι για να κερδίσει κάτι ή γιατί συνέβη κάτι προηγουμένως, αλλά μόνον για να ευχαριστηθεί [ο υβριστής]. Γιατί αυτοί που ανταποδίδουν μια πράξη δεν γίνονται υβριστές, αλλά εκδικούνται. Και αιτία της ηδονής που αισθάνονται οι υβριστές είναι ότι νομίζουν πως προσβάλλοντας τους άλλους γίνονται ανώτεροι απ' αυτούς. Γι' αυτόν τον λόγο οι νέοι και οι πλούσιοι γίνονται υβριστές· γιατί νομίζουν ότι η υβριστική τους συμπεριφορά τούς δίνει μια υπεροχή. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της ύβρεως είναι η προσβολή και αυτός που προσβάλλει κάποιον τον περιφρονεί. Γιατί αυτό που δεν έχει καμιά αξία δεν το εκτιμούν καθόλου οι άνθρωποι, ούτε ως καλό ούτε ως κακό.»

β. Ὑβρις, ἡ: πᾶσα τοῦ ὀρθοῦ μέτρου ὑπέρβασις, πᾶσα ἀυθαιρεσία, πᾶσα τῶν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων δικαίων καταπάτησις, ἡ προερχομένη ἐκ παρανόμου ἐπικρατήσεως, ἐκ συναισθήσεως δυνάμεως πλεοναζούσης (Λεξικόν Ερμηνευτικόν, Γρ. Βερναρδάκη).

16η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: κ, λ (περίληψη) – λ 99-249/<90-224> (ανάλυση)**Συνάντηση του Οδυσσέα με τον μάντη Τειρεσία και τη μητέρα του, την Αντίκλεια****Α΄. ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ**

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές συνοπτικά το περιεχόμενο των ραψωδιών κ και λ.
2. Να κατανοήσουν τον λόγο της υποθετικής διατύπωσης των προφητειών και τον σκοπό των εντολών του μάντη Τειρεσία προς τον Οδυσσέα.
3. Από τη συνομιλία του Οδυσσέα με τη μητέρα του να προσέξουν τι ζητεί καθένας τους να μάθει και γιατί· ακόμη, να αισθανθούν τη συναισθηματική φόρτιση της σκηνής.
4. Να γνωρίσουν την τεχνική των «άστοχων ερωτημάτων» και να κατανοήσουν τη λειτουργία της.
5. Να ανιχνεύσουν τις αντιλήψεις των ομηρικών ανθρώπων για τον Άδη και τους νεκρούς.

Θεμελιώδεις έννοιες: Μεταβολή (1. μεταμόρφωση συντρόφων και αποκατάσταση, 2. Ο Οδυσσέας με ένα μόνο καράβι), **Σύγκρουση** (Λαιστρυγόνες vs Οδυσσέας και σύντροφοι), **Επικοινωνία** (Οδυσσέας – Τειρεσίας και Αντίκλεια), **Αλληλεπίδραση** (ο κόσμος των νεκρών κατ' αναλογία προς τον κόσμο των ζωντανών), **Μορφή** (τα «άστοχα ερωτήματα» κτλ.) κ.ά.

Β΄. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Αξιοπρόσεκτα από την περιληπτική αναδιήγηση των ραψωδιών:
  - Οι πρώτες επιπτώσεις από την κατάρα του Πολύφημου (ο ασκός του Αιόλου¹ και η καταστροφή στο λιμάνι των Λαιστρυγόνων, που άφησε τον Οδυσσέα με ένα μόνο καράβι).
  - Η προφανής αντιστοιχία των Κυκλώπων προς τους Λαιστρυγόνες.²
  - Οι έκδηλες ομοιότητες μεταξύ Καλυψώς και Κίρκης:
    - είναι και οι δύο θεές και διαθέτουν προφητική λίγο πολύ ικανότητα – η Κίρκη και μαγική
    - ερωτεύονται και οι δύο τον Οδυσσέα και τον κρατούν κοντά τους (με τη θέλησή του η Κίρκη – χωρίς τη θέλησή του η Καλυψώ)
    - τελικά, από εμπόδια μεταβάλλονται και οι δύο – με διαφορετική, πάντως, διάθεση – σε «καλούς αγωγούς του νόστου». (Σχετικά είναι τα αποσπάσματα Δ₁ και β.)
  - Η έγνοια του Οδυσσέα για την περιπέτεια των συντρόφων στο παλάτι της Κίρκης.³
  - Η επανάληψη της τριαδικής διάταξης των περιπετειών και στη ραψωδία κ (με έμφαση πάλι στην τρίτη) καθώς και η εναλλαγή ανώδυνου και οδυνηρού επεισοδίου.
  - Το αίτημα του Ελπίνορα για ταφικές τιμές ως αναγκαία διαδικασία για την είσοδό του στον Άδη⁴ αλλά και ως

1 Η περιέργεια και η δυσπιστία των «νήπιων» εταίρων μεταίωσε τον νόστο την τελευταία στιγμή. «Όμως ένα κλειστό ασκί για ποιον άνθρωπο δεν θα ήταν πειρασμός;» (Μαρωνίτης 2, σ. 53 στην αναδημοσίευση, Γ΄).

2 Υπογραμμίζεται η προνοητικότητα του Οδυσσέα στο επεισόδιο των Λαιστρυγόνων – που ενδιαφέρθηκε όμως μόνο για το προσωπικό του καράβι και δεν ομολογεί ευθύνη ως αρχηγός του στόλου (βλ. και Μαρωνίτης, σσ. 325-6, και τη σημείωση 18, σ. 332, Β΄) – σε αντίθεση με την απρονοσία των άλλων κυβερνητών, στους οποίους όμως δεν μπορεί να αποδοθεί ηθικό φταίξιμο. Ο ποιητής φρόντισε έτσι, φαίνεται, (όχι πάντως πολύ πειστικά) να προσδώσει φυσικότητα στο *ἀναγκαῖον* που εξυπηρετεί την οικονομία του έργου: με τους συντρόφους του δικού του μόνο καραβιού θα κινείται ευκολότερα στο εξής ο ήρωας και ανάμεσα τους θα αναπτυχθούν στενότερες σχέσεις (και στους Κύκλωπες, άλλωστε, με ένα μόνο καράβι πήγε).

3 Στο πδονικό περιβάλλον της Κίρκης ο νόστος κίνδυνεψε να λησμονηθεί: τον θυμήθηκαν πρώτοι οι σύντροφοι – αυτοί που είχαν λιγότερα από τον Οδυσσέα – και πίεσαν τον αρχηγό να τον αναλάβει. Άνοιξε έτσι ο δρόμος για την πατρίδα, μόνο που πρέπει να περάσει από τον Άδη. (Βλ. σχετικά: Μαρωνίτης 5, σ. 110, Γ΄.) «Αυτός που στις άλλες περιπτώσεις νουθετεί τους άλλους, αυτή τη φορά πρέπει να συνέλθει με την παραινέση άλλων.» (Reinhardt, βλ. *Επιστροφή*, σ. 108, Γ΄.)

4 Η τελετή της ταφής έκοβε τους δεσμούς του νεκρού με τον Επάνω Κόσμο και του επέτρεπε την είσοδο στον Άδη. Μια εξήγηση γι' αυτό δίνει ο Redfield, σσ. 209-10, Β΄ (σε σύντομη περίληψη εδώ): Τα καθοριστικά στάδια της ζωής του ανθρώπου (κυρίως: γέννηση, γάμος, θάνατος) συνεπάγονται αλλαγές που επικυρώνονται και γίνονται αποδεκτές (από τον ομηρικό τουλάχιστον άνθρωπο) με ανάλογη για το καθένα τελετουργία. Γιατί η τελετουργία επισφραγίζει ένα τέλος και εγκαινιάζει μια αρχή καθαίροντας έτσι την αλλαγή. Η τελετουργία δηλαδή ορίζεται ως κάθαρση της αλλαγής. Π.χ., η γαμήλια τελετουργία καθαίρει τη σεξουαλική πράξη και το παιδί που γεννιέται θεωρείται ευλογημένο· η επικήδεια τελετή εξαγνίζει το νεκρό σώμα και η ψυχή μπορεί να σουχάσει παίρνοντας τη θέση της στον Άδη.

επιθυμία κοινή όλων των ανθρώπων να τους θυμούνται οι μεταγενέστεροι.

- Το παράπονο του Αγαμέμνονα για την άγρια δολοφονία του⁵ και οι συμβουλές του προς τον Οδυσσέα να προφυλαχτεί (βλ. τις μεταξύ τους αντιστοιχίες στο Β₁ της 2ης διδ. Ενότητας).
- Η (έστω και αποτυχημένη) προσπάθεια του Οδυσσέα να συμφιλιωθεί με τον Αίαντα στον Άδη τη γνώση του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος.

α. Οι προφητείες του μάντη για τον Οδυσσέα (111-33/<100-20> και 148-52/<134-7>):

- τον νόστο σου θα τον δυσκολέψει ο Ποσειδώνας, επειδή τύφλωσες τον γιο του·
  - όμως, «έστω με βάσανα και πάθη, μπορεί και να νοσήσετε, / φτάνει να συγκρατήσεις τις ορμές σου, εσύ κι οι σύντροφοί σου» και να μην πειράξεις τα βόδια του Ήλιου·
  - «αν όμως τα πειράξεις,⁶ τότε προβλέπω όλεθρο, / για το καράβι σου και τους συντρόφους·»
  - «αλλά κι εσύ, που ίσως γλιτώσεις, [...] αργά και άσχημα θα γυρίσεις πίσω [...] σε ξένο καράβι·»
  - «όμως κι εκεί, στο σπίτι σου, σε περιμένουν / άλλες συμφορές,⁷ μνηστήρες⁸ αλαζόνες, που μαδούν το βιος σου, / και θέλουν την ισόθετη γυναίκα σου δική τους·»
  - «και μολαταύτα, γυρίζοντας, θα εκδικηθείς / [...] με δόλο ή και φανερά» (πρβλ. α 327-9/<294-6>·
  - ο θάνατος θα σε βρει μακριά από τη θάλασσα, σε βαθιά γεράματα, με τον λαό σου γύρω ευτυχισμένο.⁹
- β. οι εντολές του** (132-46/<119-33>):

- «[...] πιάσε στο χέρι σου κουπί [...] και κίνησε, ώσπου να φτάσεις σ' ανθρώπους που δεν είδαν θάλασσα· [...] Και [...] όταν στον δρόμο σου βρεθεί οδοιπόρος / να πει πως λιχνιστήρι φέρνεις στον [...] ώμο σου, τότε [...] μπήξε στο χώμα το [...] κουπί, και πρόσφερε θυσίες καλές στον μέγα Ποσειδώνα»¹⁰[...]
- «ύστερα γύρνα στην πατρίδα σου, εκεί θυσίασε / μίαν εκατόμβη στους [...] θεούς» [όλους].

→ Οι προφητείες του Τειρεσία αναφέρονται στα προβλήματα του ταξιδιού, στην κατάσταση του παλατιού και στην εκδίκηση, αλλά και στον θάνατο του Οδυσσέα, ενώ οι εντολές του στις μετά τη μνηστηροφονία υποχρεώσεις του ήρωα.¹¹ Τόσο οι προφητείες όσο και οι εντολές δίνονται στον Οδυσσέα χωρίς να ζητηθούν (ο μάντης τον γνώρισε αμέσως και κατάλαβε τι χρειαζόταν να του πει, 101/<92> κ.ε.), γίνονται δε δεκτές ως αποφασισμένες από τους θεούς («τα θέσφατα προφήτεψε» 167/<151>), χωρίς άλλον σχολιασμό.

γ. Ο λόγος της υποθετικής διατύπωσης των προφητειών και ο σκοπός των εντολών:

Εκτός από τον θυμό του Ποσειδώνα που δεν αμφισβητείται, γιατί το αδίκημα είναι συντελεσμένο, η εκπλήρωση των άλλων προφητειών εξαρτάται από τη συμπεριφορά του Οδυσσέα και των συντρόφων του στο νησί του Ήλιου· αυτό σημαίνει ότι την ευθύνη για ό, τι τους συμβεί θα την έχουν οι ίδιοι,¹² σύμφωνα με την ηθική αρχή της *Οδύσσειας* (η αμφισβησία, εξάλλου, αποτελεί βασικό γνώρισμα των χρησμών), αλλά και δεν θα είχε ενδιαφέρον η πα-

5 Η απόδοση της δολοφονίας εδώ και στην Κλυταιμνήστρα αποβλέπει σε αντιπαράθεση προς την πιστή Πηνελόπη.

6 Ως υποκείμενο του «πειράξεις», αυτού και του προηγούμενου, νοείται το: «εσύ κι οι σύντροφοί σου». Ο ενικός του ρήματος υπογραμμίζει την ευθύνη του αρχηγού για τη συμπεριφορά και των συντρόφων, δεν απαλλάσσει όμως τους τελευταίους από τη δική τους ευθύνη.

7 Οι συμφορές που προέβλεπε η κατάρτα του Πολύφημου εξειδικεύονται τώρα και επικυρώνονται από τον άψευδο μάντη.

8 Οι μνηστήρες μπεινοβγαίνουν στα ανάκτορα της Ιθάκης τα τρία τελευταία χρόνια και όχι τον δεύτερο χρόνο των περιπετειών του Οδυσσέα, όταν έγινε, υποτίθεται, η συνάντηση αυτή στον Άδη· μπορούμε όμως να πούμε ότι ο Τειρεσίας ως μάντης βλέπει μακριά και μπορεί να προβλέπει τα μέλλοντα.

9 Οι προφητείες του Τειρεσία εξαγγέλλουν τον πληρέστερο ως τώρα προγραμματισμό όσων θα ακολουθήσουν στην *Οδύσσεια*, ενώ οι εντολές του εκτείνονται ως τον θάνατο του Οδυσσέα. Ξεπερνώντας κατά πολύ τα όρια του έπους, και δίνονται στον ίδιο τον ήρωα και από τον δεύτερο χρόνο των περιπετειών του. Όλα αυτά βέβαια δεν τα θυμήθηκε ο Οδυσσέας στις δύσκολες μέρες που πέρασε ως εδώ, τα αναπολεί όμως τώρα, καθώς ξετυλίγει το παρελθόν του.

10 Η αιτιολογική αυτή παράδοση, που γυρεύει να εξηγήσει τη διάδοση της λατρείας του Ποσειδώνα σε ηπειρωτικές περιοχές, ξαναζεί σε νεοελληνικές παραδόσεις για τον προφήτη Ηλία (βλ. το Β₂ στο ΒΜ), που θέλουν να αιτιολογήσουν τη λατρεία του προφήτη στις κορυφές των βουνών. (βλ. σχετικά: Κακριδή, Ε. 2, σσ. 240-1, Δ'.)

11 Στη συνάντηση με τον μάντη εκπληρώθηκε, και με το παραπάνω, ο σκοπός της καθόδου του Οδυσσέα στον Άδη, εκείνος όμως δεν επιστρέφει. Είναι φανερό ότι ο ποιητής αξιοποιεί ποιητικά το επεισόδιο της «Νέκεια», για να υπηρετήσει και άλλους σκοπούς. (βλ. σχετικά: Ιγνατιάδης, σ. 266, Δ'.)

12 Ότι το επεισόδιο της Θρινακίας υπήρξε καθοριστικό για τη μοίρα των συντρόφων αναφέρθηκε ήδη στο προοίμιο του έπους, πράγμα που υπογραμμίζει τη σημαντικότητά του· εδώ προσλαμβάνει και το κύρος του μάντη.

ρακολούθησε της εξέλιξης του μύθου, αν οι προφητείες ήταν οριστικές. Προσέχουμε, πάντως, ότι οι προφητείες προοδευτικά, όταν εντοπίζονται στον Οδυσσέα, τείνουν να γίνουν οριστικές, οπότε περνούμε ομαλά στις εντολές.

Ο σκοπός της πρώτης, αινιγματικής, εντολής είναι προφανής (βλ. το σχόλιο 9 στο ΒΜ). Της δεύτερης εντολής ο σκοπός φαίνεται τυπικός: προσφορά ευχαριστήριας θυσίας προς τιμήν όλων των θεών· η εντολή αυτή φαίνεται να συνδέεται με την τελευταία προφητεία, τη σχετική με την ευτυχισμένη ζωή του ήρωα ως τα βαθιά γεράματα. (Σχετικά είναι τα αποσπάσματα Δ₂, α και β.)

3. Η συνομιλία του Οδυσσέα με τη μητέρα του (171-249/<155-224>):

Από τις ερωτήσεις της Αντίκλειας ενδιαφέρει το «γίε μου, πώς ήλθες ζωντανός σ' αυτό το ζοφερό σκοτάδι;» (171/<155-6>)· το «πώς» ενδιέφερε τη μάνα, γι' αυτό και στο τέλος του δεύτερου λόγου της του συνιστά να μην αργήσει «το φως να επιθυμήσει», έχοντας γνωρίσει όμως τώρα και τα σχετικά με τον Άδη, «για να μπορεί να τα ιστορήσει κάποτε στη γυναίκα του»¹³ (247-9/<223-4>).

Η σχετική απάντηση όμως του Οδυσσέα αναφέρεται μόνο στον σκοπό της καθόδου στον Άδη, στο χρέος (181-2/<164-5>)· αυτό τον ενδιέφερε. Οι δικές του ερωτήσεις στην Αντίκλεια (189-98/<171-9>):

α. πώς πέθανες; από αρρώστια παρατεταμένη ή από τα βέλη της Άρτεμης;

β. «πες μου ακόμη και για τον πατέρα»·

γ. για «τον γιο μου που εγκατέλειψα»·

δ. «τη βασιλεία μου κρατούν ακόμη εκείνοι; ή [...] έπεσε / σε ξένα χέρια;»¹⁴

ε. «πες και για τη γυναίκα» μου· [...] «στέκει στο πλάι του γιου της [...] ή μήπως [...]»

Η μητέρα απαντά με αντίστροφη σειρά, για να επιμείνει τελειώνοντας στον μεγάλο πόνο για τη μακρόχρονη στέρψη του προικισμένου γιου της (200-27/<181-203>), που αναδεικνύει τη διαχρονική σχέση μάνας-παιδιού:

ε. η γυναίκα σου «μένει εκεί και κάνει υπομονή [...] πνίγεται στο κλάμα»·

δ. κανείς δεν πήρε τη βασιλεία σου·

γ. «ο Τηλέμαχος ορίζει τα μετόχια [...] όλοι τον καλούν»¹⁵

β. ο πατέρας σου «μένει έξω στα χωράφια [...] ποθώντας τον δικό σου νόστο»·

α. «Έτσι κι εμένα χάθηκε η ζωή μου [...] / Όχι [...] δεν με πέτυχε η θεά [...] μήτε κι έπεσε πάνω μου αρρώστια [...]»

Μόνο ο πόθος μου για σένα, το ξύπνιο σου μυαλό, [...] /— αυτά μου στέρψαν / τη γλύκα της ζωής».

→ Οι πληροφορίες της Αντίκλειας για την Πηνελόπη, τον Τηλέμαχο και τη βασιλεία πρέπει να καθυσάχασαν τον Οδυσσέα, ενώ εκείνες για τη ζωή του πατέρα του και για τον δικό της θάνατο πόνεσαν και τον ίδιο· το δείχνει η συναισθηματικά φορτισμένη τριπλή, αλλά μάταιη, προσπάθειά του να αγκαλιάσει «τον ίσκιο» της μάνας του,¹⁶ όπως και η απορία που ακολουθεί (228-36/<204-11>).

Οι πληροφορίες αυτές, εξάλλου (σε συνάρτηση με την προφητεία του μάντη για τους μνηστήρες) του είναι και χρήσιμες· τον προετοιμάζουν για την κατάσταση που θα βρει στο σπίτι του. Ότι η κατάσταση αυτή συνιστά ανωμαλία, καθώς είναι η γνωστή (του δέκατου χρόνου του νόστου) και όχι εκείνη του δεύτερου χρόνου των περιπλανήσεων του ήρωα, δεν πρέπει να απασχολούσε τους ακροατές του Ομήρου· οι πληροφορίες αυτές ακούγονται λίγο πριν νοστήσει ο Οδυσσέας κι αυτό έχει σημασία.

4. Οι άστοχες υποθέσεις του Οδυσσέα για την αιτία του θανάτου της μητέρας του (189-91/<171-3>) και η απόρριψή τους εκ μέρους της (220-7/<198-203>), για να καταλήξει στην αληθινή αιτία, δίνουν την ευκαιρία να γίνει λόγος για την τεχνική και τη λειτουργία των «**άστοχων ερωτημάτων**»¹⁷ (βλ. και το Β₁ στο ΒΜ).

13 Η Αντίκλεια αισιοδοξεί (καθότι μάνα), εδώ μάλιστα γίνεται και προφητική.

14 Οι αγωνιώδεις ερωτήσεις του Οδυσσέα για τη βασιλική εξουσία υποδηλώνουν οπωσδήποτε τον κλονισμό που υφίσταται η κληρονομική βασιλεία από τις διεκδικήσεις των «ευγενών» προς το τέλος της Γεωμετρικής εποχής.

15 Όσα λέει η Αντίκλεια για τον εγγονό της δεν ισχύουν τον δεύτερο χρόνο των περιπετειών του Οδυσσέα, όταν ο Τηλέμαχος είναι κάπου δώδεκα χρονών. Βέβαια, ο ακροατής του Ομήρου δεν θα έκανε τέτοιες χρονικές αναδρομές, από τη στιγμή που του έχει ήδη παρουσιάσει ένα Τηλέμαχο ανδρωμένον. Όμως και για το παρόν του έπους, που ξέρει ο ακροατής, είναι υπερβολικά. Μπορούν να ερμηνευτούν ως «ευσεβείς πόθοι» της γιαγιάς ή/και ως προσπάθεια καθυσάχασμού του Οδυσσέα: ότι έχει στο σπίτι του άξιο αντικατάστη και ενδεχόμενο συνεργάτη κατά την επιστροφή του.

16 «Εύστοχη είναι η παρατήρηση του R. Dahms ότι "η σκηνή του Οδυσσέα και της μητέρας του Αντίκλειας στο λείπει μια αντιστοιχία προς τους αναγνωρισμούς με το παιδί του, τη γυναίκα του, τον πατέρα του".» (Δανειζόμαστε το σχόλιο αυτό από το: Ιγνατιάδης, σσ. 266-7, Δ´).

17 Βλ. σχετικά: Κακριδί, Ε. 2, σσ. 224-9, Δ´· Κακριδής, Ι. 2, σσ. 132-48, Β´· Σπφάκης, σσ. 183-4, Β´.

Η τεχνική αυτή έχει λαϊκή προέλευση και διαιωνίζεται από την προομηρική εποχή, απ' όπου πρέπει να αντλεί και ο Όμηρος, ως τα δημοτικά μας τραγούδια.

5. Οι αντιλήψεις των ομηρικών ανθρώπων για τον Άδη και τους νεκρούς, όπως προκύπτουν από την περίληψη της ραψωδίας λ και από τους στίχους: 168-75/<152-9>, 228-32/<204-8>, 242-6/<218-22>:

- Ο Άδης βρίσκεται στο σκοτεινό βασίλειο του Πλούτωνα κάτω από τη Γη, που την εννοούσαν επίπεδη και περιβαλλόμενη από τον Ωκεανό. (Ξεναγούμε τους μαθητές στον σχετικό χάρτη του ΒΜ, που βασίστηκε σε ανάλογους χάρτες της *Ομηρικής Γεωγραφίας μετά γεωγραφικών πινάκων, εικόνων και παραρτημάτων* του Ευ. Κ. Κοφινιώτη, εν Αθήναις, 1884, και της διγλώσσας έκδοσης *Όμηρος και Οδυσσέας* του Σπ. Δενδρινού, Αθήνα 1991.)
  - Εκεί ήταν όλοι μαζί ανακατεμένοι, χωρίς διάκριση δικαίων και αδίκων, σημαντικών και ασήμαντων.
  - Μετά την καύση του νεκρού, η ψυχή του κατέβαινε στον Άδη· δεν είχε υλική υπόσταση, διαπρούσε όμως την εικόνα του σώματος, γι' αυτό και αναγνωριζόταν (πρβλ. τα φαντάσματα της λαογραφίας).
  - Οι ψυχές μένουν ανενεργές, όταν όμως πιουν αίμα, την πηγή ζωής και μνήμης κατά την αντίληψή τους, μπορούν και αυτές να αναγνωρισούν, να θυμηθούν τον Επάνω Κόσμο και να μιλήσουν.
- Λίγα συμπληρωματικά σχόλια:
- Ό,τι σχετίζεται με τον θάνατο ταυτίζεται με το σκοτάδι. Παρά το σκοτάδι όμως οι εικόνες του Οδυσσέα και των νεκρών είναι ευδιάκριτες (όπως και στις ταινίες: όταν χρειάζεται να σβήσει το φως, ο φωτισμός της σκηνής απλώς χαμηλώνει, αλλιώς δεν θα υπήρχε εικόνα). Η εικόνα της εισόδου στον Άδη, πάντως, όπως και του ίδιου του Άδη, παραμένει ασαφής, πράγμα αναμενόμενο, αφού πρόκειται για σύλληψη φανταστική και αναλογιάν προς τον Επάνω Κόσμο, από τον οποίο όμως θέλει να παρουσιαστεί διαφορετική.
  - Η εικόνα του συνωπισμού των νεκρών γύρω από το αίμα υποβάλλει έντονα τη φρίκη του Άδη αλλά και τη λαχτάρα για ζωή – ως μη ρωτήσουμε πώς πίνουν αίμα οι άυλες ψυχές/οι σκιές· είναι φυσικό να υπάρχουν αντιφάσεις στις φανταστικές συλλήψεις.
  - Παρόμοιες αντιλήψεις για τον Άδη διαπρούνται στα σχετικά δημοτικά μας τραγούδια (βλ. ενδεικτικά: Αναστασιάδης, σσ. 173-8, Β' και το Β₃ στο ΒΜ). Κάπου δύο χιλιάδες χρόνια χριστιανισμού δεν μπόρεσαν να αλλάξουν την αντίληψη και τη διάθεση του λαϊκού, τουλάχιστον, ανθρώπου για τον Άδη (για τα μετά θάνατον): καμία αναφορά σε Παράδεισο και Κόλαση ή σε διάκριση δικαίων και αδίκων στα μοιρολόγια μας· παραπονεμένος μόνο θρήνος. (Βλ. σχετικά: Κακριδής, Ι. 2, σ. 96, Β'.)

Γ'. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ»

1. Το «παράλληλα κείμενα» τα σχετικά με τα «άστοχα ερωτήματα» (Β., α και β), καλό είναι να διαβαστούν και να σχολιαστούν κατά τη συζήτηση του σχετικού θέματος στην τάξη, ώστε να κατανοηθεί ανετότερα από τους μαθητές η τεχνική και η λειτουργία του τυπικού αυτού θέματος.
2. Το δεύτερο «παράλληλο κείμενο» δίνει την ευκαιρία να γίνει μια πρώτη νύξη στους αιτιολογικούς μύθους, θέμα που θα μας απασχολήσει περισσότερο στη συνέχεια (βλ. το 2ο σχόλιο της 18ης Ενότητας του ΒΜ).
3. Τα τρίτα «παράλληλα κείμενα» μπορεί να πλαισιωθούν και με σχετικά κείμενα άλλων εθνών, αν υπάρχουν στην τάξη αλλοεθνείς μαθητές.
4. Το 1ο «θέμα» προσφέρεται για αναφορά στην προοδευτική κάλυψη των θεμάτων της *Οδύσσειας*.
5. Μια σύντομη συζήτηση για το 4ο (διαχρονικό/διαθεματικό) «θέμα» μπορεί να παρεμβληθεί στην ανάλυση του σχετικού θέματος της Ενότητας.
6. Για την «ανακεφαλαιωτική» άσκηση χρειάζεται να κατανοήσουν οι μαθητές ότι ένα αρνητικό στοιχείο (οι μνηστήρες) έχει απέναντί του αρκετά θετικά (τη συζυγική πίστη της Πηνελόπης, τη δυνατότητα συνεργασίας του Οδυσσέα με τον γιο και τον πατέρα του, τη διατήρηση της βασιλείας). Η απάντηση είναι προτιμότερο να δοθεί προφορικά, βασισμένη σε πρόχειρες σημειώσεις, ώστε να παράγεται λόγος άμεσος μέσα στην τάξη.
7. Γενική ανακεφαλαιωτική παρατήρηση: Η ραψωδία λ με τα καινούρια θέματα που εισάγει, τα αναφερόμενα στην κοινή ανθρώπινη μοίρα, αλλά και με τον τρόπο που τα παρουσιάζει –με δραματική κυρίως αφήγηση– προκαλεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον αλλά και συγκίνηση στους ακροατές, που στο πλαίσιο της *Οδύσσειας* είναι η αριστοκρατία των Φαίακων. Γι' αυτό ο Οδυσσέας, μετά την αναφορά και στο πλήθος των πονεμένων επώνυμων γυναικών, διακόπτει για λίγο την αφήγηση και θυμίζει στους παρευρισκόμενους ότι είναι ώρα για ύπνο. Μας επαναφέρει έτσι από τον

Άδη στο παρόν του έπους, στο φιλόξενο ανάκτορο της Σχερίας, το δεύτερο βράδυ της παραμονής του εκεί.

Σημείωση: Καλό είναι να προετοιμαστεί η ανάγνωση των αποσπασμάτων της επόμενης Ενότητας και κάποιοι μαθητές να ετοιμάσουν μια σύντομη πληροφόρηση για την παραμονή του Αχιλλέα στη Σκύρο και για τον γιο του, τον Νεοπτόλεμο, που μπορούν να βρουν στο: Σίδερης, σχόλιο λ 514, Ε΄ στο σχόλιο 5 της επόμενης Ενότητας του ΒΜ και όπου αλλού προσφέρεται.

Δ΄. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ομοιότητες και, κυρίως, διαφορές μεταξύ Κίρκης και Καλυψώς

α. «Δίχως αμφιβολία το επεισόδιο της Καλυψώς έχει για τον Οδυσσέα και την *Οδύσσεια* μεγαλύτερο βάρος από ό,τι το επεισόδιο της Κίρκης· γι' αυτό προβάλλεται, με έμφαση, ήδη στην εισαγωγή του έπους και αποτελεί το σημείο αιχμής στη *θεῶν ἀγορᾶν* τόσο της πρώτης όσο και της πέμπτης ραψωδίας.

Ο πειρασμός λοιπόν της Καλυψώς είναι έσχατος και οριακός: η δαιμονική θεά, σύμφωνα με το όνομά της, καλύπτει τον Οδυσσέα: του προσφέρει συζυγία, αθανασία και αγηρασία, με αντάλλαγμα όμως τη λήθη της Ιθάκης και της Πηνελόπης· επιμένοντας ο ήρωας στην ανθρώπινη μνήμη, ξέρει πως τον περιμένουν τα γηρατειά και ο θάνατος. Στο νησί επομένως της Καλυψώς ο προσωπικός νόστος του Οδυσσέα πρέπει να περάσει από τις συμπληγάδες της λήθης και της μνήμης.

Ο πειρασμός της Κίρκης σκοπεύει αλλού και αλλιώς: η μάγισσα (πρώτα με τα βότανα και το ραβδί της, ύστερα με τα γλυκά της λόγια) προσφέρει κυρίως την ηδονή· την ηδονή του ξένοιαστου ζώου· [...] Σ' αυτή τη σκοτεινή ηδονική μήτρα κινδυνεύει να βουλιαστεί ο νόστος. Το απροσδόκτο είναι ότι, όταν, μετά από ένα χρόνο, αναδύεται ξανά η βουλιασμένη νοσταλγία, η Κίρκη στέλνει τον Οδυσσέα και τους εταίρους του στον κάτω κόσμο· εκεί θα βρει ο ήρωας το νήμα του τελεσιδικού νόστου του, που περιέχει και τον μακρινό του θάνατο [...]. Η κάθοδος στον Άδη, η συνομιλία με τους νεκρούς, γίνεται έτσι διάυλος απαραίτητος, για να περάσει ο Οδυσσέας από την ηδονή στον νόστο. Ή, όπως το έγραψε ο Σεφέρης, γυρεύοντας, στα δίσεχτα χρόνια του τελευταίου πολέμου, τον δικό του νόστο: «Είναι βαρύ και δύσκολο, δε μου φτάνουν οι ζωντανοί· / πρώτα γιατί δε μιλούν, κι ύστερα / γιατί πρέπει να ρωτήσω τους νεκρούς / για να μπορέσω να προχωρήσω παρακάτω. / Αλλιώς δεν γίνεται.» (Μαρωνίτης 5, σσ. 113-4, Γ΄).

β. «Η Κίρκη φαίνεται να έχει αρκετά κοινά χαρακτηριστικά με την Καλυψώ. Είναι *δεινή θεός ἀδύγεσσα* και αυτή (κ 136, λ 8, μ 150) όπως εκείνη. [...] Και οι δυο κρατούν τον Οδυσσέα πολύν καιρό κοντά τους. Παρ' όλα αυτά εμείς τις νιώθουμε βασικά διάφορες τις δύο αυτές γυναικείες μορφές: πονεμένη τη μια στη μοναξιά της και ρομαντική, όχι συμπαθητική την άλλη, κι ως δίνει τόσο ουσιαστική βοήθεια στον Οδυσσέα, γιατί δεν τη βλέπουμε να υποφέρει η ίδια.» (Κομνηνού, σ. 134, Γ΄). «[...] το ότι η μία παραμονή (στην Κίρκη) είναι εκούσια αναβολή, η άλλη (στην Καλυψώ) αναγκαστική αιχμαλωσία, η μία είναι λησμονιά της πατρίδας, η άλλη παντοπινή νοσταλγία, ανήκει στις παραλλαγές με τις οποίες μπορεί να παρουσιαστεί η ίδια ιστορία.» (Hölscher, σ. 139, Γ΄).

2. Η προφητεία του μάντη Τειρεσία

α. «Όπως η “Νέκυια” γενικά συνενώνει τα ποικίλα νήματα, τα στρώματα, τις σκηνές της *Οδύσσειας*, έτσι και μέσα από την προφητεία του Τειρεσία παρουσιάζεται μια επιπλέον σύνδεση ανάμεσα στην “Κυκλώπεια”, στη Θρινακία και στη μνηστροφονία, υφαίνεται ένα νήμα που φτάνει έως το τέλος, ακόμη και πέρα από το τέλος, του ποιήματος. [...]

Προπάντων, όμως, η ομιλία του μάντη είναι ως προς το περιεχόμενο αλλά και τη μορφή θρησκευτική. Είναι σε τέτοιο βαθμό θρησκευτική, ακόμη και στη μορφή, όπως είναι μόνο η περιπέτεια στη Θρινακία. Έγκλημα και τιμωρία παραπέμπουν το ένα στο άλλο. Για ποιον λόγο θα άρχιζε ο μάντης με την οργή του θεού, αν δεν ήξερε και το μέσο για τον κατευνασμό της; [...] Η ομιλία του Τειρεσία τελειώνει με ύφος χρησμικό. Η ουσία του χρησμού έγκειται στο αιγιματικό, στο γριφώδες. Η συμβουλή του είναι η εξής: ο Οδυσσέας οφείλει μετά τη μνηστροφονία να πάρει στον ώμο του ένα κουπί και μ' αυτό να περιπλανηθεί προς το εσωτερικό της χώρας, μέχρι να τον ρωτήσει ένας άνθρωπος τι είναι αυτό το “λιχνιστήρι” που κουβαλά [...]» κτλ. (Reinhardt, βλ. *Επιστροφή*, σσ. 130-1, Γ΄).

β. «Με την είσοδό του σε ένα απροσπέλαστο πεδίο γνώσης που του επιτρέπει να προείδω το θάνατό του, ο Οδυσσέας ξεπερνά τα όρια της ανθρώπινης γνώσης και φύσης και κοινωνεί μιας γνώσης που γεφυρώνει τα σύνορα μεταξύ δύο ξεχωριστών κόσμων. [...] Ο Οδυσσέας, αντίθετα από τους ήρωες των παραμυθολογικών εκδοχών, δεν επιστρέφει από τον Άδη νικητής, φέρνοντας το έπαθλο του κατορθωμάτος του. Αυτό που κερδίζει είναι η γνώση του θανάτου του.» (Γκάρτζιου – Βέικου, σσ. 205-6, Γ΄).